

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
Szociológiai Doktori Iskola
Szociálpolitikai program**

**Gyermekek alternatív napközbeni ellátásának
gyakorlata Magyarországon**

PhD dolgozat

Témavezető:

Ferge Zsuzsa akadémikus

Készítette:

Tóbiás László

2009

Szüleink példájának – gyerekeink tehetségének

Tartalomjegyzék

1 Előszó.....	11
2 Bevezetés.....	14
2.1 Munkám célkitűzése.....	14
2.2 Hipotéziseim	14
3 Az alternatív napközbeni ellátás meghatározása.....	18
3.1 A gyermekek alternatív napközbeni ellátása jogi meghatározása.....	19
3.1.1 A gyermekek napközbeni ellátására vonatkozó joganyag	19
3.1.2 Törvényi szintű szabályozás – történeti háttérrel.....	20
3.1.2.1 A törvényi szabályozás kezdete a hagyományos ellátások leépülése idején.....	20
3.1.2.2 Az alternatív ellátási módok törvénybe emelése.....	29
3.1.2.3 Harmonizáció az Európai Unió elveihez – a szülő foglalkoztathatósága szempontjából	35
3.1.2.4 Az ellátás tartalma.....	39
3.1.3 A végrehajtási rendeleti szintű szabályozás	42
3.2 A gyermekek napközbeni ellátása intézményesülésének szükségessége	50
3.3 Szolgáltatások, melyek nem jogi alapon tekintik magukat napközbeni ellátásoknak.....	58
3.4 Az alternatív napközbeni ellátások definiálása vizsgálatomhoz	63
3.4.1 Életkor és ellátottság	63
3.4.2 Tevékenység.....	65
3.4.3 A mintába választást megalapozó definíció	65
4 Módszertan és minta	70
4.1 A vizsgálható időszak	70
4.2 Az alapsokaságba sorolható szolgáltatások mennyisége	70
4.3 A korábbi vizsgálatok	71
4.4 A módszerek megválasztása	72
4.5 A mintaválasztás	76
4.6 A vizsgált szolgáltatók	76
4.6.1 ÁGOTA Alapítvány Játszóháza Szeged Tarján lakótelepén.....	78

4.6.2 Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Játszva megelőzni program	80
4.6.3 Határtalan Szív Alapítvány Közösségi Háza Esztergomban	83
4.6.4 Nap Klub Budapest Józsefvárosban.....	84
4.6.5 Periféria Egyesület gyermekjóléti programja Nyíregyházán	86
4.6.6 Szeta Egri Alapítvány Ifjúsági Segítőháza.....	89
4.6.7 Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete Káposztásmegyeri Játszóháza.....	90
5 A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formái elterjedésének állami támogatása és ösztönzése	93
5.1 A magyar gyakorlat a jóléti rendszer formálásában a rendszerváltás idejétől.....	93
5.2 Az egyes állami ösztönző eszközök használata	95
5.2.1 Jogi szabályozás	96
5.2.1.1 A kizárólagos jogi hatály hiánya.....	99
5.2.1.2 A jogi szabályozás összefoglalása	102
5.2.2 Finanszírozás.....	104
5.2.2.1 A pályázatos finanszírozás tapasztalatai	106
5.2.3 Módszertani tevékenység.....	113
5.2.4 Az állami szolgáltatásfejlesztési tevékenység összefoglalása.....	121
6 Kialakult szolgáltatások és tapasztalataik	123
6.1 A terepkutatás céljai és vizsgálati területei	123
6.2 A szolgáltatások születése ideje	124
6.3 A szolgáltatók szervezeti sajátosságai	124
6.3.1 Szolgáltatók szektora és szervezeti típusa.....	125
6.3.2 Jogi forma és működés kongruenciája	126
6.3.3 Vezetés, szervezeti kultúra.....	127
6.3.4 Munkaszervezet	130
6.3.5 Összegzés	135
6.4 A szolgáltatók és alapítók motivációi	136
6.5 A szolgáltatások helyszínei	143
6.6 Erőforrások.....	147
6.6.1 Anyagi erőforrások.....	148
6.6.1.1 A szolgáltatások folyamatos finanszírozásának erőforrásai	149

6.6.1.2 A programok megindítása anyagi erőforrásai	152
6.6.2 Humánerőforrások.....	155
6.6.2.1 Vezetők és alkalmazottak.....	155
6.6.2.2 Nem hivatásos munkatársak: gyakornokok, polgári szolgálatosok, önkéntesek, aktivisták	159
6.6.3 Kapcsolati erőforrások	164
6.7 Szolgáltatástervezés	170
6.7.1 Szükségletfelmérés.....	172
6.7.2 A szolgáltatás célcsoportjának meghatározása	178
6.7.3 A napközbeni ellátás hozzájárulása a gyerekek jólétéhez.....	182
6.8 A szolgáltatások épületeinek és helyiségeinek kialakítása	186
6.9 Berendezés és eszközök	188
6.10 Szakmai program	191
6.10.1 A szakmai programok formálásának menete	191
6.10.2 Szolgáltatások	198
6.10.2.1 A szolgáltatások rendszere	199
6.10.2.2 Elsődleges szolgáltatási elemek	200
6.10.2.3 Másodlagos szolgáltatási elemek	202
6.10.2.3.1 Tematikus foglalkozások	203
6.10.2.3.1.1 Saját intézményben	203
6.10.2.3.1.2 Külső helyszíneken	203
6.10.2.3.2 Önkéntesek foglalkoztatása.....	205
6.10.2.3.3 Önkiszolgálás, önszerveződés ösztönzése és támogatása	205
6.10.2.4 Saját szolgáltatásokról tájékoztató szolgáltatási elem	205
6.10.2.4.1 A célközönség tájékoztatása	205
6.10.2.4.2 Helyi szélesebb közönség tájékoztatása.....	206
6.10.2.4.3 Támogatók tájékoztatása	207
6.10.2.5 Kapcsolódó szolgáltatási elemek	207
6.10.2.5.1 Közösségi művelődési tevékenységek, akciónapok.....	207
6.10.2.5.2 Korrepetálás	208
6.10.2.5.3 Baba-mamaklub	208
6.10.2.5.4 Kisgyermekkorai fejlődés ösztönzése és támogatása	208
6.10.2.5.5 Eszközkölcsönzés.....	209
6.10.2.6 Módszertani, publikációs szolgáltatási elem.....	209

6.10.2.7 Befogadó intézményi szolgáltatási elem.....	209
6.11 A kialakított gyakorlat elemzésének összefoglalása	210
7 A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban kialakított gyakorlatai alkalmazásának lehetősége a gyerekek társadalmi kirekesztettsége veszélye kezelésében	212
7.1 Az alapvető fizikai szükséglet kielégítéséhez nélkülözhetetlen javak biztosítása.....	215
7.2 A gyermekek számára fontos javak	216
7.3 Tevékenységek.....	216
7.3.1 Iskolai élet	217
7.3.2 Számítógéphasználat	220
7.3.3 Házimunka, fizetett munka és önkiszolgálás	220
7.3.4 Szabadidős tevékenységek, nyaralás.....	221
7.3.5 Esélyteremtő tevékenységek	228
7.4 Kapcsolatok.....	230
7.5 Értékrendszer.....	237
7.5.1 Az értékek kinyilvánítása, szolgáltatók által felmutatott énkép.....	237
7.6 Pszicho-szociális jólét	240
7.7 A szülői munkavállalás lehetősége biztosítása	242
7.8 Összefoglalás.....	243
8 A gyermekek napközbeni ellátásának finanszírozhatósága	246
9 Eredmények, ajánlások	251
9.1 Hipotézisek érvényessége vizsgálata	252
9.2 Vizsgálatom során felmerült további kutatási irányok	257
9.3 Serendipity eredmények.....	257
9.4 Alternatív napközbeni ellátások a jövőben	259
10 Irodalomjegyzék.....	262

1 Előszó

1992 őszén budapesti szakemberek tanulmányozhatták Bonn városa gyermekjóléti tevékenységeit. A meghívó határozott kérése volt, hogy a magyar delegációnak legyen tagja civil szervezeti vezető, aki véletlen szerencsémnek köszönhetően én lehettem. Ott és akkor láttam először a gyermekjóléti rendszer keretében napközbeni ellátást nyújtó intézményeket, Spielhausokat, Spielplatzokat illetve kamaszoknak és fiataloknak hasonló szolgáltatásokat nyújtó Jugendhausokat.

Láttam, hogy a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesületében barátaimmal önkéntesként végzett munkánk fejlesztésének lehetősége van ebben az ellátásban. Frissen épült játszóház komplett építészeti terveit fénymásoltattam le magamnak. Fényképeket készítettem térszervezésről, eszközökről, bútorokról.

1993. január 25-én találkoztam először Újpest alpolgármesterével, Hock Zoltánnal, s felajánlottam neki, hogy a monumentális szocialista városépítési kísérlet torzójaként, közösségi, művelődési intézmények nélkül 7-8 000 embernek – leginkább csak éjszakai – szállást adó

Káposztásmegyer II. lakótelepen létrehoznánk és működtetnénk egy játszóházat.¹ Újpest önkormányzata elfogadta ajánlatunkat. Kijelölt és kialakított egy 50 m²-es üzlethelyiséget egy toronyház aljában a játszóház céljaira. Házhoz menő mikulásslátogatunk volt elsőként felkínált szolgáltatásunk, majd december 20-tól megindult a rendszeres működés.

Azóta is hétfőtől szombatig várja a játszóház látogatóit.²

1994 tavaszán egy pályázatot olvasva döbrentünk rá, hogy mi tulajdonképpen a szociális törvény által leírt gyermekek napközbeni ellátását nyújtjuk. Akkor módosítottuk az önkormányzattal kötött megállapodásunkat, hogy a szakszerű megnevezést tartalmazza, és

¹ A bonni fényképeket mutogatva kézenfekvő volt az intézményeket tükörfordítással megnevezni. Nem tudtam elkerülni a névadás csapdáját, amibe persze tölem függetlenül mások is beleléptek. Innen ered, hogy ma a magyar gyermek-közművelődésben hagyományos, összetett gyerekfoglalkozások, aktív részvételt biztosító alkalmak régebb óta jelenlévő megnevezése, vállalkozási alapon működő – bevásárlóközponti gyermekmegőrzőtől fejlesztőpedagógiai tevékenységig terjedő – szolgáltatások széles köre mellett gyermekjóléti ellátást/intézményt is – utóbbi értelemben jogszabályokban is – nevezünk játszóháznak.

² www.zabhegyezo.hu

pályázatot adhassunk be. Tudomásunk szerint ez volt az országban az első olyan megállapodás, mely ennek az ellátásnak a nyújtására jött létre, s abban a tekintetben is az elsők közé tartozott, hogy a szociális törvényben rögzített valamely ellátás nyújtásával civil szervezetet bízott meg helyi önkormányzat.

Az 1992-ben Bonnban járt delegációt Gáspár Károly vezette, akivel haláláig kerestük a lehetőségeit a napközbeni ellátás alternatív formáinak terjesztésének, fejlesztésének.

Ugyancsak tagja volt a delegációnak – mint kerületi önkormányzati képviselő – Csizmár Gábor, aki kormányzati vezetőként évek óta egyik főfelelőse annak, hogy megvalósuljon kormánya programjának azon pontja is, mely kimondja: „Támogatjuk, hogy azokon a településeken legalább játszóház legyen, ahol nincs gyermekintézmény.”³ Felelőssége annál is nagyobb, mert mint újpesti helyi, majd parlamenti képviselő támaszunk volt, végig élte velünk a játszóház napi működésének egyes kríziseit is, mint ahogy látta eredményeit is.

A doktori iskola tanárai a megmondható, hogy amikor a munkámat elkezdtem, nem volt még deklarált politikai akarat sem a gyermekek alternatív napközbeni ellátása (a játszóházak) fejlesztésére, így a témaválasztás nem a politikai hullám meglovaglása. De nagyon remélem, lesz hullám, mely létrehoz, megerősít alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézményeket, s ehhez fel lehet használni az elmúlt másfél évtized tapasztalatait és az ezek számba vételére és elemzésére törekvő munkámat.

Köszönöm mindazoknak, akiktől tanulhattam ehhez a munkához, s ajánlom nekik vizontszolgáltatásként ezt az írást.

Külön is ajánlom barátsággal: Gáspár Károly emlékének, és Csizmár Gábornak, Hock Zoltánnak, akik politikusként sokat tehetnek azért, hogy a

³ Új Magyarország (2006)

jövőben minél több gyerek és családja hasznára lehessen az, amit közösen tanultunk.

Köszönöm Somlai Péternek a munkám megkezdéséhez adott segítségét és Ferge Zsuzsának mindazt a támogatást, amivel munkám végére érni segített.

2 Bevezetés

2.1 Munkám célkitűzése

Munkám alapvetően három célt követ:

- le kívánom írni azoknak a szolgáltatóknak a működését és tapasztalatait, melyek az elmúlt másfél évtizedben meghatározói voltak a gyermekek alternatív napközbeni ellátásának,
- elemezni kívánom, hogy a leírt tapasztalatok mennyiben alkalmasak további hasonló szolgáltatások beindításának támogatására, beleértve ebbe az egyedi segítségnyújtáson túl a biztonságos finanszírozás kialakítását is,
- elemezni kívánom, hogy a kialakult szolgáltatások mérséklék-e a társadalmi kirekesztettség intergenerációs átörökítésének kockázatát.

2.2 Hipotéziseim

A gyermekek alternatív napközbeni ellátása fogalmát a gyermekvédelmi törvény végrehajtási rendelete vezette be⁴, megengedve, hogy a részletesen szabályozott formák mellett más formákban is lehessen napközbeni ellátást nyújtani gyerekeknek. Létezik a gyermekek alternatív napközbeni ellátása gyakorlata, mely más – például az iskolákban tanórán kívül, a közművelődési intézményekben, könyvtárakban törvény szerint nyújtandó – szolgáltatásoktól tartalmában, formáiban, intézményeiben elkülöníthető, ugyanakkor a különböző szolgáltatók esetében is rokon vonásokat mutat. Ezen jellegzetességek alapján a gyerekek alternatív napközbeni ellátásai leírhatóak. (Az alternatív napközbeni ellátás megnevezésnek a jogszabályban nincs értéktartalma, mindösszesen gyűjtőnév a részletesen nem szabályozott ellátási módok megnevezésére. Én is ebben az értelemben használom az alternatív jelzőt, annak munkámban sincs értéktartalma.)

⁴ A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 3. Címe A gyermekek napközbeni ellátása, ennek alcíme az Alternatív napközbeni ellátás, amit a 46/2003. (VIII. 8.) ESZCSM rendelet iktatott be.

Mivel az alternatív napközbeni ellátás csak jogi definícióval rendelkezik, de normatív támogatással nem, és nyújtása nem törvényi kötelezettség, önkormányzati intézmények nem nyújtják, ilyen intézmények alapító okiratában nem felvállalt tevékenység. A gyermekek számára nyújtott alternatív napközbeni ellátások annak ellenére intézményesültek, hogy azokat kizárólag alapítványok és egyesületek nyújtják. (Ezek közös megnevezésére fogom használni munkámban a civil szervezetek megnevezést.) A szolgáltatók szervezeti eljárásokat dolgoztak ki annak biztosítására, hogy az intézményesült működés illetve a sok önkéntes foglalkoztatása, a tevékenység frissessége, rugalmassága megőrzése céljai egyaránt érvényesüljenek. A gyerekek napközbeni ellátását nyújtó szervezetek teljesítményük és szervezeti sajátosságaik alapján is innovátor szervezetek.

A gyerekek alternatív formákban való napközbeni ellátása keretében ma nyújtott szolgáltatások jelentős része valamilyen más intézményes szolgáltatás hiányosságait korrigálja. A ma az alternatív napközbeni ellátás keretében kielégített szükségletek legnagyobb részét valójában a közoktatásnak kellene kielégítenie. Már csak azért is, mert a közoktatás az egyetlen univerzális és kikényszerítetten igénybe veendő szolgáltatás a gyerekek szocializációjának támogatása területén, ha viszont bármely más – mint az univerzális – szolgáltatás nyújt ellátást, a gyerekek nagy része szükséglete kielégítetlen marad. A gyermeki és szülői szükségleteket a mainál jóval jobban és univerzálisan kielégítő közoktatás mellett is jelennek meg olyan szükségletek, melyek kielégítésére más ellátók alkalmasak. Így ezek, közöttük az alternatív napközbeni ellátások létét nem csak a magyar közoktatás aktuális állapota indokolja.

Ha a gyerekek tömegeinek kielégítetlen szükségleteit nézzük – és nem egy szükségesnek látott, de ma nem létező szolgáltatási modellt –, akkor azt látjuk, hogy a gyermekek alternatív formákban való napközbeni ellátása jóval kevésbé elterjedt szolgáltatás, mint amennyire azt a szükségletek indokolnák. Az ellátás elterjedésének akadályai:

- nem pontos a gyermekek napközbeni ellátása fogalmának, tartalmának definiálása,
- nincs tisztázva, miként finanszírozható az ellátás – feltehetőleg ez is oka annak, hogy nincs költségvetési finanszírozása,
- nincsen olyan elméleti és gyakorlati képzés, mely felkészítene a szolgáltatás nyújtásában való részvétel speciális követelményeinek teljesítésére,
- elégtelen a módszertani támogatás a szolgáltatást megindítani és folytatni kívánók számára.

A használók fizetőképességének hiánya miatt a szolgáltatás nem finanszírozható a használók térítési díjából. Mivel a szolgáltatás a társadalom számára értéket állít elő, indokolt lenne közösségi finanszírozása.

A meglevő gyakorlat lehetőséget ad a szolgáltatás bekerülési költségeinek meghatározására, ami alapján a finanszírozás rendszere kidolgozható.

A kialakult gyakorlat közvetlenül illetve rendszerezve lehetőséget ad új szolgáltatók felkészülésének módszeres támogatására, a szolgáltatástervezés és -menedzsment – ezeken belül berendezés, biztonságos körülmények és eljárások kialakítása, dokumentációk, működési engedélyeztetés, tevékenységek, munkatársak és önkéntesek felkészítése, támogatása, továbbképzése – tekintetében.

A kialakult szolgáltatások elemei részben azoknak a szükségleteknek a kielégítésére irányulnak, melyeket Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003) a gyermekek szegénységét meghatározó tényezőkként azonosított. Az egymástól független kutatás és gyakorlati szolgáltatásinnováció eredményei kölcsönösen erősítik egymást a gyerekek szegénységére és kirekesztetté válására ható tényezők azonosításában. Ez egyrészt erősíti a beavatkozási irányok megalapozottságának biztonságát. Másrészt lehetővé teszi, hogy a gyermekek napközbeni ellátása során kialakított gyakorlatokat a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz felhasználhassák más szolgáltatók.

Az alternatív napközbeni ellátásnak jelentős szerepe lehetne a gyermekszegénység illetve a szegénység intergenerációs újratermelődése csökkentésében

- a szülői foglalkoztathatóság javítása, továbbá
- a szomszédsági gyermek- és áttételesen a teljes közösség fejlesztése, valamint
- egyes gyerekek családi, intézményi térben elszenvedett szociokulturális hiányainak, ártalmainak csökkentése által.

A kialakult helyi gyakorlatok fontos tapasztalatokkal járulhatnak hozzá a szociális munka általános fejlesztéséhez, a Magyarországon oly nagyon hiányzó alacsonyküszöbű illetve közösségi alap(ön-)ellátások kialakításához és működtetéséhez.⁵

⁵ Az alacsony küszöbű szolgáltatás fogalmát a magyar szociális gyakorlat is használja, anélkül, hogy szakirodalomban vagy jogszabályban definiálta volna, de megtette ezt például a kábítószer-használók ellátásai esetében Rácz József (2005), s ugyanezen ellátások tekintetében ismerik a fogalmat 1999 óta a költségvetési törvények is. Az alacsony küszöbű ellátásokat egyrészt az ellátások többségétől az különbözteti meg, hogy előzetes feltételek teljesítése, jogosultság vizsgálata, a használó személyi azonosságának ellenőrzése nélkül igénybe vehetőek, a nyitva tartás messzemenőig igazodik a potenciális használók vélelmezett igényéhez. Másrészt különböznek az alacsony küszöbű ellátások a megkereső szolgáltatásoktól is, melyek maguk keresik a kapcsolatot azokkal, akikről feltételezhető, hogy a szolgáltatással kielégíthető szükségletük van. Megkereső szolgáltatás minden utcai munka, de ebbe a csoportba tartozik sok prevenciós tevékenység is, akár az ifjúsági munka területén, akár a kábítószer-használattal kapcsolatban.

3 **Az alternatív napközbeni ellátás meghatározása**

Dolgozatom a gyermekek napközbeni ellátásának alternatív formákban való nyújtásáról szól, egy gyermekjóléti alapellátás gyakorlatáról, történetéről, elterjesztése és erősítése perspektíváiról. A gyermekvédelmi törvény és annak végrehajtási rendelete 2002 óta részletesebben is meghatározza az alternatív ellátási módok kereteit, de a szociális törvény már 1993-ban is tartalmazott egy megengedő fordulatot, ami lehetővé tette a hagyományosoktól eltérő módokon is a gyermekek napközbeni ellátását. Önkormányzati megbízás alapján 1993 óta működik is alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézmény. A szociális minisztérium szakmai háttérintézménye 2002 óta alkalmaz az alternatív napközbeni ellátással foglalkozó szakreferenst, aki szolgáltatók egy körével szakmai műhelyben dolgozik. Egy-egy szükségleti mezőre koncentrálnak szolgáltatók szélesebb köre határozza meg tevékenységét alternatív napközbeni ellátásként. A gyermekjóléti rendszer statisztikája⁶ hét alternatív napközbeni ellátást nyújtó szolgáltatást ismer, ami azt jelenti, hogy ennyi intézmény rendelkezik a tevékenység folytatására jogosító működési engedéllyel.

Ezek a legalapvetőbb tények is igen összetett jelenség képét mutatják. Hogyan lehetnek egyáltalán ezek a tények egyszerre igazak? Ahhoz, hogy erre választ kaphassunk, meg kell határoznunk, mit is értsünk gyermekek alternatív formákban történő napközbeni ellátásán. Tekintve, hogy egy törvényes gyermekjóléti alapellátással kívánok foglalkozni, a jogi szabályozást és annak tizenöt éves változását kell mindenekelőtt megismernünk.

Ezt követően bemutatom, miért szükséges a gyermekek intézményes napközbeni ellátása, a jogilag definiáltan túl még milyen értelemben beszélnek ma Magyarországon a gyermekek alternatív ellátásáról. Mindezekre tekintettel a fejezet végén bemutatom, hogyan definiáltam vizsgálatomhoz a gyermekek napközbeni ellátásának alternatív módjait.

⁶ Ismerteti Gyarmati Andrea (2007), 2009 márciusában közzétették a Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató a gyermek- és ifjúságvédelemről 2006 című dokumentumot a <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=891> honlapra.

3.1 A gyermekek alternatív napközbeni ellátása jogi meghatározása

3.1.1 A gyermekek napközbeni ellátására vonatkozó joganyag

A gyermekek napközbeni ellátása törvényi és rendeleti szabályozását és azok alakulását a következő jogszabályok elemzésével fogom bemutatni:

- 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról,
- 1997. évi XXXI. törvény a gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatásról,
- 2/1994. (I. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről,
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről.

A jóléti rendszer működési kérdéseiben jártas Olvasónak azonnal szembetűnhet, hogy a felsorolt jogszabályok között nem szerepel költségvetési törvény, holott a gyermekjóléti ellátások nyújtását támogató központi költségvetési normatívákat a költségvetési törvények határozzák meg minden évre. Azért nem szerepel költségvetési törvény az elemzendő jogszabályok között, mert a gyermekek alternatív formákban való napközbeni ellátását nem támogatja költségvetési normatíva. 2005-ig egyáltalán nem jelent meg a költségvetési törvényekben az alternatív napközbeni ellátás. 2005-től van egy „Szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások általános feladatok” című normatív támogatás⁷, amit az információnyújtás, a családsegítés, a gyermekjóléti alapellátási kötelezettségek körébe tartozó szolgáltatások, a házi gyermekfelügyelet, az alternatív napközbeni ellátás és a működő gyermekjóléti szolgáltatás nyújtásához rendeltek. 2005-ben minden település 520 forintot kapott lakosonként a családsegítő és a gyermekjóléti szolgáltatás működtetésére, és

⁷ A Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetéséről szóló 2004. évi CXXXV. törvény 3. melléklet 11. aa

650 forintot a többi célra. 2006-ban pedig lakosonként 500-700 forint volt a normatíva mindezen célokra, a település mérettől és attól függően, hogy a családsegítést és gyermekjóléti szolgáltatást működési engedéllyel rendelkező intézmény révén nyújtják-e⁸. Teljesen világos, hogy megint egyszer csak a papíron rendeztek el egy ügyet, ebből a normatívából nem juthat az alternatív napközbeni ellátás finanszírozására, hiszen ez az összeg önmagában még a kötelezően nyújtandó gyermekjóléti szolgáltatásra sem elegendő. A finanszírozás szabályozása tehát érdemben nem vizsgálható.

3.1.2 Törvényi szintű szabályozás – történeti háttérrel

3.1.2.1 A törvényi szabályozás kezdete a hagyományos ellátások leépülése idején

A gyermekek napközbeni ellátása szabályozási címként, ellátások gyűjtő megnevezéseként a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényben jelent meg, az alábbi módon:

„Gyermekek napközbeni ellátása

60. § (1) A gyermekek napközbeni ellátásaként annak a gyermeknek nappali felügyeletét, gondozását, nevelését és étkeztetését kell megszervezni,

a) akinek szülei, nevelői, gondozói (a továbbiakban: szülő) munkavégzésük vagy betegségük miatt a napközbeni ellátást nem képesek biztosítani;

b) akinek a testi, illetve szellemi fejlődése állandó napközbeni ellátást igényel;

c) akit egyedülálló személy nevel és időszakonként nem képes a napközbeni ellátást biztosítani;

d) akivel együtt a családban három vagy több kiskorú van, kivéve azt, akire nézve eltartója gyermekgondozási segélyben, gyermekgondozási díjban vagy ápolási díjban részesül;

e) aki részére a szülő szociális helyzete miatt a napközbeni ellátást nem képes biztosítani.

⁸ 2005. évi CLIII. törvény a Magyar Köztársaság 2006. évi költségvetéséről 3. melléklet 11 a

(2) Az (1) bekezdés c) pontjának alkalmazásában egyedülálló az is, akinek a gyermek napközbeni ellátásáról azért kell egyedül gondoskodnia, mert a másik szülő a napközbeni ellátásban nem tud részt venni.

61. § A napközbeni ellátás a helyi igényeknek megfelelően nappali, hetes, vagy hosszabb időszakra szóló gondozás keretében is megszervezhető, különösen bölcsődében, óvodában, napközi otthonban.”

A törvény tehát úgy rendelkezik, hogy intézményes ellátás keretében kell felügyeletet, gondozást, nevelést és étkeztetést, közös néven napközbeni ellátást biztosítani gyerekek meghatározott csoportjainak. Ellátásra való jogosultság alapjaként több körülményt is elismer a törvény:

- a gyermek saját szükségletét, hiszen jogosult az a gyermek, „akinek a testi, illetve szellemi fejlődése állandó napközbeni ellátást igényel”. Egyrészt mondhatjuk azt, hogy ez valójában nem szűkítés, hiszen minden gyereknek szüksége van ilyen ellátásra, másrészt azért világos, hogy a családok általános ítélete szerint nem egyik pillanatról a másikra, a gyermek 18. születésnapján szűnik meg az állandó ellátás iránti szükséglet.
- szülők általánosan jellemző helyzetét – munkavégzést vagy betegséget.
- speciális családi helyzetet – ahol egyedülálló a szülő, a családon belül magas a gyermekszám – és azt, ha szociális okból nem képes a szülő az ellátásra. Hogy pontosabban mit jelenhet a szociális ok, azt nem írta le a törvény. Ha – a korábban felsorolt egyéb okokat számba véve – élünk a gyanúperrel, hogy pénztelenséget értett a jogalkotó szociális okon, akkor a később szélesebb körben elterjedő természetbeni ellátások egyik első megjelenését láthatjuk itt, amikor nem pénzbeni ellátást rendel a jogalkotó a szegény szülőnek, hanem természetbeni ellátást a gyermekének. Ezt különösen figyelemre méltóvá teszi, hogy a napközbeni ellátásnak eleme az étkeztetés.

Ha az ellátásra jogosító körülményeket szemléljük, láthatjuk, hogy aligha van olyan gyerek, aki legalább egy ok miatt ne lenne jogosult a napközbeni ellátásra, még akkor is, ha nem vizsgáljuk, mely gyerekeknek van szüksége állandó és folyamatos ellátásra. Mondhatjuk, hogy minden gyermek szülei, családja körülményei között legalább egy olyan létezik, ami – a gyerek egyedi szükségleteitől függetlenül – okot ad az ellátásra, és a szabályozás

tulajdonképpen ezekre koncentrálni. Ezek a körülmények eléggé egzaktan leírtak ahhoz, hogy eldönthető legyen, fennáll-e alapjukon jogosultság. A gyerek egyedi szükségleteit és azok megítélésének módját nem bontja ki a szabályozás. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy elsődlegesen a szülő, a család helyzetéből fakadó szükségleteket tekinti a jogalkotó ellátásra okot adónak.

A Káposztásmegyeri Zabhegyező Játsszóház gyakorlatából is tudom, hogy gyerekek – és velük családok – szükségletei kielégítésére új megoldásokat keresők a 61. § bekezdésben álló „különösen” szóba kapaszkodva nevezhettük az általunk nyújtott szolgáltatásokat gyerekek napközbeni ellátásának – így férhettünk hozzá költségvetési és önkormányzati forrásokhoz. Úgy érveltünk, hogy a különösen szót követő felsorolás csak példálózó, de nem kizárólagos, tehát napközbeni ellátás más formában is nyújtható. Látni fogjuk, hogy a minisztérium szolgáltatásfejlesztést támogató pályázata is igyekezett helyet adni egyéb formáknak. Ennek több magyarázatát is látom. Az egyik a gyermekjóléti rendszer fejlesztésének belső logikájából következik, a másik jogharmonizációs követelményből. Világos volt, hogy a hagyományos ellátási módok nem alkalmasak minden gyerek napközbeni ellátására. Ennek leginkább egyértelmű bizonyítéka a házi gyermekfelügyelet – mint napközbeni ellátási mód – megjelenése. Ezt az ellátási módot – mint rövidesen látni fogjuk – a gyermekvédelmi törvény vezette be, a közösségben el nem látható gyerekek szükségleteinek kielégítésére. A jogharmonizáció követelménye a Gyermek jogairól New Yorkban 1989-ben kötött egyezményből következett, amit 1991-ben tett az országgyűlés a hazai jogalkotásban érvényesítendővé⁹. Az egyezmény 18 évben határozza meg a gyermeki lét felső korhatárát, eddig a korig járnak a speciális ellátások. (Ezt a korhatárt vette át utóbb az 1997-ben hatályba lépett gyermekvédelmi törvény is.) A hagyományos napközbeni ellátási módok között nem volt olyan, amit általános iskolába már nem járó, de 18 évnél még fiatalabb gyerekek igénybe vehettek volna. Az Egyezményben a részes államok a jogérvényesítés biztosítására is garanciákat vállaltak:

⁹ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

„3. cikk

1. A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban.

2. Az Egyezményben részes államok kötelezik magukat arra, hogy a gyermek számára, figyelembe véve szülei, gyámjai és az érte törvényesen felelős más személyek jogait és kötelezségeit, biztosítják a jólétéhez szükséges védelmet és gondozást, e célból meghozzák a szükséges törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket.

3. Az Egyezményben részes államok gondoskodnak arról, hogy a gyermekkel foglalkozó és védelmét biztosító intézmények, hivatalok és létesítmények működése megfeleljen az illetékes hatóságok által megállapított szabályoknak, különösen a biztonság és az egészség területén, valamint ezek személyzeti létszámával és szakértelmével, továbbá a megfelelő ellenőrzés meglétével kapcsolatban.”

Ha a szociális törvény csak az akkor létezett ellátási módok kizárólagos felsorolását adta volna, kizárta volna az ellátásból az általános iskolát végzett illetve a hagyományos ellátási módokban el nem látható gyerekeket, s ezzel szembekerült volna az egyezményben vállalt kötelezettséggel, így alkotmányellenes lett volna. A megengedő forma ezt a jogi csapdát kiküszöbölte. Szociálpolitikai szempontból pedig bizonyítékát adja Isaiah Berlinnek (1990) a negatív és pozitív szabadságok különbségére figyelmünket felhívó állítására: attól még, hogy – akár indirekt módon – nem zárja ki a törvény szövege a jogosultak egy csoportját az ellátásból, még nem válnak ők ellátottakká. Az is igaz azonban, hogy a hagyományos ellátási módok mellett nem léteztek olyan ellátási módok, melyek minden gyerek számára biztosíthatók volna az ellátást, s ilyenek kialakítását a jog nem is tudja elérni, csak teret nyithat megengedő szabályozással.¹⁰

A szociális törvényben nem változott a gyermekek napközbeni ellátásának szabályozása mindaddig, míg azt a gyermekvédelemről és a gyámügyi

¹⁰ Az állam kezében levő további szolgáltatásfejlesztést támogató lehetőségek használatát 4. fejezetben fogom bemutatni.

igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 1997. XI. 1-i hatállyal – a szociális törvényből való egyidejű törlés mellett – át nem vette és nem pontosította:

„41. § (1) A gyermekek napközbeni ellátásaként a családban élő gyermekek életkorának megfelelő nappali felügyeletét, gondozását, nevelését, foglalkoztatását és étkeztetését kell megszervezni azon gyermekek számára, akiknek szülei, nevelői, gondozói munkavégzésük, betegségük vagy egyéb ok miatt napközbeni ellátásukról nem tudnak gondoskodni.

(2) A gyermekek napközbeni ellátását különösen az olyan gyermekek számára kell biztosítani

- a) akinek a testi, illetve szellemi fejlődése érdekében állandó napközbeni ellátásra van szüksége,
- b) akit egyedülálló vagy időskorú személy nevel, vagy akivel együtt a családban három vagy több gyermeket nevelnek, kivéve azt, akire nézve eltartója gyermekgondozási segélyben, gyermekgondozási díjban vagy ápolási díjban részesül,
- c) akinek a szülője, gondozója szociális helyzete miatt az ellátásról nem tud gondoskodni.

(3) A gyermekek napközbeni ellátása megszervezhető napközbeni vagy hetes időszakra, különösen bölcsődében, családi napköziben, óvodában, iskolai napközis foglalkozás vagy házi gyermekfelügyelet keretében.”

Szembeszökő, hogy megváltozott a szabályozás nyelvi felépítése. Míg a szociális törvény nyelvileg egymás mellé rendelt több ellátásra jogosító okot sorolt fel, s azok között volt első a szülő munkavégzése, betegsége, addig a gyermekvédelmi törvényben egyértelműen a szülő személyes ellátásra való képtelensége vált a szolgáltatás igénybevételének alapvető feltételévé.

Ugyanakkor a szülői akadályoztatottság elismert okai gyakorlatilag végtelenre tágultak, minthogy a munkavégzés és a betegség mellett megjelent – a nem definiált, így minden felölelésére képes – egyéb ok is. Ez gyakorlatilag univerzális jogosultságot jelent minden olyan esetre, amikor a szülő nem képes személyesen gondoskodni gyermekéről. A szociális törvényben még egyenrangúként felsorolt, a szolgáltatás igénybe vételére jogosító további okok a gyermekvédelmi törvényben másodlagosakká

válnak. Már csak a szüleik által el nem látható gyerekek közül emelik ki azokat, akiknek – nagyobb részben családjuknak –különösen ellátásra jogosító a helyzete. Ezek a helyzetek a szociális törvényben még önmagukban is jogosítottak az ellátásra.

Ez mindenekelőtt a munkanélküli szülők gyerekeinek ellátását tette lehetővé, hiszen a munkanélküliség elleni aktív eszközök igénybevételét, az aktív álláskeresést, átképzési részvételt akadályozta, hogy a szülőnek kellett ellátnia gyermekét, minthogy a napközbeni ellátása igénybe vételére nem jogosított a szabályozás. Emlékeztetőül: a 90-es években nagyon sok gyermekintézményt – mindenekelőtt bölcsődét – zártak be, s a szűkös kapacitás elosztásából kirekesztették a munkaviszonnyal nem rendelkező szülőket, a gyakorlatban szinte kizárólag anyákat.

1. táblázat: A bölcsődei ellátás statisztikai adatai 1980–2006

	1980 ¹¹	1990	1995	1996	2000	2006
Férőhely	64 502	50 250	31 020	27 826	24 965	24 255
Bölcsődék száma	1 305	1 003	628	570	532	543
Beíratott összes gyerek	69 768	40 825	37 696	31 838	29 561	31 153
Beíratottak a bölcsődés korúak %-ában	14,8	11,1	10,9	9,5	10,3	10,9
Korosztály tagjai összesen	471 405	367 793	345 835	335 137	287 000	285 807
Gondozott gyermekek napi átlagos száma a férőhelyek %-ában	81,6	61,8	70,4	68,2	76,4	89,4

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1996 és Magyar Statisztikai Évkönyv 2006

¹¹ Ebben és a következő táblázatban szerepeltetem az 1980-as adatokat, a trendek felvázolása érdekében, de nem elemzem azt az időszakot. A változások magyarázatai között mindenképpen emlékeztetni kell a demográfiai okokra, amiket a táblázatok korosztályos összesített adatok megmutatnak.

2. táblázat: A napközi otthoni ellátás statisztikai adatai (az iskolaotthonnal) 1980–2006

	1980	1990	1995	1996	1999- 2000	2006- 2007
1-4. osztályos	602 318	506 800	487 331	482 442	500 744	399 250
Napközisek és iskolaotthonosok aránya %-ban	62,1	77,3	72,2	71,4	60,7 ¹²	74,2
Ellátottak száma	374 039	391 756	351 853	344 464	303 952	296 244
5-8. osztályos	559 885	623 856	487 475	483 556	469 011	429 693
Napközisek aránya %-ban	18,7	17,1	11,1	10,4	10,2	11,7
Ellátottak száma	104 698	106 679	54 110	50 290	47 839	50 274

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1996 és Magyar Statisztikai Évkönyv 2006

Tapasztalatom szerint a napközbeni gyerekellátásokról kvázi konszenzus létezik Magyarországon. Egy-egy szolgáltatásról csak az abban dolgozóknak van más – jellemzően munkavállalói, vezetői, fenntartói – szempontokat is felölelő véleménye. Az általános ítélet minden szolgáltatás tekintetében igen kritikus.

Ugyancsak a 90-es években rontották le végképp az iskolák a napközi otthonok és nyári napközis táborok korábban sem magas színvonalú szolgáltatását. A napközi otthoni ellátásra folyósított normatíva összege messze elmaradt a tényleges költségektől, ahogyan a többi közoktatási normatíva is. Az iskolák központi forrásból nem fedezett kiadásait a tankötelezettség teljesítésének biztosításához közvetlenül hozzá nem kötött tevékenységek elhagyásával csökkentették. Általános tapasztalat szerint azért volt jóval alacsonyabb a felső tagozatosok között a napközi otthonosok száma – és csökkent arányuk a korábbi kétharmada alá –, mert a leromló szolgáltatást csak addig veszik igénybe a családok, míg a – napközbeni ellátás leírásában szereplő – felügyeleti elem szükségletüket elégíti ki. Amint ezt a szükségletet leértékelik, mert gyerekeket alkalmasnak ítélik arra, hogy egyedül – vagy testvéri felügyelet alatt – töltse a tanítás befejezése és a szülők hazaérkezése közötti időt, úgy látják, nem kapnak

¹² Az 1999-2000-es tanévre vonatkozó adathoz kapcsolt megjegyzés szerint az iskolaotthonos osztályba járókat nem tartalmazza az adat. Ez a megjegyzés a korábbi évek adatai alapján önmagában magyarázza a különbséget. A következő évek adataiban már újra nem külön szerepeltetik az iskolaotthon adatait.

olyan szolgáltatást, ami indokolná a napközi otthon igénybe vételét. Felső tagozatra a napközi otthon a gyerekek szemében is nem kívánatossá, unalmassá, kényszerre válik. Általános tapasztalat szerint így nagyon gyakran csak azok a gyerekek maradnak felső tagozatosként napközisek, akiket valami erre kényszerít. Lehet ez az otthoni ellátás hiányossága, például a fűtés, de akár a villany vagy az étel hiánya, vagy az előbbi okokkal összefüggésben a gyermekvédelmi rendszer informális – a gyerek családból való kiemeléssel fenyegető, egyébként a gyermekvédelmi törvény alapelveivel ellentétes – nyomása. Védelemben vételi határozatok is kötelezhetnek a napközbeni ellátás igénybe vételére. Így a napközi otthon az alsó tagozatosok számára maradt univerzális ellátás, jellemzően csak azok a családok nem veszik igénybe, melyekben kisebb gyereket gondozó, beteg vagy munkanélküli szülő, esetleg nagyszülő van. (Mivel a roma családok többségében él ilyen helyzetű felnőtt, a tapasztalat szerint a roma gyerekek kisebb arányban veszik igénybe alsó tagozaton is a napközit. Természetesen nem zárhatjuk ki, sőt, valószínűsíteniünk kell, hogy a napközi igénybe vétele kapcsán is megjelennek a roma gyerekek iskoláztatása kapcsán tapasztalt problémák, de mivel a napközi nem kötelezően igénybe veendő szolgáltatás, a konfliktusok nem ütköznek ki, ha a roma gyerekek nem is járnak napközibe. Ez a konfliktuskerülés mind a roma családoknak, mind az iskolának érdekében áll, így feltételezhető, hogy ez is magyarázza, a tapasztalat szerint miért jár kevesebb a roma gyerekek napközibe.) Az ellátás általános igénybevételét alsó tagozatosok esetében sem a minőség indokolja elsősorban, hanem az alternatíva, jobb szolgáltatáshoz való hozzáférés lehetőségének hiánya. A felső tagozatosok napközi otthoni ellátása viszont általában leromlott színvonalú, kevesek által és – legalább a gyerekek tekintetében – nem egészen önkéntesen igénybe vett. A városok által korábban jellemzően fenntartott napközis táborok lerontása a napközi otthonok lerontásánál is gyorsabban ment végbe. Személyesen is sokszor tapasztaltam, hogy maguk az iskolák keltették rossz hírét az ellátásnak, miközben nekik kellett oda pedagógusokat biztosítaniuk. Saját munkájukat is hajlandóak voltak silánynak beállítani, csak hogy ne kelljen végezniük. Így a nyári vakáció alatt nem kellett dolgozniuk a pedagógusoknak vagy csak néhányuknak. Ezzel a törvényes nyári

szabadságnál hosszabban maradhattak távol a munkától, majdnem a vakáció teljes idejére. Vagyis úgy kompenzálták a fizetésük reálértéke csökkenését, hogy – nominálisan – változatlan bérért kevesebbet dolgoztak. Több helyütt a fenntartók, vezetők azért is törekedtek arra, hogy ne kelljen nyáron napközis tábori munkára pedagógust kirendelni, mert így augusztus végétől június végéig szóló, határozott idejű munkaszerződéseket köthettek. A nyilvánvalóan törvénysértő gyakorlattal szabadon felhasználható bérkeretet teremtettek, más feladatok finanszírozására vagy a közalkalmazotti bérek inflálódása tompítására. Világos, hogy az iskolák ily módon – már az általuk ellátandóknak hátrányt okozva – is forrásaik elvesztését igyekeztek kompenzálni, amit a forrásokat nem biztosító önkormányzatok és központi állami szervezetek hallgatólagosan tudomásul vettek. Ilyen körülmények között az önkormányzati napközis táborok elsorvadtak, vagy szintén kényszerből igénybe vett és legfeljebb ruhatári megőrzést biztosító, jellemzően szegényellátásokká lettek, melyek legértékesebb elemévé az étkeztetés vált, már az alsó tagozatosok számára is, és az év ötödét kitevő tizenegy hetes vakáció idejére. Tankönyvi esete ez annak, hogy ellenérdekelte szolgáltató saját érdekét követve nem nyújtja, hanem kiüríti a szolgáltatást.

Az iskolákat soha nem kötelezte jogszabály – szállást is nyújtó – táborok szervezésére, de jellemzően a napközis táborok lerontásával egy időben zuhant le ezek száma is. A két – a bennük dolgozók munkáját meg nem fizető – iskolai tábortípus leromlása idején jelentek meg a fizetőképes szülők gyerekeit megcélzó, sport- vagy egyéb foglalkozásokkal vonzó, magán szervezésű napközis és szállást is nyújtó táborok, pedagógusok vállalkozásaiként. Az alacsony és összenyomott bérszínvonal miatt ezekben a szolgáltatásokban – tiszta foglalkoztatási viszonyok esetén – a közreműködők nem tudtak különösebben jó fizetéseket elérni, de legalább valamivel kiegészítették elinflálódó közalkalmazotti bérüket. Viszont a szülők, különösen a több gyereket – főleg egyedül – nevelők pénztárcáját kimerítették ezen szolgáltatások díjai. Gyerekek tömege maradt ellátatlan – ez ma is látszik a gyerekek tévé nézéssel töltött óráinak nemzetközi

összehasonlításban is kiemelkedően magas számában¹³. Sokan csak felügyelet, nevelés és koruknak megfelelő foglalkoztatás nélkül maradtak, de nagyon sokak számára az étkeztetés tizenegy hétre való elvesztése is veszélyeztető körülménnyé vált.

A törvényi szintű szabályozás újdonsága a gyermekvédelmi törvényben két újabb konkrét ellátási mód megnevezése: a családi napközi és a házi gyermekfelügyelet. A minisztérium ellátásfejlesztési pályázatában 1993-ban¹⁴ még idézőjelek közé téve, „nappali szülők” szerepeltek – ami német nyelvterületen használt megnevezés tükörfordítása. A családi napközi megnevezés azonban már megjelent a személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről alkotott 2/1994. (I. 30.) NM rendelet 23. § (2) szakaszában. A kor jogalkotási gyakorlatát jellemzi a 23. § egésze. Az (1) bekezdés hivatkozza a szociális törvény vonatkozó helyét, mint ami meghatározza a napközbeni ellátás nyújtásának módjait, a (2) bekezdés pedig újabb ellátási módokat nevez meg. Azaz a törvény és az annak végrehajtását meghatározó miniszteri rendelet azonos tárgyú és hatályú szabályozást tartalmaz, így azonos szerepet tölt be. Ez nyilvánvalóan ellentétes a jogalkotási alapelvekkel.

3.1.2.2 Az alternatív ellátási módok törvénybe emelése

A gyermekvédelmi törvény első nagy karbantartásakor – a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény módosításáról szóló 2002. évi IX. törvénnyel – kiegészítették a gyerekek napközbeni ellátásáról szóló paragrafust is, a (3) bekezdés átalakításával és (4) bekezdés beszúrásával:

„(3) A gyermekek napközbeni ellátása megszervezhető – a gyermekek életkorának megfelelően – különösen bölcsődében, hetes bölcsődében, családi napköziben, házi gyermekfelügyelet keretében, nyári napközis otthonban vagy napközis táborban, valamint a közoktatásról szóló 1993. évi

¹³ Koltai Viktória (2008), Szonda Ipsos (2008).

¹⁴ A pályázati felhívásokat a Pályázatfigyelő archívumából idézem: www.pafi.hu.

LXXIX. törvény (a továbbiakban: Kt.) hatálya alá tartozó óvodában, iskolai napköziben.

(4) A gyermekek napközbeni ellátásának minősül az iskolai napközis ellátásban nem részesülő, különösen a csellengő vagy egyéb okból veszélyeztetett tíz év feletti gyermekek számára nyújtott nappali felügyelet, foglalkoztatás – sport- és egyéb klubfoglalkozás, illetve játszótér, játéktár, játszóház keretében – és az étkeztetés biztosítása is, feltéve, ha a működtető rendelkezik az ehhez szükséges – a külön jogszabályban meghatározott – személyi és tárgyi feltételekkel.”

A (3) bekezdés a közoktatási törvény keretében szabályozott ellátások szakszerű hivatkozásával és a nyári napközis otthon vagy napközis tábor megnevezésével pontosította tovább az ellátási formák körét. A nyári napközis otthon és a napközis tábor – közoktatási intézményektől elkülönítve való – megnevezésével kuszálta is a változtatás a képet. Hiszen két olyan ellátási módot teremtett, ami csak ebben a törvényben – és a napközis tábor esetében a gyakorlatban – létezik, ám ezekhez nem rendelt semmilyen jogszabály meghatározást és finanszírozást. (A közoktatási ágazat által működtetett – és az előző fejezetben tárgyalt – napközis táborok mellett a gyermekjóléti szolgálatok jó része alapítása óta szervez egy vagy néhány hétre, de nem egész nyárra, napközis tábort. Ezt maguk a szolgálatok sem napközbeni ellátásnak tekintik, hanem a gyermekjóléti szolgálatok feladatai között felsorolt szabadidős programok szervezésére vonatkozó jogszabályi kötelezettségük teljesítésének:

„A gyermek számára olyan szabadidős programokat kell szervezni, amelyek
a) a családban jelentkező nevelési problémák és hiányosságok káros hatásainak enyhítését célozzák, illetve
b) megszervezése a rossz szociális helyzetben lévő szülők aránytalan nehézséget okozna.”¹⁵

¹⁵ A gyermekvédelmi törvény 39. § (2) d pontja általánosságban beszél prevenció célú szabadidős programok szervezéséről. Az idézett részletesebb szabályozás helye: 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 12. § (1).

A szűkös kapacitást általában a gondozott családok gyerekei kitöltik. Ezeknek a napközis táboroknak az időpontját és hosszát nem a családok szükségletei, hanem intézményi, munkavállalói szempontok határozzák meg. Ezek az ellátások tapasztalataim szerint nagy szakmai elkötelezettséggel megtervezett és megvalósított, korrekciós célú programok: olyan élményeket, szolgáltatásokat akarnak pótlólag megadni ellátottjaiknak, amikhez azok más úton nagy valószínűséggel nem jutnának hozzá. Mindezek alapján ezek a napközis táborok messze nem univerzális ellátások, hanem nagyon erősen érvényesítik a rászorultsági elvet. A pénztelenség mellett többnyire más veszélyeztető hatásokat is igyekeznek tompítani, korrigálni.)¹⁶

Témánk szempontjából az áttörést az új (4) bekezdés beiktatása hozta, mely szabályozza az alternatív napközbeni ellátást, ha nem is nevezi meg így. Maga az alternatív napközbeni ellátás megnevezés a végrehajtási rendelet módosításával született meg¹⁷.

Első olvasásra ezt a szöveget szigorításnak kellene értékelnünk. Ha alaposabban megvizsgáljuk, nem lehetünk biztosak abban, hogy ez volt a szöveg – a nyelvet nem kellő tudatossággal használó – alkotóinak a szándéka. A gondolatjel-pár közé tett felsorolás jelentése kizáró: csak a felsorolt szolgáltatásokban nyújtott felügyelet, foglalkoztatás értelmezhető napközbeni ellátásként. Viszont a mondatbeli helye alapján nem azonosítható a gondolatjel-pár közé foglalt felsorolás viszonya a mondat többi részéhez. Így a jelentés nem egyértelmű. Sajnos jellemző ez a magyar

¹⁶ Tapasztalataimat továbbképzési és kisebb részben képzési helyzetben, ilyen táborokat szervező gyakorló szakemberekkel dolgozva szereztem. Így bár számos a tapasztalatom, semmiképpen nem reprezentatív, hiszen éppen azért találkoztam ezekkel a szakemberekkel, mert még jobban akarták ezeket a feladataikat – is – ellátni. Bár elsősorban a Budapest I. Kerületi Gyermekjóléti Szolgálat bentlakásos táborázásait írta le, de foglalkozott a témával Hauptmann Ágnes (2004). Egy gyermekjóléti szolgálat prevenciós tevékenységei között foglalkozott a témával Dán Gellértné–G. Németh Irén–Paréj Józsefné–Szikulai Andrea (2006).

¹⁷ 46/2003. (VIII. 8.) ESzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet módosításáról. Hatályba lépett 2003. augusztus 16-án.

jogszabályok nyelvhasználatában, ebből következik számtalan értelmezési probléma, vita.

Örvendetes, hogy bővült a tradicionális – vagy éppen a közelmúltban kanonizált – formák mellett az alternatív formák megnevezett köre, de a megengedő megfogalmazás ebben az esetben pontatlanságot is hozott. A szabályozás két pontja ellentmondásban áll egymással. A napközbeni ellátás általános definíciójában alapkövetelmény, hogy a napközbeni ellátást a gyerekekért felelős felnőtt akadályoztatása esetén kell nyújtani. A részletesen szabályzó szöveg nem mondja ki azt, hogy nem általában minősül napközbeni ellátásnak egy sport- vagy egyéb foglalkozás, hanem csak akkor, ha a szülőnek a gyermek felügyeletére vonatkozó szükségletei szerint – legalább ahhoz többé-kevésbé igazodva – vehető igénybe. Nyilvánvaló, hogy egy hetente egy alkalommal ismétlődő másfél órás sportfoglalkozás vagy egy havi rendszerességgel megrendezett klubfoglalkozás nem felel meg a napközbeni ellátás azon definíciójának, amit a jogszabály három bekezdéssel korábban ad, hiszen ezeket nem tekinthetjük a gyermekért felelős felnőtt személyes gondoskodása helyettesítőjének. Itt a jogalkotó a tiszta fogalmi gondolkodás ellen ható szöveget alkotott. Ennek a szövegnek alapvető felelőssége van abban, hogy nincs világos szakmai gondolkodás a gyermekek napközbeni ellátása fogalmáról és arról, milyen kritériumok alapján nevezhetünk valamely gyerekekkel végzett tevékenységet – a jogszabály által alkotott fogalmat használva, így más keretben nem értelmezendően – napközbeni ellátásnak, a gyermekjóléti rendszer ellátásának.¹⁸ Minden bizonnyal nem csak okozója, de tünete is a szakmai gondolkodás kiforratlanságának ez a szöveg. A bölcsőde és az óvoda nagyon sokféle szükségletet elégít ki, kapcsolódnak hozzájuk egészségügyi funkciók, mindkettő alapvető eleme a gyermekjóléti jelzőrendszernek, a szülők támogatásának, egyéb szolgáltatásokról való informálásának. Az óvoda – melynek iskola-előkészítő évfolyamára kötelező járni – és az iskolai napközi otthon egyszerre definiált gyermekjóléti alapellátásként és a

¹⁸ A pályázatos finanszírozás tapasztalatai című fejezetben bemutatom majd, hogy a szolgáltatók – pályázataikban – mennyi mindent igyekeztek gyerekek alternatív napközbeni ellátásaként elfogadtatni és támogatatni.

közoktatási rendszer elemeként. Valószínűleg kevés az a közös elem, ami alapján ezekkel egy fogalmi kategóriába helyezhetőek a felsorolt klubok, sport- és egyéb foglalkozások. Akár külön kategóriákba helyezésükön gondolkodnánk, akár az egyben tartásukon, szükségesnek látszik az összetartó jellegzetességek pontosabb meghatározása. Ez mindenképpen oda vezetne, hogy a távollévő szülő helyettesítésének funkcióját más funkciókkal együtt lássuk, amit megvalósít a későbbiekben bemutatandó német szemlélet.

Az alternatív napközbeni ellátások költségvetési finanszírozása szabályozására soha nem végeztek kidolgozó munkát. Világos, hogy a törvénybe 2002-ben betűzött (4) bekezdésből kiindulva nem látszik megoldhatónak a költségvetési támogatás alapjának a meghatározása. Hiszen nem definiált és a törvénytövegből le sem vezethető az a minimális szolgáltatás illetve azok a különböző szolgáltatási szintek, amit finanszírozni lehetne, a közpénzek felelős felhasználásával.

A (4) bekezdést forráskritikai szempontból nézve fel kell hívni a figyelmet arra, hogy két általános célú megfogalmazás – sport- és egyéb klubfoglalkozás – megnevezése után tételesen felsorolja a szöveg azoknak az alternatív ellátási formáknak az önmegnevezését – játszótér, játéktár, játszóház – melyek ismertek voltak a szabályozás pillanatában. Ezek közül – napközbeni ellátást nyújtó szolgáltatóként értelmezve – a játszótér megnevezést csak a Máltai Szeretetszolgálat Játszva megelőzni című programja használta intézményeire. A játéktár megnevezést pedig a Mikkamakka Játéktár, majd az annak országos hálózatában létrejött intézmények megnevezésére alkották, tehát megint csak egy szűk, pontosan behatárolt, egyetlen szolgáltatóhoz – és az ő hálózatához – kapcsolódó megnevezés került be a törvénytövegbe¹⁹. A játszóház megnevezést szélesebb körben használták szolgáltatásukra különböző fenntartók²⁰. Sok magyarázata lehet annak, miért került bele a törvény szövegébe két konkrét

¹⁹ Ezt még világosabban mutatja, hogy a 15/1998. (IV. 30.) NM rendeletbe már az integratív családi játéktár megnevezés került.

²⁰ Lásd az 1. lábjegyzetet!

szolgáltató ellátásának azonosítható, egyedítő megnevezése. A minisztérium szakfőosztálya akkori helyettes vezetője emlékezete szerint nagyon kevés alternatív ellátó és ellátás létezett, ezek sem voltak széles körben ismertek, így nem lehetett olyan fogalmi kategóriákat alkotni, melyek azonos módon való értelmezése elvárható lett volna. A nyelv- és gondolkodásfejlődés általános útja, hogy előbb vagyunk képesek egymással kapcsolatba hozni jelenségeket, mintsem gyűjtőfogalmukat definiálni tudnánk. Az adott esetben nem feledkezhetünk meg arról, hogy két olyan konkrét formát nevez meg a jogszabály, melynek elterjesztését anyagi erővel támogatta a szakminisztérium²¹. Így a megnevezés egyrészt a támogatást is elérő lobbierő megjelenése is, másrészt a támogatás legitimációja is, hiszen az anyagi támogatást nem nyílt eljárásban, hanem a minisztériumi eljárás technikáját alkalmazva érték el a programok gazdái. A támogatás demokráciadeficitjének csökkentését is szolgálhatta a tételes megnevezés. Dr. Katonáné dr. Peher Erika azt is elmondta: a minisztériumon belüli szabályozást előkészítő egyeztetés során a Stratégiai főosztály vezetőjével, Drosztmérné Kánnai Magdolnával azért tettek javaslatot az akkori gyakorlatban létezett minden ellátási forma törvényi megnevezésére, hogy ezzel hozzáfértést biztosítsanak mindezek fejlesztésére uniós forrásokhoz. Pályázatok későbbi kiírása feltételének látták, hogy legyen hivatkozható törvényi szabályozási hely.

A játéktárak megnevezésére külön is fel kell hívni a figyelmet, hiszen itt egy olyan konkrét szolgáltatást nevez meg a törvény, ami semmiképpen nem tekinthető a gyermekért felelős személyes gondoskodását helyettesítő ellátásnak, már csak azért sem, mert a foglalkozásokon együtt vesznek részt a gyerekek és a felnőtt családtagjaik. Ezek alapján nem felel meg a napközbeni ellátás jogszabályi definíciójának az a nagyon értékes játékpédagógiai, játékdiasztikai és akár játékterápiás munka, amit a játéktárakban végeznek. A játéktár felsorolásba vételével is hozzájárult a jogalkotó a napközbeni ellátás tartalmi definíciója fellazításához. Így állt elő a kettős – egymást logikailag kizáró – szabályozás a definíció és a konkrét

²¹ Részletesen lásd: 5.2.2 fejezetben!

ellátások megnevezése között. Utóbb az integratív családi játéktár intézményét kidolgozó Takács Bernadett is úgy ítélte meg, hogy itt különböző és ezért megkülönböztetendő szolgáltatásokról van szó.²²

3.1.2.3 Harmonizáció az Európai Unió elveihez – a szülő foglalkoztathatósága szempontjából

A törvényi szabályozás következő és munkám lezárásáig utolsóként elfogadott módosítása az Európai Unió szabályozásához való harmonizálást szolgálta, és a társulás 2004. május 1-jei napján lépett életbe.²³ Ez a módosítás – indoklása pedig direkt megfogalmazással is – új megvilágításba helyezi a gyermekek napközbeni ellátást: nem csak a családok ügyéről van szó, hanem a szülők foglalkoztathatósága révén a gazdaság és a jóléti állam érdekeiről is, melyek közül az előbbi alapításától fontos prioritása az uniónak.

„41. § (1) A gyermekek napközbeni ellátásaként a családban élő gyermekek életkorának megfelelő nappali felügyeletét, gondozását, nevelését, foglalkoztatását és étkeztetését kell megszervezni azon gyermekek számára, akiknek szülei, nevelői, gondozói munkavégzésük, munkaerőpiaci részvételt elősegítő programban, képzésben való részvételük, betegségük vagy egyéb ok miatt napközbeni ellátásukról nem tudnak gondoskodni. A napközbeni ellátás keretében biztosított szolgáltatások időtartama lehetőleg a szülő munkarendjéhez igazodik.

(2) A gyermekek napközbeni ellátását különösen az olyan gyermek számára kell biztosítani,

- a) akinek fejlődése érdekében állandó napközbeni ellátásra van szüksége,
- b) akit egyedülálló vagy időskorú személy nevel, vagy akivel együtt a családban három vagy több gyermeket nevelnek, kivéve azt, akire nézve eltartója gyermekgondozási díjban részesül,
- c) akinek a szülője, gondozója szociális helyzete miatt az ellátásról nem tud gondoskodni.

²² Ehhez lásd az 50. lábjegyzetet!

²³ Az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2004. évi XXVI. törvény iktatta a napközbeni ellátás szabályozásába.

(3) A gyermekek napközbeni ellátása megszervezhető - a gyermekek életkorának megfelelően - különösen bölcsődében, hetes bölcsődében, családi napköziben, házi gyermekfelügyelet keretében, nyári napközis otthonban vagy napközis táborban, valamint a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény (a továbbiakban: Kt.) hatálya alá tartozó óvodában, iskolai napköziben.

(4) A gyermekek napközbeni ellátásának minősül az iskolai napközis ellátásban nem részesülő, különösen a csellengő vagy egyéb okból veszélyeztetett tíz év feletti gyermekek számára nyújtott nappali felügyelet, foglalkoztatás - sport- és egyéb klubfoglalkozás, illetve játszótér, játéktár, játszóház keretében - és az étkeztetés biztosítása is, feltéve, ha a működtető rendelkezik az ehhez szükséges - a külön jogszabályban meghatározott - személyi és tárgyi feltételekkel.”

A törvényjavaslat miniszteri indoklása így fogalmazott:

„A gyermekjóléti alapellátások körében a gyermekek napközbeni ellátására vonatkozó általános szabályok módosítása többirányú. Egyrészt kifejezésre juttatja, hogy napközbeni ellátást az olyan családban élő gyermek számára is indokolt megszervezni, akinek szülei munkaerő-piaci részvételt elősegítő programban, képzésben való részvételük miatt nem tudnak a gyermek napközbeni ellátásáról gondoskodni. Az ellátás biztosításának különös indokoltsága akkor is fennáll, ha a szülő gyermekgondozási segélyben vagy ápolási díjban részesül. A vonatkozó jogszabályok értelmében ugyanis mind a gyermekgondozási segélyben, mind az ápolási díjban részesülő személy végezhet napi 4 órában keresőtevékenységet. Másrészt megjeleníti az Európai Unió szociális és foglalkoztatáspolitikája által prioritásként kezelt, a család és a munkahely összeegyeztetését segítő ellátások fejlesztésére irányuló törekvést. A módosítás arról rendelkezik, hogy a napközbeni ellátás keretében biztosított szolgáltatások időtartamának lehetőség szerint a szülő munkarendjéhez kell igazodnia.”

A miniszteri indoklás kiemeli „a család és a munkahely összeegyeztetését segítő ellátások fejlesztésére irányuló törekvést”. Tudjuk, az unió nem a családok oltalmazására létrehozott szervezet. Így világos, hogy nem a

gyerek, a család általános szükségletei felől közelít, hanem a foglalkoztathatóság felől. Erősödik hát a szülőhelyettesítő jelleg kiemelése, de csak szavakban. A szabályozás nem járt együtt az ellátás biztosítására rendelt erőforrások gyarapításával.

A törvény módosított (1) bekezdése a munkanélküli szülők gyerekeinek jogosultságát explicitté tette – ami a gyakorlat szempontjából nem valóságos bővülés, minthogy a megengedő formula korábban is alkalmazható volt rájuk, inkább fogalmi tisztításként, gesztusként értékelhetjük megnevezésüket.

A szolgáltatás fejlesztése, lehatárolása, a szolgáltatók szemlélete formálása szempontjából nagyon fontos – bár szerintem a szükségesnél lágyabb megfogalmazású – a második mondat: „szolgáltatások időtartama lehetőleg a szülő munkarendjéhez igazodik.” Egyrésztől ez megint a szabályozás felpuhítása. Hiszen eddig nem volt szó a szolgáltatás időtartamáról a szabályozásban, csak természetes elvárás lehetett – bár soha nem teljesült –, hogy – a betegség és az egyéb ok, a munkanélküliséggel való előre nem tervezhető idejű megküzdés helyett – az ellátásra okot adó legtipikusabb szükségletforráshoz, a szülői munkavégzés idejéhez igazítsák a szolgáltatást. Mi máshoz kellene a szülőt helyettesítőként rendelt ellátásnak leginkább igazodnia, mint a szülő legtipikusabb távollétéhez? Másrésztől: a mondatba tűzött „lehetőleg” szó olvastán a szövegkritikus egyéb ismeretek nélkül is gyaníthatja: a gyakorlatban nem ez a szolgáltatási időt meghatározó szempont, s a jogalkotó – egyéb eszköz híján – csak jámbor óhajjal szeretne terelni ebbe az irányba. A szöveg alkotóit bizonyára jó szándék vezette: egyeditett szolgáltatások kialakítására, az egyes családokban eltérő szülői munkaidő tekintetbe vételére kívántak felhívni. Valójában a törvény szövegével elismerték és legalizálták, hogy nem a kielégítendő biztonsági, felügyelet iránti szükséglet, hanem egyéb – tudjuk, a szolgáltató érdekkörében felmerülő – szempontok határozzák meg a napközbeni ellátások idejét. Abszolút kézzel fogható példát kapunk arra, ahogy sok szociális szolgáltatás elveszíti fókuszát, s valamely csoport szükségletének kielégítése, jólétének javítása helyett maguk a szolgáltatók,

alkalmazottak foglalkoztatottsági (itt most kevésbé fontos, de általában jellemzően középosztálybeli) szempontjai válnak meghatározóvá, s mindez a jogalkotásra is hatással lehet.

A rendszerváltás előtt Magyarországon léteztek munkahelyi bölcsődék, óvodák, nyári felügyeletet adó napközis táborok, üdültetések a nagyvállalatok – és velük együttműködő szakszervezetek – munkásjóléti ellátásaiként. A privatizáció után ezek túlnyomó többsége megszűnt. Ma csak ott találunk ilyen ellátásokat, ahol erős volt a dolgozói képviselő és az új, külföldi tulajdonos anyaországának kultúrájától nem idegenek az ilyenféle szolgáltatások.²⁴ A foglalkoztatási formák átalakulása magával hozhatta volna új típusú napközbeni ellátásokat nyújtó intézmények megjelenését a foglalkoztatás támogatásában. Például a bevásárló- és szórakoztatóközpontok olyan tömegben foglalkoztatnak munkatársakat, amekkora mennyiségi szükségletre lehetne specifikált szolgáltatásokat észszerűen nyújtani. Hiszen a bölcsődék, óvodák, napközik továbbra is hétfőtől péntekig nyújtják ellátásaikat, sőt, a szakszerű és minőségi ellátás ideje mintha még szűkült is volna, hiszen 8 óra előtt és 16 óra után az ügyeleti rendszerű ellátás a jellemző – megint csak a fenntartók és az alkalmazottak érdekei váltak elsődlegessé. Csakhogy közben a munkaidő általánosan jellemző módon – még a munkanapokon belül is – átalakult. A kereskedelemben és a szolgáltatásban nagy tömegek dolgoznak hétvégén, sőt, ünnepnapokon is – az ő családjaik a hagyományos módokon nem kapják meg a szükségleteiknek megfelelő napközbeni ellátást gyerekeik számára. Így kézenfekvő lenne, hogy a munkahelyhez kapcsolódva jöjjön létre olyan ellátás, mely a helyi munkaidőhöz igazodik, hétvégén is rendelkezésre áll, esetleg még azt is biztosítja, hogy együtt ebédeljenek szülők és gyerekek. Nem tudok ilyen megvalósult szolgáltatásról.²⁵ Úgy

²⁴ Két példa a hagyományos újpesti nagyiparból: a kevés kivétel egyike a francia tulajdonba került CHINOIN, ahol megmaradt az üzemi bölcsőde, míg az amerikaiak által megvásárolt Tungsram átadta az önkormányzatnak bölcsődéjét, óvodáját.

²⁵ Emlékszem, sajtóhírek szóltak róla, hogy egy fővárosi kerületi önkormányzat – végre – tervezi egy óvodája hétfégi működtetését, a nem hétfőtől péntekig dolgozó szülők gyerekei ellátására. Sajnos nem tudtam emlékeim alátámasztására e híreket hivatkozható módon visszakeresni. Esztergomban a Suzuki támogatta egy óvoda felújítását, mely 2007 őszétől este 20 óráig fogadja az autógyár alkalmazottai gyerekeit. Az autógyár képviselője

tűnik tehát, hogy miközben törvényalkotási szinten – az unióhoz való igazodás részeként – direkt módon megjelent a gyerekek napközbeni ellátása foglalkoztathatósággal való összefüggésének szempontja, a munkaadók maguk nem tesznek azért, hogy ilyen szolgáltatásokkal növeljék saját foglalkoztatási képességüket. A munkaerő-túlkínálat mellett inkább kizsorol a munkaerőpiacról a kisgyermekes anyák csoportja – a gyakorlatban az együtt élő szülők közül csak jóval kisebb arányban érintettek apák ebben a kérdésben. A munkaadók találnak elegendő munkavállalót anélkül, hogy megfizetnék a foglalkoztathatóság feltételeként ezt a külön terhet. Jelen állás szerint csak a közösségnek áll érdekében, hogy a gyerekek napközbeni ellátásával biztosítsa szülők foglalkoztathatóságát. Más érdekeltség hiányában csak állami forrásokra lehet számítani.

Az új (2) b) bekezdés átvezeti a gyermekekhez kapcsolódó ellátásban részesülő szülők munkavállalási jogának változását: ha a szülő dolgozhat a pénzbeni ellátás igénybevétele idején, szükségszerű, hogy jogosult lehessen a család a napközbeni ellátás igénybevételére is.

3.1.2.4 Az ellátás tartalma

Felmerül a kérdés, hogy mi is a jogalkotó szándéka szerinti tartalma a napközbeni ellátásnak, milyen szükségletek kielégítése. Jónak gondolhatnánk, ha maga a gyermekvédelmi törvény meghatározná ezt, leírná, mit ért a felsorolt egyes szolgáltatási elemeken. Ám ilyen szabályozást nem találunk sem a napközbeni ellátás leírásánál, sem az értelmező rendelkezések között.

Így a direkt szabályozás követése helyett értelmezésre kényszerül a jogalkalmazó és az elemző. Az adott esetben az a lehetőség kínálkozik, hogy egybevetjük a teljes körű ellátás és a napközbeni ellátás megnevezett elemeit. Teljes körű ellátást annak a gyereknek kell biztosítani, akinek

elmondta, hogy ők eredetileg egy éjjel-nappal igénybe vehető szolgáltatást kívántak kínálni, de a szülők azt nem igényelték. Lásd: http://www.suzuki.hu/magyar_suzuki_rt/kommunikacio/hirek/hirek_2007_11_19.html?isFlashCompliant=true&session_id=WhyDGYqbpLzeVggvUefPBqit&flashVersion=9. Az internetet böngészve ma már találhatunk hétvégi ellátásra vonatkozó ajánlatokat magánbölcsődéknél és -óvodáknál, de azt külön kellene vizsgálni, hogy a gyakorlatban ezek közül mi és hogyan, főleg milyen térítési díjért működik.

ellátásáról nem a családja gondoskodik. A gyermekvédelmi törvény az átmeneti gondozásnál definiálja a teljes körű ellátást, és ezt a meghatározást hivatkozza vissza az ideiglenes és tartós nevelésbe vétel szabályozásakor is, tehát minden gyerek számára egységes tartalmú ellátást rendel, aki családján kívül él. Figyelembe kell vennünk még, hogy a – Gyermek jogairól New York-ban kötött egyezmény szabályozását követő – törvény szerint a családjából kikerült gyermeknek joga van a teljes körű helyettesítő gondoskodásra. A családjukból kikerült gyermekeknek rendelt ellátások tehát definíciószerűen kielégítenek minden – a jogalkotó által elismert – gyermeki szükségletet. Lássuk a szabályozást:

„45. § (1) A gyermekek átmeneti gondozása keretében a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését elősegítő, az életkorának, egészségi állapotának és egyéb szükségleteinek megfelelő étkeztetéséről, ruházattal való ellátásáról, mentálhigiénés és egészségügyi ellátásáról, gondozásáról, neveléséről, lakhatásáról (a továbbiakban: teljes körű ellátás) kell gondoskodni.”

Tegyük mellé a napközbeni ellátás tartalmát leíró törvényhelyet:

„41. § (1) A gyermekek napközbeni ellátásaként a családban élő gyermekek életkorának megfelelő nappali felügyeletét, gondozását, nevelését, foglalkoztatását és étkeztetését kell megszervezni azon gyermekek számára, akiknek szülei, nevelői, gondozói munkavégzésük, munkaerőpiaci részvételt elősegítő programban, képzésben való részvételük, betegségük vagy egyéb ok miatt napközbeni ellátásukról nem tudnak gondoskodni. (...)”

A két szakasz nyelvi felépítése hasonló, mindkettő szolgáltatási elemeket sorol fel, a felsorolás elé közös minőségjelzőket állítva. Mind a jelzők, mind felsorolt szolgáltatási elemek különböznek egymástól, ami szükségszerű, viszont azt is láthatjuk, hogy nem azonos a két definíció felépítése. Zárt logikában azonos elemekből kellene felépíteni a meghatározásokat, csak az elemek számában lenne különbség.

A megvalósult szabályozásban láthatjuk, hogy a teljes körű ellátásban szereplő első jelzős szerkezet valójában az ellátás célját határozza meg, a gyermekvédelmi törvény visszatérő fordulatával élve, előírva, hogy minden felsorolt szolgáltatási elem legyen „a gyermek testi, értelmi, érzelmi és

erkölcsi fejlődését elősegítő”. A két szabályozást párhuzamosan szemlélve szembeszökően hiányzik a célmeghatározás, hiszen így a napközbeni ellátás célja nem a gyermek általános fejlődésének támogatása, hanem a szülői ellátás helyettesítése azokban a felsorolt esetekben, amikor a szülők nem képesek személyesen gondoskodni gyermekeik ellátásáról. Míg a teljes körű ellátás által kielégítendő szükségletek a gyermek fejlődésének elősegítéséből erednek, a napközbeni ellátás esetében a szülő távollétéből. Amennyiben a gyermek fejlődése támogatása iránti szükségletéből vezetné le a szabályozás a szolgáltatásokat, univerzálisabb ellátásokat határozná meg, hiszen nem zárna ki az ellátás igénybe vételéből gyerekeket annak a formai elemnek a vizsgálata alapján, hogy szüleikkel töltik-e idejüket, hanem arra a tartalmi követelményre koncentrálna, hogy a gyerek fejlődése támogatása iránti szükségleteit kielégítő ellátásban részesüljön. Mint ahogy ez elvileg meg is valósul azokban az években, amikor a közoktatási intézmények nyújtanak közoktatási és napközbeni ellátást, az alsó tagozaton, ahol majd minden gyerek a napközbeni ellátást is igénybe veszi, és különösen az óvoda iskola-előkészítő évfolyamán, melynek látogatása minden gyermek részére kötelező. Érdekes még arra is figyelemmel lennünk, hogy azok a konkrét körülmények – a szülők munkavégzése, munkaerőpiaci részvételt elősegítő programban, képzésben való részvétele, betegsége vagy a gyermek személyes ellátásában akadályozó egyéb ok –, melyek fennállása esetére rendeli a napközbeni ellátást a törvény, minden szülő esetében folyamatosan és visszatérően jelentkeznek. Tehát valójában nem szűkíti a szabályozás a szolgáltatásra jogosult gyerekek körét, a jogosultság gyakorlatilag univerzális. Az igénybe vétel az óvoda iskola-előkészítő évében kötelező és ki is kényszerített, minden más esetben formálisan feltételhez kötött, elégséges kapacitás hiányában a bölcsőde és az óvoda esetében ténylegesen szelektíven biztosított.

Fordítsuk most már figyelmünket a két meghatározásban felsorolt szolgáltatási elemekre, amik szükségszerűen különböznek egymástól. Figyelemre méltó, hogy a teljes körű ellátás tartalma két elemmel kevesebb, mint a napközbeni ellátásé. A teljes körűé ugyanis nem sorolja fel a felügyeletet és a foglalkoztatást. Mind a két felsorolásban szerepel a

gondozás és a nevelés, tehát ezektől – ha különböző törvényhelyen is, de – megkülönbözteti a jogalkotó a felügyeletet és a foglalkoztatást, de nem ad eligazítást arra, melyik alatt mit ért.

A teljes körű ellátás leírása a következő elemekkel bővebb, mint a napközbeni ellátásé: ruházattal való ellátás, mentálhigiénés és egészségügyi ellátás, lakhatás. Ezek biztosítása a szülő joga és feladata, amihez szükség esetére más ellátások támogatását biztosítja a gyermekvédelmi törvény. Mindezek alapján azt láthatjuk, hogy a napközbeni ellátást a jogalkotó – a nem tárgyi szükségletek tekintetében – még a teljes körűnél is bővebb ellátásként határozta meg, amikor előírta a felügyelet és a foglalkoztatás biztosítását is. Ez összességében paradox, de jelen vizsgálatunk tárgya szempontjából megnyugtató. Nem látom okát, miért tartalmaz kevesebb elemet a teljes körű ellátás leírása, mint a napközbeni ellátásé, de dolgozatomnak nem tárgya ennek vizsgálata, így annak keresése sem, hogy szándék vagy a koherencia megteremtésének hiánya alakította-e így a szabályozást.

3.1.3 A végrehajtási rendeleti szintű szabályozás

A szociális törvény felhatalmazása alapján a személyes gondoskodást nyújtó intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről alkotott 2/1994. (I. 30.) NM rendelet 6. címe kiterjesztette a törvény értelmezési keretét, tágra nyitva az alternatív napközbeni ellátási formák előtt a teret, amikor negatív definíciót alkalmazott, azaz nem azt mondta meg, mik lehetnek az alternatív napközbeni ellátás formái, hanem azt, milyen ellátások nem számítanak annak – mert más szabályozás vonatkozik rájuk.

„6. Cím

Gyermekek napközbeni ellátása

23. § (1) A gyermekek napközbeni ellátása keretében nyújtott, az Szt.

(Szociális törvény – T.L.) 60. § (1) bekezdése szerinti szolgáltatásokat az ellátásban részesülők életkorának megfelelően kell biztosítani.

(2) Az Szt. 61. §-ában foglaltakon túl gyermekek napközbeni ellátásának minősül a bölcsődei és óvodai ellátásban nem részesülő, továbbá az iskolai oktatásban részesülő gyermekeknek az iskola nyitvatartási idején kívüli,

valamint az iskolai napközit vagy tanulószobai ellátást igénybe nem vevő gyermekek családi napköziben történő nem közoktatási célú ellátása.”

Ez a szabályozás abban a tekintetben is negatív, önkorlátozó megközelítésű, hogy nem csak nem zár ki formákat, de korlátok közé sem szorítja a szolgáltatási formák kialakítását.

A szociális törvény végrehajtási rendeletéből a gyermekvédelmi törvény végrehajtására alkotott, mindmáig hatályos – a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről című, 15/1998. (IV. 30.) NM – rendeletbe került át a gyermekek napközbeni ellátása szabályozása. Az újabb rendelet a részletesen nem leírt napközbeni ellátási módok szabályozásában kezdetben visszalépést hozott, minthogy azok nem szerepeltek a szabályozás tárgyai között. A gyermekek napközbeni ellátása cím után rögtön a családi napközi és a házi gyermekfelügyelet szabályozása következett a rendelet eredeti szövegében.

Jelentős változás 2003. VIII. 16-tól állt be, amikortól a rendelet eredeti szövegébe Alternatív napközbeni ellátás cím alatt új 51/A, B, C §-okat illesztett a gyermekvédelmi törvény 2002 tavaszi nagy karbantartását a végrehajtási rendeletbe átvezető rendelet²⁶:

„Alternatív napközbeni ellátás

51/A. § (1) A gyermekek napközbeni ellátása körébe tartozó, a Gyvt. 41. §-ának (4) bekezdésében szabályozott tevékenységek (a továbbiakban: alternatív napközbeni ellátás) a helyi adottságoktól és lehetőségektől függően, a helyi igényekhez igazodóan, az ellátott célcsoport életkori sajátosságainak megfelelően megszervezhetőek minden, a gyermekek csoportos foglalkoztatására alkalmas épületben, így különösen közösségi, művelődési vagy ifjúsági házban, családsegítő és gyermekjóléti szolgálatnál,

²⁶ A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet módosításáról szóló 46/2003. (VIII. 8.) ESZCSM rendelet.

iskolában, óvodában, illetve ezek önálló helyiségében, továbbá játszótéren.

(2) Az alternatív napközbeni ellátás valamely gyermekekből álló célcsoport életkori sajátosságaihoz, illetve a szülők speciális élethelyzetéhez igazodó, a gyermekek társadalmi beilleszkedését és közösségi tevékenységét elősegítő, a helyi szükségleteknek és igényeknek megfelelően változó módon, rendszeresen, meghatározott időtartamokra megszervezett, önálló szakmai programban rögzített tevékenység.

(3) Az alternatív napközbeni ellátás formái különösen

- a) a sport- és szabadidő-tevékenységekhez kötődő, hasznos időtöltést és felügyeletet biztosító klubfoglalkozás,
- b) a játéktevékenységhez kötődő, egyéni készségeket és képességeket fejlesztő, családi nevelést segítő, illetve a szülő-gyermek kapcsolatot erősítő játszóház, integratív családi játéktár, valamint a játszótérprogramok,
- c) az azonos, illetve hasonló problémákkal küzdő, nehéz vagy szociálisan hátrányos élethelyzetű gyermekek, különösen a csellengő vagy egyéb okból veszélyeztetett tíz év felettiek számára szervezett személyiségfejlesztő, valamint önsegítő vagy kortárssegítő közösségépítő tematikus csoportfoglalkozások.

51/B. § (1) Alternatív napközbeni ellátás szervezése különösen azokban az időszakokban indokolt, amikor az óvodai, iskolai napközi nem működik, vagy azok nyitvatartási idejében, illetőleg azon túl igény jelentkezik a gyermekek felügyeletének és együttes foglalkoztatásának, fejlesztésének biztosítására, továbbá amikor nincs tanítás az iskolákban. A nyári napközis otthon és nyári napközis tábor működtetésére az alternatív napközbeni ellátásra vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni.

(2) Az alternatív napközbeni ellátást nyújtó személyek és szervezetek együttműködnek az általuk ellátott gyermekek családjával, valamint az illetékes oktatási-nevelési intézménnyel, gyermekjóléti szolgálattal, egyéb segítő, illetőleg egészségügyi vagy más szolgáltatást nyújtó személlyel, szervezettel, különösen, ha az együttműködés a gyermeket veszélyeztető körülmények, illetve helyzet felszámolására és a gyermek érdekében szükséges intézkedés megtételére vagy tevékenység megvalósítására irányul.

51/C. § (1) Az alternatív napközbeni ellátásban foglalkoztatottakra a 2. számú mellékletben a gyermekjóléti szolgáltatás családgondozójára, illetve pszichológiai, gyógypedagógiai, fejlesztőpedagógiai tanácsadójára vagy a gyermekvédelmi asszisztensre, a gyermekfelügyelőre, a gondozóra, a családgondozó asszisztensre meghatározott képesítési előírások az irányadóak. Az 51/A. § (3) bekezdésének c) pontja szerinti foglalkozások vezetését csak felsőfokú végzettségű szociális vagy mentálhigiénés szakember láthatja el.

(2) Az önkéntes segítők, kortárssegítők közreműködésével vagy együttes részvételével működtetett ellátásokban az önkéntesek felkészítéséről, folyamatos szakmai segítéséről és szupervíziójáról a programot működtető felsőfokú szociális alapképzettséggel vagy mentálhigiénés végzettséggel rendelkező szakember útján gondoskodik.”²⁷

Ez a szabályozás megengedő, orientáló jellegű: nem csak sokfajta egyedi megoldás befogadására képes, de felsorolásai és követelményei ötleteket is adhatnak.

Fontos sajátossága a szövegnek az együttműködésre kötelezés, mind az alternatív napközbeni ellátását nyújtók, mind a gyermekjóléti rendszer más szervezetei számára.

Ez a rendelkezés az első, mely az alternatív napközbeni ellátás személyi, végzettségbeli követelményeiről szól, bár tulajdonképpen egyik tekintetben sem hoz újat. A korábbi jogszabályi szövegek értelemszerű alkalmazása ugyanezt az eredményt adta a gyakorlatban. Az új szöveg egyértelműbbé

²⁷ A rendelet előkészítésébe szakértőként bevonták a minisztérium által elterjesztésében támogatott két program, a Játszva megelőzni és az integratív játéktárak képviselőjét, és az ellátás általános szempontjainak megjelenítésére engem is. Javaslataink egy része meg is jelent a szabályozásban. Én például személyes eredményemként tartom számon az 51/C § (2) bekezdését. A napközbeni ellátás kulcsának gondolom ugyanis, hogy azt minél nagyobb mértékben a településen lakók közössége szolgáltatassa önmagának, önkéntesek – fiatal és felnőtt segítők, kortárssegítők és -vezetők – tevékenysége által. Természetesen az ellátásnak – és a helyi közösségek öntevékennyé válásának – feltétele a képzettség és a szakmai támogatottság. Tudomásom szerint ez volt az első jogszabályi hely, mely az önkéntesek foglalkoztatását – és rögtön támogatását is – szabályozta a magyar jogrendben, két évvel az önkéntes tevékenységet átfogóan szabályozó törvény (2005. évi LXXXVIII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről) előtt.

tette a szabályozást konkrétságával és témára irányultságával: nincs szükség értelmezési kockázat mellett levezetni az általános szabályokból, hanem alkalmazni kell a leírtat.

A szabályozás fogalmilag nem tiszta. A napközbeni ellátás alapdefiníciója a távollévő szülő helyettesítését helyezi az első helyre. Az alternatív napközbeni ellátás részletes szabályozása más célokat is megfogalmaz, bővítve a kielégítendő szükségletek körét, ami fontos előrelépés. Mindezt viszont úgy teszi, hogy olyan konkrét tevékenységeket is megnevez, melyek nem célozzák a távollévő szülő helyettesítését. Ha a szöveget részleteiben nézzük, láthatjuk, hogy összeállítható belőle egy olyan mozaikkép, amivel a rendelet világosan és egyértelműen olyan szolgáltatásként definiálná a napközbeni ellátást, mint ami a gyerekek fejlődéséhez kapcsolódó egyedi és a helyi közösségben közös szükségleteket elégít ki, olyan szolgáltatási időben, mely egyúttal alkalmassá tenné a szülő távollétéből fakadó biztonsági szükséglet kielégítésére is. Az alternatív napközbeni ellátások pedig az e kettős követelménynek eleget tevő, de a kanonizáltaktól eltérő ellátási módok. Úgy látom, egy egész kép helyett két torzót alkotott a rendelet, s ezek egyike még a törvényi szintű szabályozással is ellentétes. Az egyikben maradt a középpontban a szülő helyettesítése, anélkül, hogy a sokféle egyéni illetve a helyi közösségeket jellemző szükségleteket kielégítő tevékenységekre ösztönözne. A másikban pedig megjelenik a szocializációt támogató sokféle egyedi tevékenység, melyek egyenként nem elégíthetik ki a biztonsági szükségletet.

A kuszaságot jól mutatja az 51/A § (1) és 51/B § (1) bekezdéseinek ellentmondása. Az előbbi az alternatív napközbeni ellátás helyszíneiről szólva a megengedő általános szabályozás után kiemeli, kvázi ajánlja, hol legyenek ilyen szolgáltatások: „különösen közösségi, művelődési vagy ifjúsági házban, családsegítő és gyermekjóléti szolgálatnál, iskolában, óvodában, illetve ezek önálló helyiségében, továbbá játszótereken”. Az utóbbi pedig a szolgáltatás idejéről rendelkezik: „Alternatív napközbeni ellátás szervezése különösen azokban az időszakokban indokolt, amikor az óvodai, iskolai napközi nem működik, vagy azok nyitvatartási idejében, illetőleg azon túl igény jelentkezik a gyermekek felügyeletének és együttes

foglalkoztatásának, fejlesztésének biztosítására, továbbá amikor nincs tanítás az iskolákban.”

A kettőt összeolvasva: amikor az óvoda, a napközi nem nyújt napközbeni ellátást, illetőleg másmilyen ellátásra jelentkezik ígén, mint amelyet nyújt, akkor legyen alternatív napközbeni ellátás, például az óvodában vagy az iskolában. Ha a szolgáltató nem szolgáltató, akkor szolgáltasson alternatív módon? Ez az új szabályozás nem csak önmagában ellentmondásos, de nyilvánvalóan nem koherens más szabályozásokkal sem. A közoktatásra vonatkozó jogszabályok nem ismerik az alternatív napközbeni ellátást, márpedig az óvoda és a napközi azok szabályozási kompetenciájába tartozik. De ugyanígy a közösségi művelődésről szóló jogszabályok sem beszélnek az alternatív napközbeni ellátásról. Beszélnek viszont arról, hogy közművelődési foglalkozásokat kell szervezni, kiemelt célcsoportként gyerekeknek, fiataloknak, gyerekes családoknak. Legszembetűnőbb az alternatív napközbeni ellátás ezen szabályozásának az önmagába zártsága a szociális-gyermekjóléti ágazaton, különösen a gyermekvédelmi törvényen és annak végrehajtási rendeletén belül. Hiszen még maga a gyermekjóléti szolgáltatás jogi szabályozása sem szól arról, hogy annak keretében napközbeni ellátást kellene nyújtani. Szól viszont arról – mint a napközis táborozásról írtakban már említettem –, hogy szabadidős és fejlesztő tevékenységeket kell nyújtani olyan gyerekeknek, akiknek ezeket családjuk nem tudja biztosítani²⁸. Azzal, hogy a rendelet alternatív napközbeni ellátás nyújtásaként elismer más ágazatokhoz tartozó alaptevékenységeket, nem biztosít többlet ellátást, csak kettős könyvelésnek nyit teret. A kettős könyvelés lehetősége rávilágít a kérdésre: mi különbözteti meg más tevékenységektől a napközbeni ellátást? A válasz egyértelmű: a két szükséglet kielégítésének összekapcsolása: a gyermek szocializációjához kapcsolódó szükségletek mellett a szülő távollétéből fakadó biztonsági szükséglet kielégítését is lehetővé teszi. A más ágazatok tevékenységeitől való elkülönítés volt az egyik szempont mintám kiválasztásánál is, amit A mintába választást megalapozó definíció című fejezetben fogok kifejteni.

²⁸ Lásd a 15. lábjegyzetet!

Érdemes még elidőznünk az 51/A §-nál. Hiszen a jogi szabályozásban új szempontok is megjelennek az ellátással kielégítendő szükségletek és igények leírásakor. A (2) szakasz minden tekintetben előremutató. A szöveget olvasva arra is felfigyelhetünk, hogy ezeknek a – például a szülők speciális élethelyzetéből fakadó – szükségleteknek a kielégítése nem csak a napközbeni ellátás keretében lenne fontos és elképzelhető. Különösen a (3) szakasz c) pontjában megnevezett – a tíz évnél idősebb gyerekekre fókuszáló – tevékenységek olyanok, amiket önmagukban is és nem csak napközbeni ellátás részeként kellene nyújtani a gyerekek szükségletei kielégítésére. Ez a tágabb közösségnek is érdekében állna, ami indokolná a közösségi finanszírozást. A magyar gyakorlatban ilyen tevékenységekre pályázatokból lehet támogatást kapni. Más források híján nemigen léteznek ilyen szolgáltatások, így hozzáférhetőségük teljesen esetleges. Ez felhívja a figyelmünket arra, hogy a napközbeni ellátás mellett létezik még további olyan szükségleti mező, amire a magyar szabályozás, intézmény- és szolgáltatási rendszer nem nyújt szolgáltatást. Kezelési példáért fordulhatnánk a német ifjúságjóléti törvényhez, ami egyrészt a Szociális törvénykönyv összefüggésrendszerébe helyezi²⁹ az ifjúságjólét ügyét. Másrészt nem csak a hatósági gyermekvédelem és az ifjúsági szociális munka területét foglalja magába – ezt a két területet érinti a magyar gyermekvédelmi törvény, ha az utóbbit a német törvélynél szűkebben is –, hanem az ifjúsági munkát is. Ily módon integrálja mindazokat a területeket, tevékenységeket, amiket a rendelet idézett 51/A § (3) szakasza felsorol, és még sok minden mást is.

Azt gondolom, hogy a legutolsó módosítással létrejött rendeleti szabályozás belső ellentmondásai abból következnek, hogy itt olyan szükségletek kielégítése is megjelenik, amikre nem rendelnek ellátást a jogszabályok, de amik a biztonság iránti szükséglettől függetlenek. Ezek a szükségletek a családjaikban élő gyerekek széles körénél megjelennek, de világos módon nem a törvény által minden településen kötelezően nyújtandó gyermekjóléti szolgáltatás kompetenciakörébe tartoznak. Azért a napközbeni ellátásnál

²⁹ A Szociális törvénykönyv VIII. kötete az ifjúságjóléti törvény. Lásd: http://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/index.html

jelennek meg, mert – a gyermekjóléti szolgáltatáson túl – ez az egyetlen univerzális gyermekjóléti ellátás – az adott pillanatban is – a családjukban nevelkedő gyermekek számára, és azért az alternatív napközbeni ellátásnál, mert annak sem tevékenységei, sem formái nem szigorúan körülhatároltak.

Úgy gondolom, a gordiuszi csomót úgy lehetne átvágni, ha a gyermekvédelmi törvénybe – legalább – egy új szolgáltatást bevezetnének, mely felölelné minden szocializációt támogató gyermekjóléti tevékenységet. A családok döntésük szerint vehetnének igénybe – pl. a törvényben és a rendeletben felsorolt – szolgáltatásokat, természetesen egy időben – akár egyazon szolgáltatónál – többet is. (Megfontolandó, hogy ezeket jogosultak legyenek igénybe venni – ráadásul családban élő társaikkal közösen – az átmeneti otthonban illetve gyermekotthonban nevelkedők is.) A napközbeni ellátás annyival lehetne több, hogy kielégítené a biztonsági szükségletet is, és nem csak elemi tevékenységeket kínálna, hanem a keretében a családokkal együttműködve felmérné az egyéni szükségleteket, és személyes fejlesztési terveket készítenének, melyek megvalósulásához sokelemű és komplex tevékenységi rendszerekben való részvételi lehetőséget szolgáltatnának.

Azt gondolom, azért alakult ki ez a belső ellentmondásoktól terhelt és a törvény keretszabályozásának kifejtésére vonatkozó felhatalmazáson túl terjeszkedő rendeleti szabályozás, mert a törvényi szabályozás és a mögötte álló politikai szempontok, a szakmai gyakorlat és abból fakadó szakmai szabályozási szándékok nincsenek összhangban egymással. A gyermekkorosztály helyzetével való átfogó foglalkozást nem vette napirendjére a politika a rendszerváltástól a gyermekszegénység elleni nemzeti program kidolgozására vonatkozó 2005 őszi felkérésig, de alighanem azóta sem, annak ellenére, hogy 2007 tavaszán elfogadták a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia, 2007-2032 című, 47/2007. (V. 31.) számú országgyűlési határozatot. Nem tapasztaljuk, hogy a stratégia eszközeiként holisztikus, koherens szabályozások tennék világossá a kielégítendő szükségleteket, a szolgáltatások rendeltetését és finanszírozását.

A jogi szabályozás széleskörű áttekintése indokol egy összefoglalást. A gyermekek alternatív napközbeni ellátása jogi szabályozottságával nem csak itt, ezen ellátások meghatározásánál indokolt foglalkoznom, hanem meg kell vizsgálnom a jogi szabályozást, mint az állam kezében levő, a szolgáltatás elterjedését ösztönző lehetőségek egyikét is. Azért, hogy elkerüljem a felesleges ismétlést, mégis felépíthessem a gondolati íveket, a 4.2.1.1 fejezetben foglaltam össze a jogi szabályozás legfontosabb vonásait. Ha az Olvasó most látná jónak elolvasni ezt az összefoglalását, kérem, lapozzon előre ahhoz a fejezethez!

3.2 A gyermekek napközbeni ellátása intézményesülésének szükségessége

Az ötven-száz év előtti (és még régebbi) család nem azonos a maival. Jellemző a két szülő és több testvér együttélése volt. A család gazdasági szempontból nem csak fogyasztási, de termelési egység is volt. A nagyobb család több generációja fizikai közelségben élt, kiterjedt rokonsági hálóval átszőve a települést. A tágabb család és a szorosabban együtt élő szomszédság – az azzal sokszor gyakorlatilag egyező település – többfajta egyedi gyakorlat megismerését tette lehetővé a gyermeknevelés tekintetében is, tanácsokat nyújtott a szülőknek, korrektív hatásokkal segítette a gyerekeket.

A mai szülők, sőt a nagyszülők jó részének sem volt már (több) testvére. Sok gyerek csak egyik szülőjével él együtt, s a mai szülők nagy része is így nőtt fel. A nukleáris családokat magukba ölelő nagycsaládok, rokonságok sokkal kisebb létszámúak, sokkal kevesebb szerepviszonyt és mintát kínálnak, mint a korábbiak. Így a neveléshez kapcsolódó tudások áthagyományozása, a tanácsadás óhatatlanul az intézményi, szolgáltatási térbe tevődik át.

Ugyanakkor megváltozott – és gyorsan változik – a világ, a társadalom is (bonyolult kölcsönhatásban a család változásával). A változások önmagukban is igénylik a gyermekek szocializációjával kapcsolatos innovációkat. Nem elégséges a hagyományos tudások átadása, s akkor sem

lenne az, ha a régi típusú családok adnák át a régi módokon a régi tudásaikat. Új tudásokra is szükség van, s mind ezek kialakítására, mind átadására, mind alkalmazására új eljárások is szükségesek.³⁰

A nyugati világ történetében csak néhány rövid és lokális epizódban dominált a közösségi felelősségvállalás a gyermekek szocializációjában. Jellegzetesen a család a szocializáció fő felelőse, amihez a család nagyfokú autonómiája kapcsolódott, ami vonatkozott a gyermekek szocializációjára is. Ez gyakran jelentette azt is, hogy a családok a problémáik megoldásában csak magukra számíthattak.

Az egyén jogait erősen behatárolta, hogy a jogok és kötelességek egymást kiegyenlítő – könnyen és gyakran felboruló – egyensúlyának egy szűk körön, a családon belül kellett megvalósulnia, a generációk közötti, időben elnyújtott csere révén. Más – legalább közel – egyensúlyi állapot csak úgy alakulhatott ki, hogy a jogok és kötelességek, szükségletek és kielégítésük között egy bonyolultabb, több szereplőt – jellegzetesen intézményeket – bevonó és a hagyományok helyett piaci és jogi eszközökkel koordinált viszonyrendszer formálódik folyamatosan. Csak úgy szabadulhat valaki egy kötelesség béklyójából, ha annak teljesítését valaki átveszi, különben egy harmadik személy hiányt fog szenvedni, szükséglete kielégítetlen marad, jóléte csorbul. E modellbéli egyértelműséggel szemben a tapasztalat inkább arra mutat, hogy a sorrend többnyire fordított. Ha valakit valamilyen erő kiemelt korábbi helyzetéből, mások bizonyos szükségletei kielégítetlenekké váltak. Ezek kielégítéséről valamilyen korrekcióval kellett gondoskodni. Így született az óvoda intézménye, vele a gyerekek napközbeni ellátása is³¹. Az egyéni szabadság növekedése externális hatásaként mások szükségletei kielégítetlenné válnak, ami a közvetlenül érintetten kívül a tágabb közösség

³⁰ Ezek a gondolatok mindenképpen támaszkodnak Csányi Vilmos írásaira. Lásd pl. Csányi (1999), (2001)!

³¹ Lásd: Pukánszky Béla–Németh András (1999): Neveléstörténet, 8.7. A XIX. század első felének magyar neveléstörténete, Első óvodáink.

érdekével is ellentétes³². A közösség többféle módon felléphet: szolgáltatással válthatja ki a korábban kötelezettet – pl. bölcsődék és óvodák fenntartásával –, megoszthatja a terheket a korábban egyedül kötelezettet – pl. gyermekápolási táppénz biztosításával –, drágává teheti egyes szabadságok gyakorlását – pl. a magyar gyakorlat váláskor a gyerekeket és a közös lakást összekapcsolja, az egyik szülőt kizárva, amit még a gyermektartási díj fizetésének kötelezettsége is tetéz.

Természetesen az egyén saját életében nem érzékeli tudatosan folyamatként ezeket a jelenségeket, az aktuális élethelyzetéhez kapcsolódó viszonyrendszert adottságként kezeli. Ebből a szemszögből nézve nyilván az a kérdés, hogy egyensúlyt, arányosságot érzékel-e saját maga illetve szűkebb-tágabb környezete szükségletei kielégítettsége és ráfordításai, továbbá ezekre vonatkozó jövőbeni kilátásai között. Az egyén nem érzi magát társadalmi szerződés részesének, azért sem, mert nincs szerződési aktus. Minden bizonnyal ennek egyfajta pótlásaként is erősödik az alapjogok meg- – és ezzel az emberek egymás közötti viszonyában is el- – ismertetésének törekvése az Európai Unióban. Mindenki jogát csak a közösség lehet képes szavatolni, s a közösségnek érdekében áll a jogok biztosítása, elismert szükségletek kielégítése.

A közösségnek nyilvánvalóan alapvető érdeke fűződik ahhoz, hogy minden tagja jól szocializált legyen, ezért is elismert az erre való jog. A kérdés az: milyen módon és eszközökkel lehet biztosítani ennek a jognak az érvényesítését? A problémát az teszi bonyolulttá, hogy a szocializáció legerőteljesebb ágense – szándékolatlan hatásaival is – a család, mindenekelőtt a szülő, aki ily módon szolgáltató is, miközben a hagyomány és a törvény szerint a gyermek érdekeinek és jogainak a képviselője is. Mint képviselő, ő lenne jogosult fellépni a gyereke érdekében, a megfelelő a szolgáltatásért – önmagával szemben is... És persze az is kérdés, felismeri-e a szülő, ha nem felel meg gyermekének a szolgáltatás, és el tud-e járni képviselőként. Hála Istennek, ez a dilemma nem feloldható: nem tud egy

³² A gyerekek szocializációja körül napjainkban tapasztalható rengeteg probléma is értelmezhető úgy, hogy a felnőttek egyéni szabadságukat korábban vitathatatlan szülői kötelezettségek elhanyagolása mellett bővítik.

szülő csak szolgáltatóvá vagy csak képviselővé válni. Így aztán a közösségnek az áll érdekében, hogy biztosítson szocializációt támogató szolgáltatásokat. Beleértve ebbe azt is, hogy segítse felismerni a szülőnek – a lehető legnagyobb mértékben a gyerekével közösen –, mi jó a gyereknek, szűkebb értelemben: milyen szolgáltatás.

A közitélet szerint nagyrészt nem töltik be rendeltetésüket a szocializációt támogató intézmények, világos, hogy nem elégedett velük a társadalom. Azt látjuk, hogy a szocializációhoz kapcsolódóan megjelentek új szükségletek. Ezek kielégítésére vannak kezdeményezések, melyeknek konkrét szolgáltatások kidolgozása mellett célja új szemlélet kialakítása, és a szükségletek kielégítésének a közösség érdekében álló voltának elismertetése – ezzel távlatosan közösségi finanszírozásának elérése – is. Különböző szakmai, tudományos műhelyek jelentős ismereteket halmoztak fel, komoly innovációkat valósítottak meg. Azonban jellemzően ritka az interprofesszionális együttműködés, a tudások átadására és átvételére irányuló törekvés kevés és nem eléggé hatékony a szakmhatároknál, de gyakran a szakmai elitek és az általános gyakorlat között sem.³³

A társadalom jólétének legáltalánosabb nézőpontjából vizsgáló szociálpolitika és szociális munka tudományai feladata lehet leginkább ezen interprofesszionális és interdiszciplináris határok átlépésének a szervezése. Hiszen ezek a tudományok próbálják átfogóan megragadni és alakítani azokat a társadalmi viszonyokat, melyek között a társtudományok – szociológia, pszichológia, pedagógia, humánetológia, kultúratudomány, médiatudomány, orvostudomány, közgazdaságtan és a többi – eredményei a közösség és annak egyes tagjai számára legjobb módon hasznosulhatnak. Ez

³³ Erre is példa Hűvös Éva illetve az általa vezetett Autonomia Egyesület munkássága, mely évekkel, évtizeddel korábban felvet nevelési kérdéseket, mint ahogy a nevelési kérdések alapját képző társadalmi jelenségek – pl. a diszkrimináció – a közbeszédben és közgondolkodásban megjelenének. Az Óvodai Nevelésben megjelent publikációk garmadája, az óvodapedagógus-továbbképzések akkreditálása és megtartása ellenére még a szűk célterületen, az óvodapedagógusok tudásában – még kevésbé gyakorlatában – sem terjedtek el ezek az ismeretek. Tágabb körben pedig – akár csak a legközelebb álló tanítók vagy bölcsődei szakemberek között – szinte teljesen ismeretlenek.

értékes minden a felnövekedés segítésére hivatott módszeres, formalizált tevékenységre.

Mindezek alapján szükséges a gyerekekkel foglalkozó tevékenységnek és intézményeknek holisztikus rendszerszemléleten alapuló átalakítása. Az OECD országok gyakorlatainak összehasonlítása szerint különböző modellek is eredményesek lehetnek.³⁴

Elképzelhető egy olyan modell is, amiben a közoktatás mellett erősödne meg a napközbeni ellátás – mint gyűjtő tevékenység –, ami a jelenlegi jogszabályokban leírtaktól és a gyakorlatban megvalósítottaktól gyökeresen különböző ellátása lenne a gyerekekkel való oktatáson kívüli foglalkozásnak. És elképzelhető olyan modell is, amiben a közoktatás feladati közé kerül be az oktatás mellé még sok egyéb. Peter Balnis (2008) a gyakorlat elemzésével mutatja be, hogy önmagában a feladatok egy fedél alá telepítése komplex szemlélet és tevékenység nélkül nem elégséges. A gyakorlatot elemezve írja le, hogy az ösztönző normatívákat igénybe vevő, ezért magukat egész naposként definiáló német iskolák nem tölthetik be hivatásukat, ha – immár házon belül – elkülönült marad az oktatás és a délutáni tevékenység.

A hétköznapi tapasztalatokon és társadalomtudományi eredményeken túl nemzetközi vállalkás is arra készítette, hogy holisztikus szemlélettel átgondoljuk és javítsuk a szocializációhoz kapcsolódó gyermeki és szülői jogok kielégítését.

Bíró Endre (2007) igen szellemes javaslatot tett arra, hogy létesüljön Magyarországon gyermekjogi ombudsmani intézmény a Gyermek jogairól New Yorkban kötött egyezmény³⁵ megvalósításának biztosítására. A javaslat arra is rávilágít, hogy az egyezmény becikkelyezésén túl a gyermeki jogok érvényesítéséhez egységes szemléletre alapuló, egységes intézményrendszerre lenne szükség. Legalább egy törvény hiányzik, mely

³⁴ Lásd: Korintus Mihályné (2002)!

³⁵ Magyarországon kihirdette és a jogrendbe iktatta: 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

az egyes gyermeki jogok érvényesítésének állami felelőseit rendszert alkotva kijelölné. Például a direkten igazságszolgáltatási vagy betegjogok címzettjei nélkül is egyértelműek. De az egészséghez való jog a világban elfogadott definíció³⁶ szerint messze nem csak a konkrét betegségmegelőzésre és gyógyításra való jogot ismeri el, így ezen jogok érvényesítését sem garantálhatja önmagában az egészségügyi intézményrendszer. Hasonlóképpen, az iskoláztatáshoz való jogok címzettje egyértelműen az oktatási rendszer, de a neveltetésre, szocializálódásra vonatkozó jogok érvényesítésében az iskolán túl más szereplők is érintettek. A szocializációhoz kapcsolódó jogokat garantáló tevékenységek közül mazsoláz a magyar közoktatás. Soknak a felvállalásától is elzárkózik. Mások kielégítését még törvényi szinten is csak korlátok között vállalja, és még inkább a hétköznapi iskolai gyakorlatban. Tulajdonképpen hasonló a helyzet a különböző veszélyektől való védelemre vonatkozó, horizontálisan, az állam intézményfenntartói és szabályozói feladatai keretében garantálandó – például esélyegyenlőségre, gazdasági, szexuális kizsákmányolással szembeni védelemre vonatkozó – és a különleges élethelyzetben levő gyerekeket megillető különleges jogokkal is. Igaz ez a közoktatásra is – ahol például a szexuális kizsákmányolás veszélyére sem hívják fel a gyerekek figyelmét. De tágabb összefüggésben is rákérdezhetünk: biztosak lehetünk-e abban, hogy a Magyar Köztársaság minden lehetséges intézményével és minden lehetséges módon mindent megtesz a gyermeki – és szülői – jogok a biztosítása érdekében?

Az utóbbiak érdekében biztosítandó szolgáltatásokról az egyezmény így rendelkezik:

„18. cikk

1. Az Egyezményben részes államok minden erejükkel azon lesznek, hogy biztosítsák annak az elvnek az elismertetését, amely szerint a szülőknek közös a felelősségük a gyermek neveléséért és fejlődésének biztosításáért. A felelősség a gyermek neveléséért és fejlődésének biztosításáért elsősorban a

³⁶ „Az egészség a testi, szellemi és szociális teljes jólétnek állapota és nemcsak betegség vagy fogyatékoság hiányából áll.” 1948. évi XII. törvény az Egészségügyi Világszervezet Alkotmányának becikkelyezéséről.

szülőkre, illetőleg, adott esetben a gyermek törvényes képviselőire hárul. Ezeket cselekedeteikben mindenekelőtt a gyermek mindenek felett álló érdekének kell vezetnie.

2. Az Egyezményben említett jogok biztosítása és előmozdítása érdekében a részes államok megfelelő segítséget nyújtanak a szülőknek és a gyermek törvényes képviselőinek a gyermek nevelésével kapcsolatban rájuk háruló felelősség gyakorlásához, és gondoskodnak gyermekjóléti intézmények, létesítmények és szolgálatok létrehozásáról.

3. Az Egyezményben részes államok megtesznek minden megfelelő intézkedést annak érdekében, hogy a dolgozó szülők gyermekei számára biztosítsák olyan szolgáltatások és gyermekőrző intézmények igénybevételének jogát, amelyekre jogosultak.”

A cikk harmadik bekezdése kicsit saját farkába harapó kígyónak tűnik, de legalábbis nem könnyen értelmezhető. Elégedjünk is meg annyival, hogy alapelveként a szülői felelősséget ismeri el elsődlegesen a gyermek neveléséért, amihez viszont részint a szülőt támogató ellátásokról, részint gyermekjóléti intézményekről gondoskodnak az egyezményben részes államok, melyek a harmadik szakaszban speciális szolgáltatások és gyermekmegőrző intézmények igénybe vételére nyitnak jogot a dolgozó szülők gyermekei számára.

Természetesen ez a kötelezettségvállalás mind idejében, mind tartalmában túlterjeszkedik az oktatáson, így ezekre a szolgáltatásokra vonatkoztatandó a következő cikk is:

„31. cikk

1. Az Egyezményben részes államok elismerik a gyermeknek a pihenéshez és a szabadidő eltöltéséhez, a korának megfelelő játékhoz és szórakoztató tevékenységekhez való jogát, azt, hogy szabadon részt vehessen a kulturális és művészeti életben.

2. Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják és elősegítik a gyermek teljes mértékű részvételi jogát a kulturális és művészeti életben, és előmozdítják, az egyenlőség feltételeinek biztosítása mellett, a gyermek számára alkalmas szabadidő-intézmények, szórakoztató, művészeti és kulturális tevékenységek megszervezését.”

Az egyezményben vállaltakat és a magyar gyakorlatot összevetve azt látjuk, ahelyett, hogy a vállalások teljesítése bővülne, inkább napjainkban is szűkíti az állam a gyermeki jogok érvényesítésének körét, például a művészeti oktatásban részesülők számának illetve normatívájának csökkentésével. Elégtelenek a dolgozó szülők gyermekeinek biztosított speciális szolgáltatások és gyermekmegőrző intézmények is, kezdve a bölcsődei és óvodai férőhelyhiányon, folytatva a 12 évnél idősebbek számára gyakorlatilag mindenütt hiányzó szolgáltatásokon, kiteljesedve a minden meglevő gyerekintézményben nagyon hosszú nyári zárva tartással.

A gyerekek jogai érvényesülését minden részletre kiterjedően garantáló, átfogó szabályozás helyett csak szaktörvények rendelkeznek egy-egy szűkebb területről, koherencia és átmenetek biztosítása nélkül. Ilyen a gyermekvédelmi törvény is, mely az univerzalizmus helyett a rászorultság elvét követi, valamilyen speciális helyzetben levő gyerekek számára rendel ellátásokat. (Megl lehet, ellátásra jogosító helyzetben ezen esetek többségében nem is a gyerek, hanem családja van.) Hiszen univerzális ellátást tulajdonképpen csak egyetlen, legfeljebb két tevékenységcsoportnál ír elő a gyermekvédelmi törvény. A gyermekjóléti szolgáltatás két első célja vonatkozik minden gyerekre: a családban történő nevelkedés támogatása és a veszélyeztetés kialakulásának megelőzése.³⁷ Minden más ellátást rászorultsághoz kötött a jogalkotó. Még a leglazább követelményekhez kötött napközbeni ellátást is. És tudjuk, a rászorultsági elvet valóban alkalmazzák is a szűkösen rendelkezésre álló férőhelyek elosztásánál, leginkább a bölcsődékben és óvodákban, de a testvérrel gyeden, gyesen, egyetlen levő szülők gyerekeivel szemben az iskolai napköziben is.

Kijelenthetjük, hogy 1991-es vállalását a mai napig sem teljesíti Magyarország, minthogy a Gyermek jogiról szóló egyezmény aláírásával biztosítani ígért jogok közül több teljesítésével is adós. A szabadidő eltöltéséhez, kulturális részvételhez való jogok érvényesítése biztosan nem garantált. Pedig ezek kielégítésére alkalmas lehetne a gyermek napközbeni

³⁷ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 39. § (1) .

ellátása, mely egyúttal nyújthatná a dolgozó szülők gyerekei számára a speciális ellátást is, s keretet adhatna olyan szolgáltatási elemeknek, melyek a szülőknek a gyermek neveléséhez való támogatásra vonatkozó jogát elégítenék ki.

3.3 Szolgáltatások, melyek nem jogi alapon tekintik magukat napközbeni ellátásoknak

Még a szocializmus éveiben is volt piaca a gyermekek fejlődését támogató változatos szolgáltatásoknak. A piaci szektor szűkre szabott legalitási körén kívüli, illegális, de megtűrt tevékenységek voltak ezek. Napjainkban pedig elméleti alapjaikban, konkrét tevékenységükben, áraikban, minőségükben, legalitásukban igen különböző szolgáltatások elérhetőek a piacon.

A településlejtő fogalmával leírt összefüggésrendszer természetesen ebben a tekintetben is érvényesül: minél kisebb egy település, annál kevesebb szolgáltatás érhető el még piaci alapon is, még a vásárlóerővel rendelkező és ilyen szolgáltatásokat kereső családok számára is.

A gyermekek fejlődését támogató piaci tevékenységek ma sem átláthatóak. Az ilyen tevékenységek nagy része egyedi, legfeljebb kiscsoportos foglalkozást igényel, így nagy az élőmunka-ráfordítás szükséglete. A kereslet nem annyira erős, hogy tömegesen elismerje a szabályos piaci működés keretében fizetendő bért és közterheket. A különböző korú gyermekeknek felügyeletet különböző tartalommal, továbbá korrepetálást, tanítást, táboroztatást, rendezvényeket és sok minden mást szolgáltatók – jellemzően egyének – inkább aktuális fogyasztási szempontjaikat követik, mint akár saját távolabbi érdekeiket, akár a közfelelősséget. Így mindkét oldalról adott a feltétel ahhoz, hogy ezek a tevékenységek nagyrészt a szürke–fekete gazdaságban valósuljanak meg. Ezért leírásuk, elemzésük különleges vizsgálati módszereket igényelne. Erre azonban sem apparátusunk, sem szükségünk nincs most.

Alapos okkal feltételezhetjük, hogy ha a piaci tevékenységek jó része rejtve is marad, a valódi innovációk megjelennek a nyilvános térben. A fejlesztők

csak a legritkább esetben rendelkeznek kellő magánforrással. A piac mérete és gyengesége miatt pénzügyi befektetők is csak elvétve vannak jelen, az intézményeket fenntartó önkormányzatok és állami szervezetek is forráshiánnyal küzdenek. Így a pályázatok teremtenek lehetőséget a fejlesztésekre. Az elért eredmények közzététele, a kidolgozott képzések, továbbképzések akkreditáltatása és tanúsítványt nyújtó megtartása, a jogi és támogatási feltételek befolyásolásának megkísérlése is nyilvános térben történik. De kevésbé a piacon zajlik, hanem elsősorban a közszolgálati szférában: állami (önkormányzati) intézményekben és a harmadik szektor szervezeteiben. Ezért elégséges ezekre fókuszálnunk figyelmünket.

„A gyermekek napközbeni ellátását nyújtó intézmények családkiegészítő illetve családtámogató szociálpedagógiai intézmények, melyekben a gyerekek a nap egy részében vagy egész nap azért tartózkodnak, hogy önmagukért felelős és közösségi személyiséggé való fejlődésükben támogatást kapjanak.” Ezt a definíciót Heribert Mörsberger adta a Fachlexikon der sozialen Arbeit (1993) 554. oldalán. Ennek a definíciónak és az általa leírt német gyakorlatnak a súlypontja azonnal felismerhetően egészen máshol van, mint a magyar szabályozásé.³⁸ Nem a távollévő szülőt helyettesítik az ellátással, hanem a gyermek fejlődése támogatásában kiegészítik illetve segítik a családot.

Szerencsére a gyakorlatban Magyarországon is megjelentek és az utóbbi időben erősödni, terjedni látszanak olyan kezdeményezések, melyek magukat napközbeni ellátásként határozzák meg, de nem a szülőt helyettesítő felügyeletre koncentrálnak, hanem a gyermeki fejlődést támogatják. Ezek többnyire sporadikus kezdeményezések, melyekről

³⁸ Talán kevésbé feltűnő, ezért ráirányítom a figyelmet, hogy a szemlélet is egészen különbözik a gyerekekkel végzendő tevékenységek magyarországi többségének szemléletétől. Kínosan ügyelnek rá, hogy a gyerekről, az egyénről, mindig mint alanyról beszéljenek, akinek – nyelvtanilag is – birtoka a saját fejlődése, amihez az intézmények támogatást adnak. A magyar gyakorlatban – az ellátásokban és a jogszabályok mondataiban egyaránt – az egyén többnyire tárgya a tevékenységeknek, ellátásoknak.

reprezentatív képet alkotni valószínűleg lehetetlen, hiszen létezésükhöz nem kapcsolódik adatszolgáltatási és -gyűjtési kötelezettség.³⁹

Az általam ismert legkorábbi kezdeményezés Mezei Györgynek még az Újpesti Családsegítő Központ igazgatójaként indított programja volt a 90-es évek elején.⁴⁰ Ösztöndíjjal, tanulási támogatással és egyéb tevékenységek felkínálásával is igyekeztek olyan lehetőségeket biztosítani hátrányos helyzetű gyerekeknek, amelyeket a családjaik nem nyújthattak. Mára – legalább szakmai körökben – elterjedt foglalkoztatással leírva, a kirekesztett társadalmi helyzet intergenerációs átöröklésének megtörése volt Mezei György célja. Májig élnek azok a dilemmáim, amelyeket a programról Mezei Györggyel folytatott beszélgetésünk keltett bennem, az a radikalizmus, amivel a visszahúzó családi kultúrával való szakításban látta a gyerekek esélyét arra, hogy ne ismételjék szüleik kirekesztett sorsát, s ezt akarta ösztönözni, támogatni. Én a gyökérvessztéstől féltettem a gyerekeket. Az az érzésem, Mezei Györgyben is élt ez a dilemma, talán azért fogalmazott annyira sarkosan. Nem derülhetett ki, hogy a gyakorlatban milyen eredményekkel járhatott volna a program, hiszen miután Mezei Györgyöt leváltották az Újcsakó igazgatói székéből, a program is megszűnt.

Későbbi, a társadalomtudományi felismeréseknek a gyakorlat megváltoztatását szolgáló visszacsatolása a Somlai Péter által szervezett Tudor Alapítvány⁴¹, melynek célja hátrányos helyzetű tehetséges gyerekeknek segítséget adni képességeik kibontakoztatásához.

Az újabb tanodapályázatok⁴² támogatják és indukálják egy új típusú komplex szolgáltatás alakulását. Korábban a tanodák – a budapesti Belvárosi Tanoda⁴³ nyomán indulva – olyan – jellegzetesen nagyvárosi –

³⁹ Ezzel a kutatás-módszertani problémával az alternatív napközbeni ellátásokra vonatkozóan foglalkozom még a 4.2.3 fejezetben.

⁴⁰ Leírását lásd: Mezei György–Sarlós Katalin (1993)!

⁴¹ <http://www.tudor-alapitvany.hu/>

⁴² HEFOP/2004/2.1.4 Modell értékű tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége érdekében és TÁMOP pályázatok.

⁴³ <http://www.btabp.hu/>

extrakurrikuláris intézmények voltak, melyek célja érettségizési lehetőség biztosítása volt a hagyományos közoktatásból kiesett fiataloknak. Ehhez elsődlegesen speciális tanulástámogatási szolgáltatásokat kínálnak, de sok egyéb támogatást is nyújtanak. Például: intézményi keretet, tanulói jogviszonyt biztosítanak a tankötelezettség teljesítéséhez, személyiségfejlesztési, prevenciós, rehabilitációs, közösségi, szabadidős lehetőségeket⁴⁴.

A tanodák újabb generációja az iskolában maradást, a tehetségek kibontakoztatásának és az eredményes továbbtanulás feltételei kialakításának támogatását tűzte ki céljaként. Míg az első generációs tanodák alternatív intézmények – a jelzőnek abban az értelmében, hogy az iskolák helyett választhatóak, azok kudarcainak kezelésére –, addig a második generációhoz tartozók inkább prevenciós célúak. Kisebb városokban, falvakban, elsősorban általános iskolában, esetleg iskolához kapcsolódva fejlesztenek és nyújtanak olyan szolgáltatásokat, melyek a magyar közoktatás gyakorlatában nem megszokottak és a tanodapályázatokon nyert pénzek nélkül, a költségvetési normatívából nem is finanszírozhatóak.⁴⁵ Ezek a tanodák tehát a magyarországi gyakorlathoz képest komplexebb szolgáltatást nyújtó iskolák, melyekben univerzálitási és elérési szempontok is érvényesülnek.

A gyerekházak létrehozása a gyermekszegénység elleni programnak a szécsényi kistérségben folytatott modellprogramja keretében – a Biztos kezdet program által ihletve – született innováció⁴⁶. Az iskolás kort még el nem ért gyerekeknek illetve családjaiknak nyújtanak rugalmas szolgáltatásokat. Vállalnak alkalmi vagy nem mindennapi, ám rendszeres és mindennapos ellátást is, de a hangsúly a foglalkozás szemléletén, tartalmán van. Cél a gyerekek támogatása fejlődésükben, de a családok segítése is a

⁴⁴ Lásd például: Győrik Edit és Olasz Csaba (2005)

⁴⁵ Lásd: a HEFOP/2004/2.1.4 Modell értékű tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége érdekében pályázat nyerteseinek listáját: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=13468&articleID=21258&ctag=articlelist&iid=1>

⁴⁶ Maga a Biztos kezdet program a családi nevelést támogató szolgáltatás, mely megpróbálja az ilyen célú helyi szolgáltatásokat koherens rendszerbe integrálni illetve ösztönzi hiányzó szolgáltatások kialakítását. Lásd: Szomor Éva (2004). <http://www.gyerekesely.hu/content/view/121/105/>

gyerekkel való foglalkozásban. Feltételezésem szerint, a rugalmas intézményi forma is értéket teremt: a használóknak folyamatosan ki kell fejezniük igényeiket és meg kell állapodniuk a szolgáltató intézménnyel. Ez olyan szemlélet és olyan együttműködési technikák kialakítását és alkalmazását igényli, ami a teljes magyar társadalomban csak kevesek sajátja.

Ezen a néhány nagyon karakteres példán is megláthattuk, van arra magyarországi gyakorlat is, hogy a napközbeni ellátás kiegészítse, támogassa a családokat a gyerekek nevelésében. Két célirány rajzolódik ki. Mindkettő proaktív szemléletű, azaz nem várják be, hogy a hátrányok leszakadáshoz vezessenek, az egyes gyerekek esetében, a kortársaikhoz viszonyítva, hanem a klasszikusan elismert szocializációs ágensek kiegészítésére és fejlesztéséhez biztosítanak támogatást. Az egyik egy abszolút új célirány: korábban nem létezett szolgáltatásokat nyújt, korábban nem kezelt problémákra. A kisgyerekkori fejlesztési támogatás a családi tudás fejlesztésének és egyidejűleg kiegészítésének ad, a törvényben előírtnál – az iskola-előkészítő évnél – korábban intézményes keretet. Természetesen létre jöhetnek idősebb gyermekeket nevelő családokat hasonló módon támogató szolgáltatások is. A másik célirány nem abszolút új, hanem relatíve: a gyerekeknek és a családoknak törvényi kötelezettsége igénybe venni a közoktatás szolgáltatásait, csak hogy ezek – nagy tömegek esetében – nem elégítik ki egyedi szükségleteiket és igényeiket. Itt nem új intézmények teremtéséről, felkínálásáról van szó, hanem meglevő intézmények szolgáltatásainak javítása és bővítése a cél.

A gyakorlati innovációk mögött azonosíthatóak elméleti, kutatások által igazolt megfontolások, továbbá deklarált gyermeki jogok és azok érvényesüléséhez fűződő közösségi érdekek is. Ilyen szolgáltatások sora határozza meg önmagát napközbeni ellátásként, tekintve, hogy nem valamely hagyományos ellátási módban szolgáltatóknak, gyakran nevezik

magunkat alternatív ellátónak, alternatív ellátás nyújtójának.⁴⁷ Látjuk, ez az önmeghatározás nem a jogszabályi definíciónak való megfelelésből következik.

3.4 Az alternatív napközbeni ellátások definiálása vizsgálatomhoz

Az eddig leírtak után meg kell határoznom, milyen szolgáltatásokat soroltam a gyermekek alternatív napközbeni ellátásai közé, milyen szempontok alapján választottam be mintámba a szolgáltatókat.

Választásomat három lépésben fogom bemutatni. Először számba veszem azokat a csoportokat, melyeknél életkor és ellátottság szempontjából az alternatív ellátás szóba jöhet. Ezután számba veszem azokat a tevékenységeket, melyek az ellátást tartalommal tölthetik meg. Végezetül pedig felsorolom, majd részletesen kifejtem azokat a szempontokat, melyek alapján a szolgáltatásokat gyermekek napközbeni ellátásaiként határoztam meg és mintámba választottam.

3.4.1 Életkor és ellátottság

A gyerekek életkorára és arra tekintettel, hogy számukra más módon nyújtanak-e napközbeni ellátást, négy célcsoport alternatív formákban történő napközbeni ellátásaként beszélhetünk:

1. a gyermekvédelmi törvényben megnevezett formában (bölcsőde, óvoda, iskolai napközi, házi gyermekfelügyelet, családi napközi) rendszeres napközbeni ellátásban még nem részesülők ellátásaként.
2. a bölcsődések, az óvodások és a napközi otthont igénybe vevő általános iskolai alsó tagozatosok⁴⁸ bölcsődén, óvodán illetve napközi otthonon kívüli – ha tetszik, másodlagos – ellátásaként.

Az alsó tagozatot végzettek ellátását két módon is feloszthatjuk két célcsoport szerint.

⁴⁷ A Sörös Erzsébet (2006) szerkesztette kötet szép számmal hoz példát ilyen szolgáltatásokra.

⁴⁸ A 2006-2007. tanévben a korosztály 10,9%-a volt bölcsődés, a 3-6 évesek 89,7%-a volt óvodás, az általános iskolai 1-4. évfolyamot látogatók 74,2%-a volt napközi otthonos. Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2006.

Az egyik csoportosítási lehetőség:

3. 10–12 évesek ellátása,

4. 12–18 évesek ellátása.

A másik csoportosítási lehetőség:

3. napközi otthont már igénybe nem vevő általános iskolások ellátása,

4. olyan általános iskolát végzettek ellátása, akik 18 évnél fiatalabbak.

A gyermekvédelmi törvény az alapellátások – közöttük a gyermekek napközbeni ellátása – nyújtását a 18 évnél fiatalabbak számára rendeli. A jogszabályok – nem alternatív – ellátási módokként életkori csoportonként egy-egy szolgáltatást neveznek meg: az iskolásoknak a napközi otthont. A gyakorlatból tudjuk, hogy napközi otthoni ellátást 10–12 évesnél idősebb gyerekeknek nem csak nem nyújtanak, de nem is kínálnak fel. Így ezek a korosztályok a létező ellátási formák közül csak az alternatív napközbeni ellátásokban kaphatnák meg azt az ellátást, amire a gyermekvédelmi törvény szerint jogosultak. Nem kíván igazolást, hogy a 10–12 és 18 év közöttiek nem képeznek homogén csoportot, ezért korosztályaikat indokolt tovább bontani, ami a fentiek szerint, két különböző megfontolás alapján is elvégezhető.

Az egyik lehetőség, hogy nagyjából 12 éves kor körül, a hatodik osztály elvégzése után húzunk határt. Ezt indokolja az a tapasztalat, miszerint az összes felső tagozatos 11,7%-át kitevő napközisek⁴⁹ az 5. és 6. osztályosok közül kerülnek ki, a többiek már nem vesznek igénybe – a szülő megrendelése alapján – kikényszerítetten kötelező ellátást, a gyakorlatban az iskolák fel sem kínálnak ilyen szolgáltatást. Ugyanezt a feloszlást indokolják a fejlődéslélektan felismerései a pubertásba lépéssel járó éles változásokról.

Másik lehetőségként az általános iskola befejezését láthatjuk határvonalnak. Hiszen az általános iskolát a tanköteles kor 18. életévig való kiterjesztése ellenére is többen látogatják, mint a középiskolát. Másrészt az általános iskola a hétköznapi tapasztalat szerint is más viszonyban van diákjaival, azok családjával illetve a gyermekekkel foglalkozó egyéb intézményekkel,

⁴⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 2006.

mint a középiskola. Ráadásul a szűkebb lokalitásból is általában a középiskolába lépéssel nyílik önálló kijárása a gyerekeknek. Így intézmények által más arányban és másként elérték a két iskolatípust látogatók, akiknek családhoz, szomszédsághoz kötöttsége is különböző.

Témánk feldolgozásához nincs szükségünk arra, hogy válasszunk a fenti két elvi csoportosítási lehetőség közül, elég látnunk, hogy nem egyetlen, homogén szükségletű korosztály szükségleteit kell kielégíteni.

3.4.2 Tevékenység

Tevékenységi metszetben – ha különböző formában és súllyal is, de – minden előbb megnevezett célcsoport esetében a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátásaként beszélhetünk:

1. a gyermekre irányuló, szocializációját segítő szolgáltatásokról, tevékenységekről,
2. a családoknak a gyermek neveléséhez adott gyakorlati – nem anyagi, nem ügyintézési, nem egyéni tanácsadás és nem terápia jellegű – támogatásról,
3. a más szocializációs ágens elégtelen működésével okozott hátrányokat kezelő szolgáltatásokról, tevékenységekről.

3.4.3 A mintába választást megalapozó definíció

A vizsgálati mintába választott szolgáltatások:

- megfelelnek a jogi definíciónak,
- egyedi pedagógiai programot valósítanak meg,
- rendelkezésre állási idejük lehetővé teszi, hogy a szülő távolléte idején kielégítsék a gyerek biztonság (felügyelet) iránti szükségletét,
- alacsonyküszöbűek, nincs felvételi eljárás, térítési díj, igénybevételükről – a rendelkezésre állás szabályain belül – minden egyes alkalommal eseti döntést hoz a gyermek/család,
- világosan különböznek és elkülönülnek más – gyerekeknek nyújtott – szolgáltatásoktól,
- közösségi ellátások,

- a pályázati nyilvánosságban hosszú ideje szerepelnek, így egyfajta auditációval rendelkeznek,
- részt vállaltak a konkrét saját szolgáltatásukon túli szolgáltatásfejlesztésből, módszertani munkából is.

A meghatározás elemeit szükségesnek látom az alábbiakban kifejteni.

Arra a kérdésre, hogy milyen szempontok, jellemzők alapján tekintem alternatív napközbeni gyermekellátásoknak azokat a tevékenységeket, amelyeket munkámban vizsgálok, a jogi válasz tűnik a legegyszerűbbnek. Hiszen a kategóriát jogszabály alkotta, így a definíciós feltételeket kielégítő ellátási módok sorolandóak ebbe a kategóriába. Azonban még ennek az egyszerűnek tűnő szempontnak az alkalmazásakor is két nehézségbe ütközünk. A gyermekek alternatív napközbeni ellátása jogi meghatározása című fejezetben részletesen bemutattam, hogy a normaszövegek önellentmondást tartalmaznak. Vizsgálatomhoz a szabályozásban megfogalmazott általános – és szigorúbb – szabályt érvényesítettem, azaz csak olyan szolgáltatásokat választottam mintámba, melyeket a gyerek önállóan vehet igénybe. Nem választottam a mintába olyan szolgáltatást, amit a jogszabályok ugyan megneveznek alternatív napközbeni ellátásként, de nem helyettesítik a szülőt, hanem azokat éppenséggel együtt veszik igénybe gyerekek és szülők. Álláspontom támaszkodik az egyik a jogszabályban alternatív napközbeni ellátásként felsorolt, de a mintámba nem választott ellátási mód kidolgozójának már hivatkozott álláspontjára is.⁵⁰

A második nehézség abból következik, hogy mivel a gyerekek alternatív napközbeni ellátásához a költségvetés soha nem nyújtott támogatást, a szolgáltatóknak nem állt érdekükben működési engedélyek beszerzése, így

⁵⁰ „Véleményünk szerint nem a megfelelő helyre került a törvényben a játéktár, mivel nem a gyermekek napközbeni ellátása az elsődleges feladata!!! Sokkal inkább családsegítés, prevenció, intervenció, mentálhigiénés ellátás, segítő kapcsolat nyújtása játékon keresztül a családnak, a gyerekeknek, a szülőknek.” – írta Takács Bernadett a Mikkamakka játéktárak tevékenységért és helyzetét összefoglalva. In: Saját szolgáltatások és helyzet önértékelése az NCSSZI által életre hívott módszertani műhely résztvevői körében (2005).

engedélyező hatóság mindösszesen hét esetben bírálta el, joggal sorolják-e szolgáltatásukat ebbe a kategóriába.

Mindezek alapján a jogi szempontot úgy érvényesítettem a szolgáltatások mintámba válogatásakor, hogy gyermekek alternatív napközbeni ellátásának tekintettem mindazon szolgáltatásokat, amelyek:

- szűkebb értelemben, a jogi szabályozásnak teljesen megfelelnek: erre vonatkozó működési engedéllyel rendelkeznek, vagy
- tágabb értelemben, a vonatkozó jogszabályok szellemének megfelelően működnek: bár nem rendelkeznek működési engedéllyel gyermekek napközbeni ellátása nyújtására, de
- a jogszabályban az alternatív ellátások közé sorolt valamely módon nyújtanak ellátást, vagy
- olyan ellátást nyújtanak, amely megfelel a napközbeni ellátás általános leírásának, de nem felel meg egyik konkrétan leírt ellátási módnak sem.

A gyermekvédelmi törvény és végrehajtási rendeletei előírják, hogy a napközbeni ellátást nyújtó intézményeknek pedagógiai programmal kell rendelkezniük. Így ez tulajdonképpen jogszabályi feltételnek is tekinthető, én mégis külön is hangsúlyozom, abban a szűkítő, minőségi értelemben, hogy egyedi alkotású, a helyi közösség és az egyes ellátott gyerekek szükségleteit kielégítő pedagógiai program kidolgozását, megvalósítását és folyamatos megújítását is az alternatív napközbeni ellátásként való besorolás feltételének tekintem.

Számomra fontos definíciós elem, hogy nyitvatartási ideje alapján – a napközbeni ellátás törvényi alapdefiníciójának megfelelően – az ellátás legyen képes a távollévő szülőt helyettesítve felügyeletet biztosítani a gyerek számára.⁵¹ A gyerek alapvető biztonsági szükségletét elégíti ki, ha

⁵¹ Ezzel annak szempontnak a fontosságát hangsúlyozom, mely már ott volt az első magyarországi óvodákat alapító Brunszvik Teréz gondolatai között, s amely megtalálható azon célok között is, melyeket az Európai Unió a női foglalkoztathatóság javítása érdekében tűzött a nemzetek elé. „Brunszvik Teréz nem a vagyonos polgárok gyermekeit várta óvodájába, hanem elsősorban azokat, akik "tehetetlenek gyermekeik jó neveléssire", akiknek gyermekei "erköltstelenül, éptelenül, zabolátlanul elvadulnak" – állapítja meg

szülei távolléte idején ellátott, illetve alkalmi igénye szerint ellátást vehet igénybe. A szülő munkavállalásának – úgy is, mint a gyermeki, családi szegénység elkerülése alapvető feltételének – szempontjából fontos szükséglet, hogy távolléte idején biztonságban tudja a gyermekét. Hasonlóképpen a tanulás, a gyógykezelés, bármiféle más tevékenység, a szülő egyéni – emberi és állampolgári – jogai gyakorlásának is feltétele ez. Ezért csak olyan ellátásokat emeltem mintámba, melyek a szülő távolléte idejét is tekintetbe véve nyújtanak a gyermek fejlődését támogató szolgáltatást.

Az alternatív napközbeni ellátás nyújtása nem csak jogi, külső értelemben megengedően szabályozott, de az ellátási gyakorlatban is. Az ellátások igénybe vétele önkéntes, a felkínált szolgáltatási elemekből minden gyerek és család maga választhat. Az intézmények nem kényszerítik ki a látogatásukat, nem adminisztrálnak és keresnek meg hiányzókat, csak a tevékenységeiken belül vállalnak felelősséget a gyerekekért. Legfeljebb arra van példa, hogy csábító programok hozzákapcsolásával ösztönöznék kimondottan fejlődést támogató szolgáltatások igénybe vételére.

A sajátos, elkülönült szolgáltatási jellegén – mint definíciós feltételen – azt értem, hogy más ellátásoktól különbözik, nem valamely más ellátás egyedi, atipikus megvalósítása az alternatív napközbeni ellátás. A jogi definícióban a napközbeni ellátás más módjaitól különböztettem meg az alternatív ellátási formákat, itt viszont a gyermekvédelmi rendszeren kívüli tevékenységektől, például a közművelődéstől, gyerekekkel végzett egyesületi, egyházi munkától.

Brunszvik Teréz kifejezéseinek átemelésével Mészáros István (1968). A szöveg egyértelműen megmutatja: az óvodaalapító azokról a gyerekekről kívánt gondoskodni, akik azért voltak elhanyagoltak, mert édesanyjuk a gyáripárban vállalt állást, ami a XIX. század első harmadában bontakozott ki Magyarországon. Ez volt a magyarországi napközbeni gyermekellátás kezdete. Illetve: „A demográfiai hanyatlás részben orvosolható a szakmai és magánélet közötti kiegyensúlyozottabb viszony kidolgozásával, – a barcelonai célkitűzéseknek [A 3 éves kortól az iskolaköteles korig a gyermekek 90%-a valamint a 0 és 3 év közötti gyermekek 33%-a számára gyermekgondozás biztosítása 2010-ig.] megfelelően – nem túl költséges és hozzáférhető gyermekgondozási lehetőségek felkínálásával...” – állapítja meg Az Európai Bizottság ütemterve (2006).

A jogszabályok nem mondják ki egyértelműen, de az értelmezőnek megmutatják, hogy – a házi gyermekfelügyeletet leszámítva – nem egyéni a napközbeni ellátás, hanem közösségben történik. A mintámba választott ellátásokra ez jellemző, még ha egy részük kínálatában szerepelnek is – jellemzően tanulást segítő – egyéni foglalkozások is.

Nem sorolható a napközbeni ellátás alternatív formáinak minimális definíciós feltételei közé – mert nem a gyerekek ellátásának követelménye – , de az általam vizsgált ellátások nagy részére jellemző, hogy a gyerekekkel végzett tevékenység egy tágabb tevékenységegyüttes részeként valósul meg. Komplex közösségfejlesztés, közösségi, szomszédsági szociális munka adja a keretet a gyerekekkel végzett tevékenységekhez.

Mivel vizsgálatom kezdetén a szolgáltatók egyikének sem volt működési engedélye gyermekek napközbeni ellátására, így tevékenységüket sem engedélyezési eljárásban, sem ellenőrzés keretében nem vizsgálta külső szervezet. A pályázatokon való folyamatos részvétel és a támogatók által végzett ellenőrzések adtak egyfajta biztosítékot arra, hogy ne fantomszolgáltatásokat kezdjek vizsgálni. A mintámba választott szervezetek folyamatosan eredményesen szerepelnek a gyerekekkel iskolán kívül végzett tevékenységeket támogató országos pályázatokon – így a szakminisztérium szolgáltatásfejlesztési pályázatain, a Soros Alapítvány utcagyerekprogramokat támogató és egyéb kiírásain, a PHARE ACCESS, HEFOP pályázatokon.

Miután az egyik vizsgálati célom volt a tapasztalatok szintetizálása, a szolgáltatás rendszerszintű fejlesztésének segítésére, olyan szervezeteket választottam a mintába, melyek gyakorlati bizonyítékát adták annak, hogy a szolgáltatásfejlesztésben ezen a szinten is elkötelezettek. A kiválasztott szolgáltatók folyamatosan szerepet vállalnak szakmai fórumokon, tapasztalataik megosztásával támogatva a szolgáltatás elterjedését, fejlődését, és részt vesznek a minisztériumi háttérintézmény szakreferense által szervezett szolgáltatásfejlesztési munkában, legalább kapcsolatot tartanak azzal.

4 Módszertan és minta

A dolgozat elkészítésekor igyekeztem a tőlem telhető komplexitással eljárni, s mindazokat a tudásokat hasznosítani, amelyeket különböző iskoláimban és munkáim során megszereztem. A szociális munka és a szociálpolitikai eszközei alkalmazása mellett, történelem- és magyartanári diplomámra támaszkodva tettem szövegkritikai és nyelvi megállapításokat, szakértői jogosítványaim alapján nonprofit illetve közművelődési szempontokat, ismereteket és módszereket is alkalmaztam.

4.1 A vizsgálható időszak

A rendelkezésre álló adatok szerint a gyermekek napközbeni ellátása – utóbb – alternatívnak nevezett módja a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete Káposztásmegyeri Játsházája megnyitásával jelent meg Magyarországon, 1993. december 20-án. Tehát az azóta eltelt időszak vizsgálható.

4.2 Az alapsokaságba sorolható szolgáltatások mennyisége

Arra vonatkozóan, hogy hány ilyen ellátás létezik illetve létezett, nem áll rendelkezésünkre adat. Tekintettel arra, hogy a gyermekek napközbeni ellátását nyújtók soha nem részesültek normatív támogatásban, hosszú ideig egyetlen szervezet sem rendelkezett ilyen tevékenységre működési engedéllyel. Később ugyan a Máltai Szeretetszolgálat hét óbudai játszóterére kért és kapott működési engedélyt⁵², de a tényleges szolgáltatást nyújtók alapsokaságát semmiképpen sem szűkíthetjük ezekre. Azt viszont bizonyítja az alternatív napközbeni ellátás nyújtására engedéllyel rendelkezők száma, hogy költségvetési intézmény alapító okiratában

⁵² Gyarmati Andrea (2007) közlése szerint az országos nyilvántartásban 2006 végén hét alternatív napközbeni ellátás szerepelt. A Játsháza megelőzni program koordinátora elmondta, hogy a Máltai Szeretetszolgálat által fenntartott játszótérre megkapták a működési engedélyt, így biztos, hogy csak ennek az egy fenntartónak az intézményei rendelkeztek működési engedéllyel – és még az ehhez a programhoz tartozó, de más által fenntartott intézmények sem.

feladatként nem szerepel ennek a tevékenységnek a megnevezése. Hiszen ezeknek az intézményeknek az alapító okiratukban megnevezett minden tevékenységre kell működési engedélyt kérniük, ha rendelkeznének engedéllyel, akkor megjelenének a statisztikában. Ezt tehát igazolja azt a hipotézisemet, hogy önkormányzati intézmény nem nyújtja az alternatív napközbeni ellátást, csak civil szervezet.

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetben 2003-tól dolgozik szakreferens a gyermekek napközbeni ellátása fejlesztésének támogatásán. A 2003–2004 fordulóján készített országos felmérés⁵³, egyáltalán, a szakreferensi munka alapján, továbbá pályázatokon, konferenciákon való szereplések alapján egymásra talált egy szolgáltatói kör, mely folyamatosan bővül illetve gyűjti az információkat, kapcsolatokat a hasonló tevékenységet végzők között. Mindezek alapján legfeljebb harminc körülire tehető azoknak a szolgáltatásoknak a száma, melyek 1993 óta gyermekek alternatív napközbeni ellátásának nevezhető szolgáltatást nyújtottak⁵⁴. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Játszva megelőzni játszótér-programjához tartozik mindösszesen tizenhárom szolgáltatás. Más szolgáltató nem ismert, aki egynél több helyen szolgált, így húsznál kevesebb szolgáltató valószínűsíthető. Ez a kör képezi kutatásom alapsokaságát.

4.3 A korábbi vizsgálatok

A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet szakreferense által a napközbeni ellátás alternatív formákban való nyújtásáról 2003-2004-ben végzett kutatás a szolgáltatások megtalálását célozta. Egyes intézményekről, szolgáltatókról készültek szakdolgozatok, igen különböző – művelődésszervezés, közgazdaságtan, szociálpedagógia, szociális munka, közoktatás-vezető – képzések szerteágazó szempontjai és követelményei alapján. Ilyeneket dolgozatom 3.6 fejezetében soroltam fel. A Magyar

⁵³ Részletesen lásd a Módszertani tevékenység című fejezetben!

⁵⁴ Erre a megengedő becslésre is csak a SZETA Egri Alapítványa példája int, ahol egy másik szolgáltatás – gyermekek átmeneti otthona – erőforrásaiból kiállítva létezik a szolgáltatás, melyre gyermekek napközbeni ellátása alternatív formájaként még csak nem is pályáztak.

Máltai Szeretetszolgálat Játszva megelőzni játszótér-programjához kapcsolódtak kutatások, közöttük a programhelyszíneket összehasonlító vizsgálatok is.⁵⁵ Azonban olyan vizsgálatról nem tudunk, ami több szolgáltató tevékenységét több szempont alapján, azonos módszerekkel írta volna le illetve hasonlította volna össze⁵⁶.

4.4 A módszerek megválasztása

Tehát ez a három tény határozta meg kutatásom módszereit: bő évtized szolgáltatásait lehetett leírni, hozzávetőleg harminc szolgáltatás és húsznál kevesebb szolgáltató alkotta az alapsokaságot, egyazon módszerrel korábban nem próbáltak leírni több szolgáltatást, illetve nem készült összehasonlítás több szolgáltató által nyújtott ellátásról.

Tekintetbe kellett vennem továbbá, hogy

- egy korábban Magyarországon nem létezett szolgáltatás megszületése és bő évtizedes fejlődése leírása volt első célom. Valójában nem is egy szolgáltatás megszületéséről volt szó, ellentétben több más ellátással. Hiszen míg például a jelzőrendszeres idősgondozást vagy a közösségi pszichiátriai ellátást egy-egy szervezet kidolgozta, szttenderdizálta, majd a minisztérium kanonizálta és elterjesztette, vagy a támogató szolgálatra több szervezet egymással párhuzamosan dolgozott ki alternatívát, majd a gyakorlatok szintetizálásával került sor a jogi szabályozásra és elterjesztésre, addig a gyermekek napközbeni ellátásait minden szolgáltató maga találta fel, önálló innovációval. Az egymástól függetlenül létrejött szolgáltatások közös jellegzetességeinek felmutatása, és a tapasztalatokkal az alternatív napközbeni ellátás elterjedésének támogatása volt kutatásom második, az elmúlt bő évtized fejlődésének leírásánál fontosabb célja.
- ahhoz, hogy összevethessem, az alternatív napközbeni ellátások kialakult gyakorlatai mennyire adnak válaszokat a Darvas Ágnes és Tausz Katalin

⁵⁵ Részletesen lásd: 3.6.2 fejezetben!

⁵⁶ Herpainé Márkus Ágnes és Szikra Dorottya (2003) két magyar és négy régebb óta az unióhoz tartozó államból való gyakorlatokat mutatott be, mint maguk is írták, az ötletadás szándékával és szintjén.

vizsgálatában kirekesztettségi veszélyt hordozó kockázatokként azonosított szükségletekre, az én kutatásomnak kellett a korábbi vizsgálathoz igazodnia. Eredményeimnek összevethetőnek kellett lennie Darvas Ágnes és Tausz Katalin eredményeivel.

- kvantitatív módszerek alkalmazására akkor sem lett volna lehetőségem, ha a teljes alapsokaságot bevonom kutatásom mintájába. Egyrészt azért, mert az elemszám nem teszi lehetővé statisztikai módszerek érvényes alkalmazását. Másrészt azért, mert nem álltak rendelkezésre olyan előzetes ismeretek, amik alapján kidolgozható lett volna egy érvényes zárt adatgyűjtési módszer, ami biztosíthatta volna, hogy minden szolgáltatótól használható és megbízható adatokat gyűjthetek.

- azokból az ismeretekből, amik a kutatás megkezdése előtt is rendelkezésre álltak, tudtam, hogy a szolgáltatások – időtartamukban, szolgáltatási elemeikben, finanszírozásukban, szervezetükben és sok más szempontból – annyira különbözőek, hogy pontosan ugyanazt a sztenderd vizsgálatot nem lehet, ezért nem is érdemes mindegyikükkel lefolytatni. Látható volt, hogy minden szervezetnél azonos dimenziókat kell megvizsgálni, de nem feltétlenül azonos módszerekkel és mélységben.

- a bő évtizedes szolgáltatástörténet lehetővé tette az alapítók és meghatározó munkatársak elérését.

- az egyes szolgáltatások történetéből nehéz volt biztosan kontrollálható, kemény adatokat gyűjteni, mert a szolgáltatók többnyire csak saját céljaikra, esetlegesen dokumentálták tevékenységüket. Külső kontroll által hitelesített adatnak csak a pályázatok és beszámolók dokumentumai tekinthetők illetve a közhasznúsági beszámolók, bár ezek – értelemszerűen – igen szűkszavúan tértek ki a konkrét szolgáltatások alakulására.

- a szolgáltatók vezetői között több doktori iskolabéli társam illetve több felsőoktatási oktató tevékenykedik, akik nem csak saját szolgáltatásaik megismeréséhez segítettek engem, de lehetőséget adtak a kutatás egészére, benne a módszerekre vonatkozó konzultációkra is.⁵⁷

- önmagamát a témában jártasnak tekintettem, minthogy 1993–97 között alapító programigazgatója voltam a Zabhegyező Gyerekanimátorok

⁵⁷ Ezúton is köszönöm Farkas Zsuzsa és Szoboszlai Katalin segítségét.

Egyesülete Kaposztásmegyeri Játsházának. Több más szolgáltató munkatársai felkészítésében, továbbképzésében vettem részt. Szakértőként közreműködtem a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formáit becikkelyező rendeletmódosítás kidolgozásában. Több éven keresztül szakértőként véleményeztem az alternatív napközbeni ellátások támogatását kérő pályázatokat. A tárgyban több, különböző tudományágban megvédett szakdolgozat konzulense voltam. Több tanulmányúton ismerkedtem gyermekek számára napközbeni ellátást nyújtó intézményekkel Ausztriában, Németországban és Franciaországban. Több nemzetközi szemináriumon vettem részt, ahol az aktív nevelés és annak intézményei kérdéseivel foglalkoztunk. Mindezek a tevékenységeim kockázatot is jelentettek mind tartalmi, mind módszertani szempontból, miként az is, hogy több tudományterület szempontjai és módszertana alapján igyekeztem feldolgozni témámat. A kockázat minimalizálása érdekében igyekeztem az irodalmat és saját részeredményeimet folyamatosan egybevetni. Átfogó speciális feldolgozások hiányában fontos volt az egyes intézmények, konkrét működési kérdések, jó gyakorlatok feldolgozásaira illetve kvalitatív kutatási módszerekkel foglalkozó munkákra⁵⁸ támaszkodnom. Munkaközi eredményeimet folyamatosan egybevettem a korábbiakkal. A nyílt kutatási módszer nem csak arra adott lehetőséget, hogy a munka következő fázisában egy adott szolgáltatást újra felkeresve kapcsolhassak be új szempontokat, de a többi intézmény vizsgálatába azonnal beépítettem az új munkaközi hipotéziseket, s ellenőriztem azokat, nem csak tartalmi, de érvényességi szempontból is. Természetesen így sem biztos, hogy mindenütt sikerült kellő távolságot tartanom témámtól. Ahol ennek kockázatát a végső szöveg megírásakor sem zártam ki egészen, jeleztem, hogy adott megállapításaim a részvevő megfigyelőként szerzett tapasztalataimra támaszkodnak, így az olvasó szigorúbb kontrollja indokolt.

Mindezek alapján módszereimet a következőképpen határoztam meg:

- a jogi szabályozás alakulásának elemzéséhez azokat a módszereket alkalmaztam, melyekkel doktori iskolai szemináriumunkon Ferge Zsuzsa

⁵⁸ Lásd pl. Szokolcsky Ágnes (2004)!

irányításával elemeztük a szociális terület jogi szabályozását.

Műhelymunkánk az egyes konkrét jogszabályok változtatásainak vizsgálatán túl az is célja volt, hogy módszereket keressünk és próbáljunk ki arra, általában milyen módon lehet szociálpolitikai szempontból vizsgálni, összehasonlítani egyes jogszabályok különböző állapotait illetve különböző jogszabályok változásainak párhuzamait, kölcsönhatásait. Ezek értelemszerűen kvalitatív módszerek.

- az alternatív napközbeni ellátások finanszírozását dokumentumok elemzésével vizsgáltam. Jogszabályokat, pályázati kiírásokat elemeztem, továbbá pályázatbírálóként 2003-ban és 2004-ben készített jegyzeteim felhasználásával elemeztem az évenkénti 150 beadott pályázatot. Ehhez felhasználtam a Bán Gabriellával, Csepeli Mariannal folytatott konzultációkon kimunkált közös eredményeket is. Munkamódszerem itt részben részvevő megfigyelésnek, részben dokumentum(másod)elemzésnek tekinthető.

- a napközbeni ellátást ténylegesen nyújtók megismerésére végzett terepkutatásomhoz:

- több módszerű, kvalitatív vizsgálat mellett döntöttem,
- az alapsokaságból mintát választottam, a kutatási definíciónak megfelelő és a vizsgálat idején működött ellátások közül,
- az egyes szolgáltatóknál tett korábbi látogatásaimat részvevő megfigyeléseknek tekintettem, s további több hasonló látogatást tettem mintámba választott minden szolgáltatónál,
- a látogatások alkalmával interjúkat készítettem az egyes szolgáltatások alapítóival, vezetőivel, önkénteseivel, a szolgáltatást használó gyerekekkel és szülőkkel, továbbá, ahol erre lehetőség nyílt, külső partnerekkel – tanárokkal, szociális munkásokkal – is,
- elemeztem a szolgáltatók dokumentumait, így alapszabályait, szervezeti és működési szabályzatait, naplóit, belső képzési anyagait, pályázati dokumentációit, egyes projektekhez, programokhoz kapcsolódva a használók által készített munkákat, fotókat, videókat, a szervezetek által saját tevékenységükről gyűjtött publikációkat.
- terepkutatásom kilenc dimenziót ölelt fel – ezeknek felelnek meg dolgozatom 5.2–5.10 fejezetei.

- az egyes szolgáltatókhoz különböző időszakokban igyekeztem visszatérni, hogy megfigyelhessem munkájukat iskolaidőben, hétvégén, vakációban is. Jártam nyári táborokban is.
- terepkutatásomat 2004–2007 között végeztem.
- miután eleve több látogatást terveztem különböző időszakokra minden szolgáltatóhoz, így nem lezárt kutatási tervvel dolgoztam, hanem tapasztalataim alapján többször kiegészítettem tervemet.
- az ágazati irányítási szintű szempontok feltárása érdekében interjúkat készítettem a szakminisztérium Gyermekvédelmi főosztálya korábbi és jelenlegi vezetőjével, szakértőivel.
- az alternatív napközbeni ellátásokban kialakult gyakorlat szolgáltatási irányainak és a Darvas Ágnes és Tausz Katalin által feltárt gyermekkori kirekesztési kockázatoknak az egybevágóságát összehasonlító elemzéssel vizsgáltam.

4.5 A mintaválasztás

Az előbbiekben leírt alapsokaságból a területen szerzett előzetes ismereteim és – korábban kiválasztott szolgáltatások szakembereivel, az NCSSZI szakreferenseivel, a minisztériumi szakfőosztály munkatársaival, mint – szakértőkkel folytatott konzultációim alapján választottam mintámba a szolgáltatókat. A listát nyitottan kezeltem, szakértők javaslatai alapján még 2006-ban is bővítettem, legutolsóként az ÁGOTA Alapítvány Játsszóháza mintába választásával.

Mintámba hét programot választottam, melyek – tekintettel arra, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Játsszva megelőzni programjához tizenhárom játszótér tartozik – összességében tizenkilenc helyen szolgálatnak.

4.6 A vizsgált szolgáltatók

A következőkben – a dolgozat szempontjából fontos – néhány szempont alapján bemutatom a vizsgált szolgáltatókat.

Az elemző részben szükségszerű folyamatosan egyértelműen megneveznem az egyes szolgáltatókat, azonban leírni is sok, hát még olvasni minden mondatban – akár több – öt vagy még több elemből álló hivatalos intézménynevet. Ezért az elemző részben fogom használni az egyes szolgáltatók közbeszédben elterjedt rövid megnevezését – pl. Málta, Szeta – is, illetve a nem budapesti szolgáltatókat azonosítom városukkal is. Remélem, ez némileg oldja az ismétlődések monotonitását, s a most következő szervezeti bemutatók biztosítják az egyértelmű azonosítást.

4.6.1 **ÁGOTA Alapítvány Játszóháza Szeged Tarján lakótelepén**

Alapítás ideje

2000 nyár

Alapító

ÁGOTA (Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fiatalok Támogatásáért) Alapítvány

Működési terület

Szeged Tarján lakótelepe

A szervezet tevékenysége

Pedagógiai módszer kidolgozása és megvalósítása nevelőotthonban felnövő gyerekek számára. Jelenleg folyik a pedagógiai program kidolgozása, amit egy nagymintás kutatás előzött meg nevelőotthonban felnőtt fiatalok körében.

A módszerkidolgozási és kutatási tevékenység mellett rendszeresen tartanak programokat nevelőotthonokban. Kiemelkedő esemény az évenkénti országos tábor.

A tevékenységeihez nagyon sok önkéntest képez és foglalkoztat az alapítvány, minden társadalmi rétegből.

Mintába választást indokló tevékenység

Játszóház folyamatos működtetése.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében

Önkéntesek képzése és foglalkoztatása, különös tekintettel a lakótelepi kamaszok bevonására a gyerekek ellátásába, s az ebben – mint a kamaszok szocializációját segítő tevékenységben – rejlő lehetőségek tudatos kihasználása.

Szervezetre vonatkozó dokumentumok

Éves beszámolók, programok, játszóház-vezetői értékelés a honlapon:

<http://www.agotaalapitvany.hu/hiroldal11.htm>

Szakdolgozat

Maléth Katalin, megvédte az ELTE Tátk szociális munka szakán, 2007-ben

4.6.2 Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Játszva megelőzni program

Alapítás ideje: a programot 1998-ban indították, az egyes intézmények létesítési idejét lásd lejjebb!

Alapító

A programot a Magyar Máltai Szeretetszolgálat – azon belül a Közép-magyarországi Régió – alapította 1998-ban, s ellátott koordinációs és módszertani feladatokat. A játszóterek zömét is ők működtetik, de több esetben helyi szervezet látja el ezt a feladatot – ezeket az egyes játszótereknél neveztem meg –, jellemzően a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, az adott település önkormányzata és az adott szervezet között kötött háromoldalú szerződés alapján.

Működési terület

Budapest, III. kerület Gyűrű Utcai Játszótér, átadás: 1998. július 22.,
működtető: Magyar Máltai Szeretetszolgálat (a továbbiakban csak ott tüntetem fel a működtetőt, ahol más szervezet látja el ezt a feladatot).
Budapest, III. kerület Zemplén Győző Utcai Játszótér, átadás: 1999. szeptember 27.

Budapest, III. kerület Kerék Utcai Játszótér, átadás: 2000. május 8.
Esztergom, Körösy Lajos Utcai Játszótér, átadás: 2000. július 14.,
működtető: Játszva Megelőzni Közalapítvány.

Budapest, III. kerület Huszti Úti Játszótér, átadás: 2000. augusztus 31.
Tatabánya, Bánhidai Lakótelepi Játszótér, átadás: 2000. szeptember 20.,
működtető: Utcai Szociális Segítők Egyesülete.

Miskolc, Avasi Lakótelepi Játszótér, átadás: 2001. május 25.

Budapest, III. kerület Lajos Utcai Játszótér, átadás: 2001. augusztus 14.

Szeged, Retek Utcai Játszótér, átadás: 2001. október 28.

Pápa, Zárda Utcai Játszótér, átadás: 2001. november 24., működtető:
Lakótelepi Gyermekekért Alapítvány.

Budapest, III. kerület Silvanus Játszótér, átadás: 2002. augusztus 2.

Debrecen, Lehel Utcai Játszótér, átadás: 2004. május 29.

Budapest, III. kerület, Solymár Utcai Játsszótér, átadás: 2007. április 13.

A szervezet tevékenysége

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat az ország egyik legnagyobb jótékonyági és szociális-gyermekevédelmi szolgáltató szervezete. Ebbe a tevékenységi rendszerbe mint alacsonyküszöbű prevenciós gyermek- és családi program illeszkedik a Játsszva megelőzni.

Mintába választást indokló tevékenység

Az egyes játsszóterek létesítése és működtetése, az alternatív napközbeni ellátás és azon belül saját modelljük széleskörű elterjesztésének törekvése. A tevékenységhez kapcsolódó módszertani és kutatási tevékenység.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében

A Játsszva megelőzni program a legnagyobb a Magyarországon gyermekek napközbeni ellátást alternatív formákban nyújtók között, öt régióban működik.

Az intézmények létesítését és működtetését szttenderdizálták, módszertani vezetést nyújtottak, az intézmények között rendszeres tapasztalatcserét biztosítanak.

A munkatársak számára felkészítéseket, továbbképzéseket biztosítottak. Az alternatív napközbeni ellátást biztosítók közül a program játsszóterei állnak a leghosszabb nyitva tartással a használók rendelkezésére – csak karácsonykor és húsvétkor nincsenek nyitva.

Szervezetre vonatkozó dokumentumok

Módszertani útmutató, 2006. - A Magyar Máltai Szeretetszolgálat „Játsszva megelőzni” Játsszótér – Játsszóház programjának módszertani útmutatója, Kézirat, 145 p.

Tündérkert - Az MMSZ játsszóttereinek lapja

Beszámoló a 2001-2005 között végzett munkáról, „Játszva megelőzni”
Játszótér – Játszóház Program Országos Módszertani Központ, Kézirat

A „Játszva megelőzni” Program illeszkedése a gyermekjóléti ellátásokba,
Módszertani füzetek, MMSZ „Játszva megelőzni” Program Országos
Módszertani Központ, Belső kiadvány, Budapest, 2005.

Családi programok a játszótéren, Módszertani füzetek, MMSZ „Játszva
megelőzni” Program Országos Módszertani Központ, Belső kiadvány
Budapest, 2005.

Császár Adrienn: Amazon munka, avagy a Zemplén Győző utcai máltai
játszótér szociálpedagógia tapasztalatai 2003-2005., Kézirat 2005

A Máltai játszótér – szociológiai tanulmányok, Budapest, 2002, MMSZ
Módszertani Csoport

Kutatási beszámoló a Máltai Játszótereken végzett kérdőíves vizsgálatról,
Magyar Máltai Szeretetszolgálat, Módszertani Csoport, 2001. január

Palotai Ilona – Vályi Réka: Játszótér, szocializáció, primer prevenció (A
Magyar Máltai Szeretetszolgálat „Játszva megelőzni” Játszótér – játszóház
programjáról), Embertárs, 2004/1. 46-55. o.

Egyes játszóházak szakmai programjai és éves beszámolóí, Kéziratok

Szakdolgozat:

Mező Róbertné megvédte a Budapesti Műszaki Egyetem közoktatás-vezető
szakán, 2005-ben

www.mmszbp.hu

4.6.3 Határtalan Szív Alapítvány Községi Háza Esztergomban

Alapítás ideje

A szerzetesek 1999-től fogadták lakóházukban a környék gyerekeit, a közösségi ház 2002-ben épült meg.

Alapító

A Határtalan Szív Alapítvány, mely a Mária Iskolatestvérek Szerzetesrend esztergomi programjának ad jogi keretet és támogatást.

Működési terület

Esztergom, a Töltés utcai szomszédság, különös tekintettel az 58 lakásból álló cigánytelepre.

A szervezet tevékenysége

Közösségi ház a cigánytelep lakóival végez közösségi munkát, társadalmi beilleszkedésük támogatására, esélyeik javítására.

Mintába választást indokló tevékenység

Közösségi ház működtetése a különböző gyerekkorosztályok speciális szükségletei kielégítésére alapozott komplex programmal.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében

A minden ellátott gyerek számára elkészített, megvalósított és folyamatosan újratervezett fejlesztési tervezés.

Foglalkoztatási támogatások igénybe vételével nagyszámú munkatárs foglalkoztatása a gyerekek egyéni támogatására.

www.amihazunk.hu

4.6.4 Nap Klub Budapest Józsefvárosban

Alapítás ideje

1993

Alapító

Nap Klub Alapítvány

Működési terület

Budapest VIII. kerület, Nap utcai szomszédság

A szervezet tevékenysége

Általános szomszédsági közösségfejlesztés.

Mintába választást indokló tevékenység

Tehetséggondozó Műhelye 1993-tól 1998-tól Védő-Óvó Műhely, 2003–2008. Grund Tehetséggondozó Műhely, játszóház, kamaszház, táborozások egyéb gyerekfoglalkozások

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében

A magyar népművelés hagyományaira épülő nagyvárosi közösségfejlesztési munka központ eleme a gyerekekkel végzett munka. A tevékenységhez rendszeres társadalomtudományi felmérések kapcsolódnak. Komoly publikációs tevékenységet végeznek.

Szervezetre vonatkozó dokumentumok

Sörös Erzsébet (szerkesztő): Civil világ – Egy nagyvárosi

közösségfejlesztési modell tükrében, Nap Klub Alapítvány, Budapest, 2003

Heiszman Éva – Szabó Márta (2004): Műhelymunka a Grund

Tehetséggondozó Műhelyben.

A Tanító, 2004. május

Heiszman Éva – Szabó Márta (2004 b): A Nap Klub Alapítvány Grund
Tehetséggondozó Műhelye, A Tanító, 2004. március

Szabó Márta – Heiszman Éva (2004): A GRUND Tehetséggondozó Műhely
kapcsolata a szülőkkel - A bizalomépítés technikái. A Tanító, 2004. június

Sörös Erzsébet (szerkesztő): Van közünk egymáshoz – Önkéntesség a
gyakorlatban, Nap Klub Alapítvány, Budapest, 2005

Sörös Erzsébet (2006) (szerkesztő): Változatok az alternatív
gyermekellátásra, Nap Klub Alapítvány, Budapest, 2006

www.napklub.hu

4.6.5 Periféria Egyesület gyermekjóléti programja Nyíregyházán

Alapítás ideje: a program 1999. március 1. óta működik, 2001. január 1. óta Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzatával gyermekjóléti ellátások nyújtására kötött megállapodás keretében.

Alapító

Periféria Egyesület

Működési terület

- Örökösöldi lakótelep,
- Szőlőskerti Általános Iskola és Gyermekotthon,
- Huszártelep.

A szervezet tevékenysége

Az egyesület az utcai szociális munka felől indulva – jellemzően ellátási szerződés keretében:

- utcai szociális munkát végez prostituáltakkal,
- utcai szociális munkát végez hajléktalanokkal,
- reintegrációs programot működtet hajléktalanoknak,
- szociális információs irodát működtet,
- működteti a Hajléktalanokat Segítő Észak-alföldi Regionális

Diszpécsterszolgálatot,

- működteti a gyerekprogramot, mely alapján kutatásom mintájába választottam.

Mintába választást indokló tevékenység

- Örökösöldi lakótelep: Községi Ház, az önkormányzattal kötött ellátási szerződés keretében lakótelepi szociális munka.
- Szőlőskerti Általános Iskola és Gyermekotthon: heti egy alkalommal játszóház.
- Huszártelep: roma program a 13-as számú Általános Iskolában – annak 2007 nyári bezárásáig.

Valójában nem tud az egyesület gyermekek napközbeni ellátását nyújtani, mert részint helyiséget, részint finanszírozást nem tud biztosítani hozzá. Ugyanakkor a három tevékenység egy nagyon komplex tevékenységgé állna össze, ha egy helyen – különösen, ha mindhárom helyen – mindegyiket lehetne biztosítani. A részelemek kidolgozása és megvalósítása, a rendszeralkotási kísérlet mindenképpen jelentős hozzájárulás a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban történő magyarországi nyújtásához.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében
Az utcai szociális munka során fellelt gyerekek kapcsán kezdtek el gyerekekkel foglalkozni.
Telepen élő roma gyerekekkel is dolgoznak.
Tevékenységszisztemük igen sokszínű és strukturált.

Szervezetre vonatkozó dokumentumok

Fodor Éva: Szakmai beszámoló 2006. Alternatív gyermekprogram,
http://www.periferiaegyesulet.hu/kiadvanyok/2006_beszamolo_alternativ_gyerekprogram.pdf

Fodor Éva: Csoportmunka cigány gyerekekkel Huszártelenen,
Csoportmunka esettanulmány,
http://www.periferiaegyesulet.hu/kiadvanyok/csoportmunka_ciganygyerekekkel.pdf

Fodor Éva–Jámbor Csilla: A roma gyerekek szociális, mentális és pszichés fejlesztésére irányuló módszerek („Kísérleti” program: tapasztalatok, nehézségek, sikerek), Háló X. évfolyam, 6. szám, 2004. június

Fodor Éva: „Kincsvadászat” – konfliktuskezelési módszerek tanulása!, Az OBMB által támogatott bűnmegelőzési modellprojekt helyzetleírása
http://www.periferiaegyesulet.hu/kiadvanyok/Kincsvadaszat_konfliktuskezelési_modszerek_tanulasa.pdf

Szakedolgozatok

Fodor Éva: "Félúton" A Huszár -telepi cigány gyerekek integrációs nehézségeinek vizsgálata – megvédte az ELTE Tátk szociális munka kiegészítő szakán, 2008-ban.

www.periferiaegyesulet.hu

4.6.6 Szeta Egri Alapítvány Ifjúsági Segítőháza

Alapítás ideje

1998

Alapító

Szeta Egri Alapítvány

Működési terület

Eger, Béketelep

A szervezet tevékenysége

Általános közösségfejlesztési tevékenység a romák lakta Béketelepen

Mintába választást indokló tevékenység

Az általános közösség-szervezési tevékenységbe illesztett Ifjúsági Segítőház.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő
napközbeni ellátása tekintetében

A Gyermekek Átmeneti Otthonának nyitott, a szomszédságban élő gyerekek
számára napközbeni ellátást nyújtó működtetése. Tanulást segítő
tevékenységek, táboroztatás.

<http://www.szetaeger.hu>

4.6.7 Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete Káposztásmegyeri Játsszóháza

Alapítás ideje

1993. december 20.

Alapító

Gyerekanimátorok Egyesülete, mely gyerekekkel foglalkozó fiatal önkéntesek szakmai szervezeteként jött létre 1991-ben. Tevékenysége országos és kiterjed Erdélyre, a Felvidékre és a Délvidékre is.

Működési terület

A Játsszóház Budapest Főváros IV. kerülete, Újpest Önkormányzatával kötött szerződés alapján kifejezetten gyermekek napközbeni ellátása nyújtására jött létre Káposztásmegyer II. lakótelepen. 1993-ban a lakótelep minden más lakott területtől elkülönülve, 6-8 000 ember lakóhelye volt, ahol csak bölcsőde, óvoda és általános iskola létezett, de ezek is csak a környéken lakó gyerekek felét tudták fogadni. Néhány élelmiszerbolt működött panelházak földszintjén. Minden más – például szociális, egészségügyi, közösségi, kereskedelmi – szolgáltatást nélkülöztek az ott lakók. Mára új lakónegyedek és egy jégcsarnok veszik körbe az eredeti lakótelepet, s elérte az átlagos színvonalat a szolgáltatások hozzáférhetősége.

A Játsszóház címe: Budapest IV., Sárpaták utca 8.

A szervezet tevékenysége

A Játsszóház – mint az alapító egyesület önálló jogi személyiséggel bíró helyi csoportja – kizárólag a napközbeni ellátással és ahhoz közvetlenül kapcsolódó tevékenységekkel foglalkozik.

Mintába választást indokló tevékenység

A Játsszóház 1993 óta heti hat napon át nyújt napközbeni ellátást és ahhoz kapcsolódva külső helyszíneken további szolgáltatásokat a játsszóházat

használók számára. Főszabályként – az 50 négyzetméteres helyiségben – 12 évnél fiatalabbakat fogadnak, ennél idősebbek – kötelező felkészítés után – önkéntes segítőként látogathatják a játszóházat.

Különleges, egyedi érték a gyermekek alternatív formában történő napközbeni ellátása tekintetében

- a kezdetektől a helyi önkormányzattal, kifejezetten napközbeni ellátás nyújtására kötött szerződés alapján, döntő részben önkormányzati támogatásból (és helyiségcsoportban) nyújtják szolgáltatás,
- helyi fiatal önkéntesek kiképzése és folyamatos foglalkoztatása révén a helyi közösség – részben – önellátó szolgáltatásbiztosítása és az önkéntesekkel végzett tevékenység tapasztalatai.

Szervezetre vonatkozó dokumentumok:

- szerződés Budapest IV. Kerülete Önkormányzatával,
- éves beszámolók Budapest IV. Kerülete Önkormányzatának és a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete közgyűlésének,
- a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete alapszabálya,
- házirend,
- pedagógiai program,
- naplók – a napi programok, történések és látogatói létszám rögzítésére, önkéntesképzési program.

Publikációk:

Zabhegy – a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete félig sem hivatalos lapja,

Nagy Szilvia-Miklósi Balázs-Rózsahegyi Viktória (1999): A Káposztásmegyeri Zabhegyező Játszóház, In: Fűzfa Balázs (szerk): Süss fel nap - A Soros Alapítvány Kisgyermekkori Fejlesztés Részprogramjának modell-intézményei, Pedagógus-továbbképzési Módszertani és Információs Központ, Pilisborosjenő, 1999

Rózsahegyi Viktória: Gyermek napközbeni ellátása önkormányzatok és civil szervezetek együttműködésében, In: Új Ifjúsági Szemle I. évfolyam 1. szám, 2003. ősz

Szakedolgozatok:

Miklósi Balázs – megvédte a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola művelődésszervező szakán 1998-ban,

Rózsahegyi Viktória – megvédte a Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem közszolgálat szakán 1997-ben,

Fauszt Ildikó – megvédte az ELTE TOFK művelődésszervező szakán 2004-ben.

<http://www.zabhegyezo.hu/>

<http://www.c3.hu/~zabhegy/kezdo.html>

5 A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formái elterjedésének állami támogatása és ösztönzése

5.1 A magyar gyakorlat a jóléti rendszer formálásában a rendszerváltás idejétől⁵⁹

Mielőtt megvizsgálánk a gyerekek alternatív napközbeni ellátása elterjedése állami támogatását és ösztönzését, szükségesnek látom kiemelni a jóléti rendszer egésze rendszerváltás utáni formálásának néhány jellegzetességét.

A magyar jóléti rendszer fejlődése nem tekinthető szervesnek. A szocializmus idején némely problémák tényleg nem léteztek (pl. a munkanélküliség), más problémák egészen másként jelentek meg, mint a rendszerváltás után (lásd a hajléktalanságot), voltak olyan problémák, amiket elfedtek a nem megfelelő ellátást nyújtó szolgáltatók (ilyen volt a gyerekek állami gondozása), s voltak szükségletek, melyek látókörön kívül maradtak. A rendszerváltás felmutatott kielégítetlen szükségleteket, szolgáltatási elégtelenségeket. Ugyanakkor – a külföldön élő magyarok hétköznapijainak ismerete, az utazás relatív szabadsága illetve a nemzetközi szakmai kapcsolatok, a szakirodalom ismerete révén – széles körben ismert volt, hogy ezekre a szükségletekre a nyugati világban szolgáltatások válaszolnak. Így a magát nyugati kultúrkörhöz soroló társadalom s állama számára kulturális parancs, az identitás következménye volt ezeknek a szükségleteknek az elismerése. Ennek a hatásnak az eredményét látom korszerű szaktörvények (közoktatási, gyermekvédelmi, közművelődési stb.) elfogadásában a kilencvenes években (meglehet, az önkormányzati törvény és annak kétharmados bebetonozottsága pedig a túlhajtás: még demokratikusabbak leszünk, ha belegebedünk is). Ezek a törvények két forrásból táplálkoztak. Egyrészt külföldi példák átvételéből, másrészt –

⁵⁹ Munkámnak ez a része erősen támaszkodik a doktori iskolában Ferge Zsuzsa irányításával készült jogszabáleyelemzéseinkre illetve az azokról végzett csoportos konzultációkra!

külföldi tapasztalatokra többé-kevésbé támaszkodó – hazai műhelyekből⁶⁰. Ezek a hazai műhelyek akár elméletiek voltak, akár gyakorlati megoldásokat dolgoztak ki, szükségszerűen kicsik voltak. Nem volt forrás reprezentatív vizsgálatokra, elméleti konszenzusokat kimerítő szakmai vitákra. Szociálpolitikai szakma még jószerével csak az iskolapadban létezett, s nem voltak források – talán még szellemiek sem feltétlenül – gyakorlati szolgáltatási kísérletekre. Mégis szabályozni kellett, mert nem volt elfogadható, mert nem volt a társadalom európai („nem balkáni”) önképével összeegyeztethető a szükségletek kezeletlensége.

A magyar hagyományban mindig nagy szerepe volt a jogi szabályozásnak, gyakran – meglehetősen keleties vonásként⁶¹ – a gyakorlati történésektől függetlenül megoldottnak tekintve a joggal szabályozott kérdéseket. A rendszerváltást követő években is távol állt egymástól a szabályozás és a gyakorlat. A szociális-gyermekevédelmi ágazatban sem intézményi, sem fenntartói, sem helyi jogalkotói, sem hatósági szinten nem állt rendelkezésre kellő létszámú, képzett és/vagy – legalább – gyakorlott szakembergárda. A törvények elhalmozták feladatokkal a települési önkormányzatokat, ám ezekhez nem biztosítottak forrásokat. Ezen és más okok miatt távol áll egymástól a jogi szabályozás és a gyakorlat. Úgy tűnik, a jogalkotó és az ellátásra kötelezettek (fenntartóként az önkormányzatok és az intézmények) között kialakult egy hallgatólagos megállapodás – az ellátandók kárára. A jogalkotó alkot belátása szerint, de nem épít be a jogszabályokba a kikényszerítést lehetővé tevő eszközöket.⁶² Hogyan is építhetne be, hiszen visszahullana a fejére, hogy nem biztosít kellő forrásokat a jogszabályok végrehajtására. Ez a megállapodás a szükségét szenvedők, az ellátandók, összességében a társadalom kárára született: elfedi a szükségletek kielégítetlenségét. És hosszú távon demoralizálja az ellátókat és az egész társadalmat: ha – források hiányában – szolgáltatásként lehetett elismertetni

⁶⁰ A gyermekevédelem területére Herczog Mária és munkatársai munkássága mindkét forrásból adott ismereteket. Lásd Hazai Vera–Herczog Mária (1994), Herczog Mária (1997)!

⁶¹ Ehhez lásd Szűcs Jenő (1983)!

⁶² Tipikus példa a jogok gyakorlása kikényszerítésének megakadályozására az egyes intézkedések bevezetéséhez rendelt határidők – nem ritkán már lejárat utáni – kitolása, de ugyanilyen funkciójú az intézmények ideiglenes működési engedélyeinek intézménye.

a semmit, vagy legalábbis a törvényben leírtnál kevesebbet, hogyan lehet elérni a teljesítményt, amikor rendelkezésre állnak a szükséges források?⁶³ Egyáltalán, ha azt mondjuk, van valami, minek a további források? Ráadásul már olyan régen fennáll ez az általános közállapot, hogy nem csak cinizmus, de őszinte feledékenység és a személyek cseréje – generációknak a fennálló valósághoz (mint előbb a létező szocializmushoz), mint természetes állapothoz való szocializálódása – okán újra fel és el kell ismer(tet)ni a kielégítetlen szükségleteket.⁶⁴

A rendszerváltást követő években a szociális szolgáltatások fejlesztését meghatározta, hogy a kezelést igénylő legsúlyosabb problémák tömege azonnali cselekvést kívánt. A jog volt az egyetlen használható eszköz, mely két klasszikus orientációs lehetősége – az ösztönzés és a tiltás – helyett oktrojált és tanított. Saját eszközével próbálta áthidalni az – akkor több területen a kvázi, másokon pedig a tényleges – összeomlás és a társadalmi kulturális identitásból fakadó elvárások közötti szakadékot. Az állam nem szabályozóként, hanem a fejlesztés szándékával beavatkozóként szerepelt. Más szükségletek kevésbé jelentek meg látványosan, ezekben inkább lehetséges volt kívánni, s a kialakult gyakorlatot leírva jogot alkotni. Például a gyerekek napközbeni ellátása szabályozása teret nyitott új ellátási formáknak, így született meg a családi napközi, a házi gyermekfelügyelet és a témámat jelentő alternatív napközbeni ellátás.

5.2 Az egyes állami ösztönző eszközök használata

A következőkben azt elemzem, milyen módon segítette elő az állam a gyermekek alternatív napközbeni ellátása kialakulását és fejlődését.

⁶³ Erre is rávilágít Krémer Baláznak a Szociális prímistán folyó vitában feltett kérdése: bizonyítható-e, hogy javult a gyermekjóléti ellátás, a gyermekek jóléte az utóbbi években annak hatására, hogy több ezer új munkahelyet létesítettek és töltöttek be a gyermekjóléti szolgálatokban? Lásd a levelezőlista archívumát: www.bszf.hu.

⁶⁴ Érdemes, de nagyon messze vezető lenne ezt összevetni Amartya Sen (2003) azon megjegyzésével, melyet a kirekesztés fogalma történetéről szólva tett, s mely szerint a társadalmi figyelem ébrentartása szempontja is megjelenik abban, hogy a legelesettebb társadalmi csoportok helyzetét időről időre új fogalommal nevezik meg. Egy idő után a régi megnevezések – pl. a szegénység – elveszítik mozgósító erejüket.

Három állami eszköz alkalmazását fogom megvizsgálni:

- a jogi szabályozást,
- a finanszírozást és
- a módszertani tevékenységet.

5.2.1 Jogi szabályozás

A szociális-gyermekjóléti ellátások magyarországi története sajátosságaiból következik, hogy a szolgáltatások, intézmények kialakításakor milyen szerep jutott a jogalkotásnak. Révész Magda (2001) a nevelési tanácsadók előtti kortól indulva egy folyamatként tudta leírni a gyerekjóléti szolgáltatás nyújtásának kötelezővé válásáig vezető utat, melynek egy-egy állomása volt a nevelési tanácsadók illetve a családsegítő szolgálatok létrehozása. Ebben a több évtizedes folyamatban például váltakozó erővel hatott közre a szakmai fejlesztő tevékenység és a szabályozási eszközökkel való ösztönzés.

Amikor 2002-ben megjelent a gyermekvédelmi törvénynek az a módosítása⁶⁵, mely előírta a gyermekjóléti központok létrehozását és azokban a kapcsolatügyelet, az utcai és kórházi szociális munka szolgáltatását, csak néhány sporadikusan működő szakmai műhely nyújtott ilyen szolgáltatásokat. A negyedikként kötelezőnek előírt szolgáltatás, a készenléti szolgálat pedig talán sehol nem létezett – éppen költségessége miatt. Ezen szolgáltatások nyújtásának a kötelezővé tétele arra példa, hogy a jogalkotó és a számára javaslatokat készítőik gyorsítani kívánták a cizellált szolgáltatási rendszer kialakulását.

Bugarszky Zsolt (2004) a témának szentelt tanulmányában alapvető jellegzetességnek találta, hogy miközben a gyermekvédelmi illetve a szociális törvény – axiomatikus állítás szerint – koherens rendszert alkot, a gyakorlatban a törvény által kötelezően nyújtandónak előírt ellátások jelentős része hozzáférhetőségét nem biztosítják a bevezetésre rendelt törvényes határidőre, sőt – miként a statisztikák igazolják – jóval később sem. Bugarszky Zsolt kritizálta, hogy a jogalkotó több esetben ismételten,

⁶⁵ 2002. évi IX. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény módosításáról.

így a kötelezettek számára ma már kalkulálható módon kitolja az előírások teljesítésére adott határidőt, amennyiben tömeges mulasztásos törvényszegést tapasztal. Ilyenre hozhatjuk példának a gyermekjóléti központok létesítési határideje kitolását is. Bugarszky Zsolt elemzésében rámutatott, amikor a jogalkotó ráépülő szolgáltatások nyújtását írja elő, úgy tesz, mintha a korábban kötelezőnek előírt szolgáltatások léteznének, amiről szó sincs. Miközben a mulasztásos törvénysértőkkel szemben a törvényesen előírt ellátások kikényszerítésére nem ad jogi eszközt a jogalkotó, már több szinten különbözővé válnak az ellátások a jogi szabályozásban és a gyakorlatban. Az alapszolgáltatások sem léteznek, nem hogy a rájuk épülők. Szikra Dorottya (2004) tanulmányban mutatta be, hogy ez a gyakorlat a magyarországi szociális törvénykezés kezdetei óta él, évszázados hagyomány.

Szociális szabályozásunknak tehát sajátja egyfajta tanítói attitűd: jó szakmai megokolásból – néha csak jó szándékból – szolgáltatások kötelező előírásával fejlesztik az ellátások rendszerét. Azonban nincs meg az az elméletileg megalapozott, – legalább néhány helyen – kipróbált és éveken keresztül működtetett, elemzett szakmai gyakorlat, amit átvehetnének, amiből legalább kiindulhatnának az új ellátások biztosítására kötelezett önkormányzatok. A költségvetés támogatást és nem fedezetet biztosít a szolgáltatások nyújtásához, ami minden önkormányzatnak gondot okoz, de a településlejtő alsóbb részein egyre nagyobb. Továbbá a települési önkormányzatok ellátásra kötelezésének módja torzítja is a szolgáltatások és az intézményrendszer fejlődését is: minőségbiztosítás és -ellenőrzés éppen úgy nincs, mit jog a szolgáltatások kikényszerítésére. Legfeljebb formai teljesítésre koncentrál az önkormányzatok jelentős része, tudván, hogy tartalmi teljesítéshez nincs megfelelő humán- és egyéb erőforrása. Így szervezeti és működési szabályzat vagy munkaköri leírás módosításával, gyakorlati tevékenység nélkül is teljesítettnek minősítenek szolgáltatási kötelezettséget. Jobb esetben felvesznek egy munkatársat, aki – felkészítő képzés nélkül, vagy a kevés területen meglevő képzés elvégzésére szolgáló forrás, továbbá módszertani segédletek, szakirodalom, felkészült vezető, szakmai program és szakmai háttérszolgáltatások hiányában – legjobb képességei, tudásai és szándékai szerint feltalálja az adott ellátást. Akkor is

így történik ez, ha esetleg működik a településen olyan civil szervezet, mely már régebb óta a törvényi rendelkezés szerint újonnan biztosítandó ellátáshoz nagyon közel álló – vagy éppen tartalmában azzal megegyező – tevékenységet végez, s megbízható lenne a szolgáltatás nyújtásával. Legnagyobb számban a gyerekekkel végzendő utcai szociális munkára lehetett volna ilyen kisserződő vállalkozókat találni, de több helyen a kórházi szociális munkára és a kapcsolatügyeletre is. A gyermekjólét, a civil társadalom és egy gyerekbarátabb, a gyerekekért nagyobb és közvetlenebb felelősséget vállaló társadalom szempontjából is veszteség, hogy nem így történt. Meggyőződésem, hogy már a gyermekvédelmi törvény megalkotásakor bevezetett szolgáltatások esetében érdemes lett volna egy jóval sokszínűbb ellátói paletta kialakulását ösztönözni az előző szempontok alapján, élve a lehetőséggel, amit a hatósági és szolgáltatói feladatok alapelveként kimondott és megvalósított szétválasztása adott. Ha a helyi önkormányzatok nem saját intézményeket alapítottak volna, hanem más szervezeteket bíztak volna meg a szolgáltatások nyújtásával, szét lehetett volna választani a finanszírozói és szolgáltatói funkciókat is. Ez talán nagyobb esélyt adott volna a szolgáltatásokat használók érdekei jobb szolgálátának, míg a mai rendszerben a szolgáltatást közvetlenül nyújtó személyes egzisztenciális függése okán könnyebben elfogadja az elégtelen finanszírozást is. A fenntartó-finanszírozó pedig elnézi saját intézményének, hogy hiányos szolgáltatást nyújt az általa biztosított elégtelen feltételekből.⁶⁶ A Szikra Dorottya által elemzett példa rávilágít, hogy a magyar szociális törvénykezésnek a kezdetektől volt egyfajta modernizációs küldetéstudata – de az már kevésbé érdekelte a jogalkotót, hogy az előírtakat alkalmazzák is. A szociális-gyermekjóléti rendszernek a társadalmi-politikai-gazdasági rendszerváltozáshoz kapcsolódó át- – reálisabban inkább ki- – alakítása történetét nézve szinte szükségszerűnek látom, hogy a jogalkotás felvette ugyanezt a szerepet.

⁶⁶ A másik oldalról a nem önkormányzati fenntartók sérülékeny helyzetére mutat a legutóbbi évek példája, amikor egyházi fenntartóknak adják át szolgáltatásaikat, mert civil szervezetként nem jutnak elégséges költségvetési támogatáshoz.

Szöllősi Gábor egy korábbi interjú során⁶⁷ beszélt nekem a gyermekvédelmi törvény megalkotásáról. Az elmondottak alapján úgy látom, több megoldás – mindenekelőtt a gyermekjóléti szolgáltatás bevezetése és szabályozása – az ő személyes alkotásának tekinthető, azzal együtt is, hogy Szöllősi Gábor egymaga jóval több korábbi publikációval⁶⁸ is megalapozta javaslatait, mint ahány kutatás, elemzés utóbb a törvény módosításaihoz kapcsolódott. A rendszerváltást követő évtizedben nem létezhetek olyan szakmai műhelyek, melyek egy szükségletcsoportra kidolgozott ellátási alternatíváikkal megalapozták volna a szabályozást. Olyan erősen feszítőek voltak azok a szükségletek, amelyekre például a hajléktalan-ellátás különböző intézménytípusai, az utcai munka, a kapcsolatügyelet válaszol, a jelzőrendszeres idősgondozás ellátást nyújt, hogy a külföldi példákra is támaszkodó első innovátorok megoldásait a jogalkotók a lehető leghamarabb országszerte el akarták terjeszteni. Megítélésem szerint ezzel megint modernizátori szerepet töltöttek be a jogalkotók – miként a Szikra Dorottya által elemzett esetben: elméleti konstrukciókat és egyetlen példányban létező gyakorlatokat igyekeztek kötelező erővel elterjeszteni. Ez a Pataki Éva által papírországinak elnevezett működés nem csak az évszázados magyar hagyománynak, de a létezett szocializmus gyakorlatának a továbbvitele is. A cél nem valósulhatott meg, mert a jogszabály jószérével csak megnevezhetett egy szolgáltatást, de annak megalapozó filozófiáját és tartalmát nem juttathatta el azokhoz, akiknek a valóságba kellett volna ültetnie azokat, akár a szolgáltatás nyújtására kötelezett helyi önkormányzat vezetőjeként vagy szakembereként, akár szolgáltató intézmény vezetőjeként vagy munkatársaként. Így nem valósulhatott meg a jogalkotó szándéka, a végrehajtók pedig úgy kritizálták a szabályozást, hogy gyakorlatilag saját munkájukat minősítették, hiszen a cím mögé maguk találták ki a tartalmat, az ellátást.

5.2.1.1 A kizárólagos jogi hatály hiánya

Már láttuk, a szolgáltatók többsége évek óta nyújt a jogilag szabályozottal egyenértékű szolgáltatást anélkül, hogy arra működési engedéllyel

⁶⁷ Tóbiás László (2001).

⁶⁸ Lásd Szöllősi Gábor (1995a,b és c)!

rendelkezne. Az egyesülési jogról szóló – társadalmi szervezeteket szabályozó – törvény⁶⁹ illetve az alapítványokat szabályozó részében a polgári törvénykönyv⁷⁰ nagy szabadságot ad a polgárok tevékenységére, s a szabályzás sem nagyon részletező. Az alapítványok szabályozása csak annyit tartalmaz, hogy tartós közérdekű célra hozhatóak létre. Az egyesülési törvény némileg részletesebb:

„2. § (2) Az egyesülési jog gyakorlása nem sértheti az Alkotmány 2. §-ának (3) bekezdését, nem valósíthat meg bűncselekményt és bűncselekmény elkövetésére való felhívást, valamint nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével.

(3) Társadalmi szervezet minden olyan tevékenység végzése céljából alapítható, amely összhangban áll az Alkotmánnyal és amelyet törvény nem tilt. Társadalmi szervezet elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység végzése céljából nem alapítható. Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre.

(...)

17. § Ha a társadalmi szervezet olyan tevékenységet végez, amelyet jogszabály feltételhez köt vagy egyébként szabályoz, e tevékenység felett a tevékenység szerint hatáskörrel rendelkező állami szerv a hatósági ellenőrzésre vonatkozó szabályok alkalmazásával felügyeletet gyakorol.”

Tehát az egyesülési jog gyakorlásával nem lenne ellentétes, ha egyes tevékenységeket szabályozásuk feltételhez kötne és ellenőrizne. Bár közismert, hogy a hiányos jogi szabályozás miatt a bíróságok olyan fokban különböző gyakorlatot alakítottak ki megyéenként⁷¹, ami már nem jogalkalmazás, hanem jogteremtés, abban egységes a gyakorlat, hogy az alapítványokra is alkalmazzák a társadalmi szervezetekre vonatkozó szabályokat – természetesen ez is túlterjeszkedés az írott jogon.

A nemzetközi gyakorlatban – például Franciaországban és Németországban – ismerek példákat arra, hogy a gyerekekkel való foglalkozás minden

⁶⁹ 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról.

⁷⁰ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 74/A-G. §.

⁷¹ Ezt igazolta az a kísérlet melyben ugyanazt a társadalmi szervezeti alapszabályszoveget – csak a neveket változtatva – nyújtották be bejegyzésre, gyakorlatilag megyéenként különböző eredményt elérve. Beszámolt róla: Czene Gábor (2009).

esetben feltételhez kötött. Személyi feltétel államilag elismert vizsgával záruló képzés elvégzése, még az önkéntesek, civil szervezeti vezetők – például cserkészvezetők – számára is. Ellenőrzik is, hogy csak a megfelelő képzettségű személyek foglalkozhassanak gyerekekkel. Ebből következően maguk a tevékenységek is feltételekhez kötöttek, különben nem lehetne ellenőrizni, hogy az adott tevékenységben való részvételre megfelelő-e a közreműködők végzettsége.

Úgy gondolom, Magyarországon is szükséges lenne, hogy olyan tevékenységeket, melyek megfelelnek valamely törvényesen szabályozott ellátásnak, csak az arra vonatkozó szabályok szerint lehessen végezni. Ehhez természetesen annak a feltételnek is teljesülnie kellene, hogy amennyiben egy ellátás igénybe vételére jogot ad a szabályozás, akkor annak az ellátásnak a nyújtását garantálnia is kell, függetlenül attól, hogy a törvényesen elismert ellátási formák közül melyikben nyújtják a szolgáltatást, illetve ki a szolgáltató.

Teljességgel elfogadhatatlan, hogy a jogait nem érvényesítheti minden jogosult, mert nem nyújtanak általa igénybe vehető szolgáltatást. Ugyanígy az is, hogy a törvényes ellátási módok ne azonos elvek szerint legyenek finanszírozva. De leginkább az elfogadhatatlan, hogy ehhez a helyzethez a jogalkotó, a minisztérium és a települési önkormányzatok is úgy viszonyuljanak, hogy elfogadják, civil szervezetek tevékenysége és önfeláldozása teremtsen lehetőséget szolgáltatásra vonatkozó jog érvényesítésére, évtizednél is hosszabb időn át.

A jogi szabályozás alapvető hiányossága, hogy nem írja elő, a leírt szolgáltatásoknak megfelelő tevékenységek csak a jogi szabályozás hatálya alatt végezhetőek, gyerekekkel foglalkozni csak – a tárgyi és személyi feltételek biztosítottóságát igazoló – engedéllyel, és a közjószág előállításának finanszírozása mellett lehet.

5.2.1.2 A jogi szabályozás összefoglalása

Az alternatív napközbeni ellátás jogi szabályozását áttekintettem a 2.1 fejezetben, hogy témámat definiálni tudjam. Az állami ösztönzők áttekintésekor elsőként a jogi szabályozást kellett vizsgálnom, de nem akarom megismételni a korábbi fejezetet, hanem csak a gondolatmenet továbbviteléhez szükséges összefoglalást adom meg itt.

A gyermekek napközbeni ellátását a szociális törvény 1993-as megalkotása óta a jóléti szolgáltatási rendszer részének tekinti a szabályozás. 1997-től a gyermekvédelmi törvény és annak végrehajtási rendeletei hatálya alatt áll a napközbeni ellátás. E két törvény eredeti megalkotásán túl a gyermekvédelmi törvény 2002-es illetve az Európai Unióhoz való csatlakozáskor végrehajtott törvénymódosítások is érintették a napközbeni ellátást. 2002-ig a szabályozás csak megengedő megfogalmazásaival tette lehetővé a hagyományos ellátási formák – bölcsőde, óvoda, napközi – illetve az időközben önálló formaként törvénybe emelt családi napközi és házi gyermekfelügyelet mellett egyéb formákban is az ellátást. A 2002-es törvénymódosítás célcsoportok, speciális szükségletek, ellátási formák tekintetében is pontosította az alternatív ellátások szabályozását. Maga az alternatív napközbeni ellátás kifejezés a végrehajtási rendeletben jelent meg, a 2002-es törvényi változásokat átvezető rendeletmódosítással.

Az unióhoz való csatlakozáskor a szülők foglalkoztatáshoz való jogát erősebben hangsúlyozó, inkább deklaratív, mint az ellátást a gyakorlatban is erősítő változtatások léptek érvénybe.

Az alternatív napközbeni ellátáshoz soha nem rendelt jogszabály saját normatívát.

Az alternatív napközbeni ellátás tartalmi szabályozása ellentmondástól terhelt. A szabályozásnak mindvégig alapvető eleme, hogy a szolgáltatást a – mindenekelőtt munkavégzés miatt – távollévő szülő helyettesítésére kell nyújtani. A 2002-es törvénymódosítástól a szabályozás megnevez olyan ellátási módokat, amik nem a távollévő szülő helyettesítését célozzák. Ezen ellátási módok egy része rendszeressége, időtartama alapján nem alkalmas a

szülő távollétéből fakadó biztonsági szükségletet kielégíteni, más részüknek pedig egyenesen lényege, hogy azokat szülőjükkel együtt veszik igénybe a gyerekek. Egyértelmű, hogy bár a távollévő szülő helyett felügyeletet nem biztosítanak ezek a formák, a gyerekek szocializációjához kapcsolódó nagyon fontos szükségleteket elégítenek ki. A gyermekvédelmi szabályozás egészének áttekintése után azt valószínűsítettem, hogy a szabályozásban meg kívánták jeleníteni ezeket a szükségleteket, de nem tudták ezt egy önálló szolgáltatásként megnevezni, ezért a minden családjában élő gyereket megillető napközbeni ellátásnál, azon belül is a legrugalmasabban szabályozott alternatív ellátási formánál jelent meg. Mindez azonban koherenciazavart okoz – miközben nem hajt hasznát, mert a finanszírozást nem teremti meg. A napközbeni ellátások általános definíciója tartalmazza a távollévő szülő helyettesítésének funkcióját, míg több konkrétan megnevezett ellátási mód ezt nem biztosítja.

Szükségesnek tartanám ezeket a tevékenységeket egy ma nem létező gyűjtőszolgáltatás keretében megjeleníteni a szabályozásban – ami nyitott lenne újabb szolgáltatások befogadására is. Mindezekről a szolgáltatásokról nem várhatunk el olyan szintű együttműködést, melynek eredményeként átvállalnák a családtól a gyerek szükségleteinek komplex értékelését és kielégítésük szervezését, beleértve ebbe azt is, hogy a gyerek a szülő távolléte idejében mindig valamely szolgáltatást venne igénybe, s ezzel összességében felügyelet alatt is állna, biztonsági szüksége is kielégített lenne. Az alternatív napközbeni ellátás éppen annyival lenne több, hogy biztosítaná illetve szervezné a komplex szükségletkielégítést, beleértve ebbe a biztonsági szükséglet kielégítésére hivatott felügyeletet is. Láttuk, a kialakult szabályozási helyzetet már az egyik legnagyobb lobbierővel támogatott, a jogi szabályozásban meg is nevezett, a felügyeletet nem biztosító ellátási forma alkotója sem tartja megfelelőnek. Úgy látja, más besorolásra van szükség. Példát adhat erre az általános nyugat-európai szabályozás – konkrétan a német ifjúságjóléti törvényre hivatkoztam –, mely a gyermekjóléti rendszer elemeként definiálja és finanszírozza az ifjúsági munkát is, mely egyebek között olyan tevékenységeket is felölel, mint amiket a magyar szabályok most alternatív napközbeni ellátásnak minősítenek – és nem finanszíroznak.

5.2.2 Finanszírozás

A gyermekek napközbeni ellátásának jogi szabályozása a kezdetektől fogva felsorolta az óvodát és az iskolai napközi otthont, ezek szabályozását – és finanszírozását – meghagyva a közoktatási ágazatnak. A gyermekjóléti ágazathoz sorolta a jogalkotó a bölcsődét és megengedte más formák kialakítását. A későbbiek során a kialakuló új formák közül beemelte és részletesen szabályozta a családi napközit és házi gyermekfelügyeletet. A gyermekjóléti ágazathoz sorolt ellátási formák közül mindmáig a bölcsődének és a családi napközinek van normatív költségvetési támogatása, a tényleges igazolt igénybevétel alapján. A 2.1.1 A gyermekek napközbeni ellátására vonatkozó joganyag című fejezetben bemutattam, hogy 2005-től egy normatíva céljai közé beemelték az alternatív napközbeni ellátása – és a házi gyermekfelügyeletet – finanszírozását. Ám ez a normatíva nem csak azért nem tekinthető a napközbeni ellátás nyújtására ösztönzőnek, mert kis összegű és egy sor szolgáltatás támogatására rendelték, hanem azért sem, mert a folyósítása nem függ attól, hogy az adott településen ténylegesen nyújtanak-e alternatív napközbeni ellátást gyermekeknek. A normatívát automatikusan megkapja minden önkormányzat, minden lakosa – tehát nem csak a gyerekek – után számolva, s belátása alapján szabadon használhatja fel, és senki nem ellenőrzi, milyen célokra költi el.

1993 és 2004 között minisztériumi szolgáltatásfejlesztési pályázatoknak témája volt a napközbeni ellátások megindításának és első évi működtetésének támogatása. A pályázati támogatás tapasztalatait a következő alfejezetben részletesen elemzem.

1997–98-ban már kezdeményezte a Népjóléti Minisztérium Gyermekvédelmi főosztálya a bölcsődétől, óvodától, családi napközitől, napközi otthontól eltérő formájú napközbeni ellátások költségvetési finanszírozását.⁷² Erős szakmai indok volt, hogy az ellátásra szükség lenne, más forrásból nem teremthető meg a fedezete, továbbá a gyermekvédelmi

⁷² Gáspár Károly akkori személyes közlései szerint.

törvényben megnevezett ellátások között ez az egyetlen, melyhez nincs költségvetési támogatás rendelve. A költségvetési támogatásra vonatkozó főosztályi kezdeményezés elvi szintű volt, sem a támogatási kritériumok, sem a finanszírozott szolgáltatások és finanszírozási mutatóik kidolgozása, sem a potenciális támogatásigénylő kör módszeres felmérése nem kezdődött meg.⁷³

A minisztérium felső vezetése 1998-tól a Máltai Szeretetszolgálat és 2000-től a Mikkamakka Játéktár Egyesület intézménylétesítési programját kiemelten támogatta, a szolgáltatási helyek létrehozása mellett az azt biztosító módszertani tevékenységet is finanszírozva. Nem teremtették azonban meg a létrehozott intézmények folyamatos működési támogatását.

A szolgáltatásfejlesztés állami ösztönzői közül a költségvetési támogatás igen kényes természetű:

- meg kell teremtenie a tevékenységgel már foglalkozók munkájának feltételeit, a meglevő ellátások biztonságát,
- befogadónak, inspirálónak kell lennie új ellátási módok kialakításához, új szolgáltatók színre lépéséhez, ennek érdekében nem csak az ellátás nyújtását, de annak fejlesztését is támogatnia kell,
- ki kell zárnia annak lehetőségét, hogy bárki ellenszolgáltatás nélkül részesülhessen közpénzekből.

Mindezen követelmények teljesüléséhez elsődlegesen szükséges – lenne –, hogy az állam képviselője pontosan meghatározza, milyen szükséglet kielégítését kívánja finanszírozni. Ez pedig empirikus vizsgálatokon alapuló közmegegyezést, de legalábbis (szakma)politikai akaratot tételez fel. A jogi szabályozás történetének áttekintésekor már láttuk, hogy a napközbeni ellátás koherenzia-avaros, kettős definiálása egyebek között a kielégítendő szükségletek nem pontos meghatározása miatt alakulhatott ki. A fejlesztési cél világos megjelölésének hiányára tekintettel, általános érvennyel megelőlegezhetjük, hogy a szolgáltatásfejlesztés költségvetési támogatással

⁷³ Ilyen munkához a legelső lépés 2007-ben megszületett: Takács Bernadett (2007)

való ösztönzése vizsgálata során a hatékonyság kérdése nem értelmezhető. Világos cél meghatározása hiányában nem vizsgálható a meg nem jelölt célra való pénzfelhasználás racionalitása. A történeteknek lehet egy olyan olvasata is, hogy maguknak a céloknak a kikristályosítása is a pályázati programok megvalósításától várt eredmény volt. Ám ehhez szükség lett volna a támogatások felhasználásának ellenőrzésére és eredményességének vizsgálatára, s – még ebben az esetben is egy, az alkalmazottnál azért pontosabb – célirány kijelölésére. Mindezek előrebocsátásával vizsgáljuk a következőkben a szolgáltatásfejlesztés pályázatos támogatását, hogy lássuk, mennyire teljesült a költségvetési támogatással, mint a szolgáltatásfejlesztés állami ösztönzőjével szemben a fentiekben megfogalmazott három követelmény.

5.2.2.1 A pályázatos finanszírozás tapasztalatai

A szociális törvény elfogadása évében a Népjóléti Minisztérium által a szociális alapellátás fejlesztésére kiírt pályázat témái között megjelent a „Gyermekek napközbeni ellátásának új formái” cím, s 2004-ig minden évben szerepelt a téma a szakminisztériumi pályázatban. 1999-ig többnyire gyermekek napközbeni ellátása címen – egyik pályázati irányként a hagyományos ellátási módok tárgyi feltételei megteremtéséhez lehetett pályázni, olyan településekről, melyeken ezek megteremtése nem volt gazdaságos. Azután már mindig szolgáltatásfejlesztési támogatás címen lehetett pályázni.

2004-ben volt utoljára pályázati támogatás az alternatív napközbeni ellátások számára – annak ellenére, hogy nem érték el azt a szolgáltatók és a minisztérium szakfőosztálya által kívánt fejlődési lépcsőt, ahol költségvetési normatívája lenne az ellátási formának.

A pályázatok egy jogszabályban leírt ellátási mód fejlesztését szolgálták, de a tizenkét év alatt egyszer sem kötötték a pályázást működési engedélyhez. Ez nem volt sem a pályázat benyújtásának feltétele, sem a pályázati programok megvalósítása során elérendő cél. Mindezt azzal magyarázhatjuk, hogy a működési engedély megszerzéséhez teljesítendő

feltételek önmagukban sem voltak megteremthetők a pályázati támogatásokból, továbbá azzal, hogy semmilyen biztosíték nem látszott az engedélyt szerző szolgáltatások fenntartására. Így tehát a pályázati támogatás működési engedélyhez kötése azzal járt volna, hogy senki nem pályázik – s még kevesebb helyen és programban foglalkoztak volna a gyerekekkel.

A konkrét pályázati tapasztalatok elemzése előtt egy módszertani szempontra kell felhívnom a figyelmet. A következőkben egyfajta másodelemzést mutatok be. Láttuk, hogy a jogszabály-előkészítők és jogalkotók, továbbá a pályázatokat kiírók sem foglalták pontos definícióba, mit tekintettek alternatív napközbeni ellátásnak. A következőkben bemutatom, hogy a pályázati támogatásért folyamodók milyen szolgáltatások finanszírozásához kértek támogatást, saját helyzetükből mit tekintettek ők gyerekek alternatív napközbeni ellátásának. A vizsgált szövegek írásával a pályázók célja nem a napközbeni ellátása alternatív formája definiálása volt. Általános tapasztalat, hogy a pályázók egy része a kiírásokat félreértelmezi, nem témába vágó munkával jelentkezik. Ezek egy része valódi félreértés, másik része viszont kísérlet, tudottan más célokra rendelt forrásokhoz való hozzáféréshez. Az elmúlt másfél évtizedben azt is tapasztalhattuk, nem vagy nem a szükséges mértékben finanszírozott, de valóságos teljesítményekhez is próbáltak ily módon forrásokat találni, de voltak a csalás szándékával pályázók is. Ezekre tekintettel, az egyedi jelenségeket figyelmen kívül hagyva, csak a tendenciaként érzékelt általános jellegzetességek alapján készül a következő másodelemzés.

2003-ban és 2004-ben a pályázati támogatási javaslatokat kidolgozó szakértői bizottság tagja voltam. Bár szóba került annak idején a bizottsági tagok között, hogy a szakmai sajtón keresztül adjunk visszajelzést a pályázóknak, tájékoztatást a szélesebb szakmai közvéleménynek, erre nem került sor, így most jegyzeteim alapján foglalom össze a tapasztalatokat: - összesen hozzávetőleg 150 szervezet pályázott évente,

- a beérkezett munkák a belföldi pályázatokon akkor általánosan jellemző kidolgozottságúak voltak, azaz nagyon sok volt a formahibás, hiányos, elemi számolási hibás pályázat,
- a pályázatok egy része jól érzékelhetően nem a felhívásra kidolgozott vagy futó program támogatását kérte, hanem egy másik kiírásra készített munkát próbált eladni napközbeni ellátásként – nem ritkán még a másik kiírásra vonatkozó részt is benne felejtve a szövegben. (A pályázók egy – jellemzően az értékes, valódi programot megvalósító – részének útja végigkísérhető a Soros Alapítvány utcagyerek-programokat támogató pályázatától az alternatív napközbeni ellátások évenkénti pályázatain, a PHARE-pályázatokon át az Országos Bünmegelőzési Bizottság, majd az operatív programok pályázataiig. Mintámban is több ilyen szolgáltató van.)
- a pályázatok közül csak azok tartalmaztak valós és konkrét helyi szükségletelemzést, melyek évek óta végzett, tudatos munkához kértek támogatást. A túlnyomó többség – az új program indítása támogatását kérők szinte mindannyian – rutinosan, a szociológiai és politikai bulvár féligazságai illetve a klasszikusok idézése szintjén alapozta meg elgondolásait.
- a pályázók gyakorlatilag minden gyerekekkel kapcsolatos tevékenységet megpróbáltak napközbeni ellátásként finanszíroztatni. Volt, aki egy év alatt öt – közművelődési értelemben vett – játszóház megrendezését már napközbeni ellátásként szeretne volna támogattatni. Többen kértek olyan szolgáltatások életben tartásához támogatást, melyekre az intézményi normatívájuk nem adott lehetőséget, például pszichológus továbbfoglalkoztatására.
- nagyon sok pályázat próbált irracionális eszközbeszerzéseket – például fénymásolót – finanszíroztatni, amik nyilvánvalóan nem a napközbeni ellátáshoz lettek volna szükségesek.
- sokan próbáltak önmaguknak vagy – részben külsős – munkatársaiknak kiegészítő jövedelmet biztosítani, nem ritkán teljesen elrugaszkodott összegekkel.
- a programok jó részét a módszertani sivárság jellemezte. Miközben a kötelezően csatolandó diplomamásolatokkal tanúsítva, nagyon sok szociálpedagógus, de népművelő is részese volt a munkáknak, a megcélzott

korosztályok szükségleteinek, életkori sajátosságainak, tevékenységeinek ismeretének alapvető hiánya mutatkozott meg. Elképzelhetetlennek tartom, hogy mondjuk egy havonta sorra kerülő – bár klubnak nevezett –, másfél órás előadásokból álló sorozatra elmentek volna gyerekek egy gyerekjóléti szolgálatba a rendőrt, a védőnőt meghallgatni, amikor ilyen programokkal vall kudarcot folyamatosan az iskolai prevenciónak nevezett tevékenység.

- a társintézményekkel való együttműködés vagy meg sem jelent, vagy jórészt a begyakoroltan hatástalan hivatalközi formákat kívánta alkalmazni.
- nagyon kevés olyan program támogatását kérték, ami hetente egynél több foglalkozást ígért.

Összefoglalva: a beérkezett pályamunkák tükrözték a napközbeni ellátás pontos definiálásának hiányát, az intézményi alaptevékenységek finanszírozásának elégtelenségét, ami akár szakmailag vállalhatatlan pályázatok beadására is sarkallt pótlólagos források megszerzése érdekében. Csak nagyon kevés kidolgozott, a település valóságos szükségleteiből kiinduló és azokra a gyerekek életkorának megfelelő tevékenységgel válaszoló program támogatását kérték, s még kevesebb volt azok száma, melyek ezek közül már ténylegesen működtek is. A pályázati alap azonban még ezekhez is csak töredékes finanszírozásra volt elégséges.

Minthogy tapasztalataimat az utolsó két pályázati évben szereztem, azt az állapotot ismerhettem meg, ahová tizenkét év alatt fejlődött a szolgáltatásfejlesztés pályázati támogatásának eszköze. Nem láttam, hogy a fejlesztési támogatás komoly eredményeket ért volna el. A pályázati témákat nézve is látnunk kell, hogy a fejlesztés mögött nem állt stratégia. Tudható, hogy a politikai kurzusok, velük a szakmapolitikai érdekcsoportok ereje változása szerint változtak a célok. Nyilvános szolgáltatásfejlesztést támogató stratégia meghirdetésére nem is került sor. A gyerekekkel kapcsolatos tevékenységek költségvetési támogatása elégtelen volt, így az alternatív napközbeni ellátások támogatására rendelt fejlesztési forrás kiegészítőként is működött. Ezért is volt lehetséges viszonylag széles körből pályázni erre a forrásra. (A tényleges pályázati támogatásokat – a szakértői bizottsági javaslatoktól való eltéréseket – nem elemeztem, így nem tudom, mennyire váltak ezek a források politikai zsákmányszerzés tárgyaivá. A

pályamunkákban nem érzékelttem azt – ami más források felosztásánál minden politikai kurzus idején felmerült –, hogy egyes pályázóknak a pénz megszerzése és nem a munkavégzés a célja.)

A pályázati támogatási rendszer nem inspirálta, nem terelte a fejlesztő munkát. Az egy éves futamidő, a csekély és elértéktelenedő támogatások nem vezettek komplex megoldások szisztematikus fejlesztéséhez. Az utolsó pályázati évben is meg lehetett jelenni kidolgozatlan, nem koherens, egyszerűen rossz elképzelésekkel. Az évek óta dolgozó, szisztematikusan építkező szolgáltatók sem lehettek biztosak a támogatásban, különösen nem remélhettek magasabb összegű, munkájuk, intézményesültségük előrehaladottabb voltát tekintetbe vevő támogatást.

Részvevő megfigyelőként tapasztalhattam, hogy a pályázati rendszeren belül kialakult egy kvázi normatív finanszírozás. A minisztérium munkatársai felhívták a felkért szakértők figyelmét arra – amit persze magunktól is tudtunk –, innovációk túlélése, meglevő programok léte függ – más állami forrás híján – attól, kapnak-e támogatást. Szakértőként a pályázók eredményeinek ismeretében legjobb szakmai tudásunk szerint javasoltuk a lehetséges legnagyobb – 1 200 000, majd 1 000 000 forintos, tehát a működtetést önmagában messze nem biztosító – összeggel támogatni mások mellett a Játszva megelőzni program és a Mikkamakka Alapítvány – minisztériumi támogatással létrejött – intézményeit is. (További nehezítés volt, hogy a kiírás szerint nem szolgáltatási helyenként, hanem fenntartónként lehetett támogatást nyerni, így a máltai szeretetszolgálat saját fenntartású játszóterei csak közösen nyerhették el a támogatást, míg a programhoz tartozó, de más szervezetek által fenntartott többi játszótér – miként más szolgáltatók intézményei – önállóan is.)

Megítélésem szerint tizenkét év fejlesztési erőforrásait koncentráltabban kellett volna felhasználni. Mindenek előtt a támogatási célt – magát az alternatív napközbeni ellátást – pontosabban kellett volna definiálni, legalább néhány év pályázati tapasztalatai birtokában. Szintén kellett volna vizsgálni a támogatással megszületett eredményeket. Az ellátás elterjesztése

szempontjából leginkább előremutató innovációknak további, hosszabb távú, magasabb összegű, de módszertani dokumentációs kötelezettséghez kötött támogatást kellett volna adni, s az eredményeiket a széles szakmai nyilvánosság számára hozzáférhetővé kellett volna tenni. Ilyen funkciót utóbb a PHARE ACCES, majd pedig HEFOP pályázatai töltöttek be több jelentős innovátor⁷⁴ esetében is.

A szolgáltatásfejlesztési pályázatok illetve a vizsgált szolgáltatók más pályázatokon szerzett tapasztalatai alapján levonható az az általános következtetés, hogy a pályázati támogatás nem lehet alkalmas szolgáltatások nyújtásának tartós finanszírozására.

Mindenekelőtt azért, mert nem biztosítja, hogy minden jogosult hozzájusson a szolgáltatáshoz, akit az megillet, hiszen ha elégséges lenne a forrás, nem kellene pályáztatni, hanem normatív alapon kellene szétosztani.

Azon ellátottak és szolgáltatók számára sem jelent tartós biztonságot, akik egy adott pályázati ciklusban kedvezményezettek. Hiszen egy következő összehasonlításban másoknál kevésbé rászorulóknak illetve kevésbé fontos vagy jó szolgáltatást nyújtnak találtathatnak, s így megszűnhet a szolgáltatás finanszírozása, az ellátottak elvesztik joguk kielégítését.

A rövid pályázati ciklusok nem teszik lehetővé összetett programok megvalósítását.

A pályázatok ütemezése kizárólag az államháztartás és a donor szempontjait veszi figyelembe.

A szükségletfelmérést sem a pályázat kidolgozása során, sem a megvalósítandó program keretében nem finanszírozzák, így a tervezés szükségszerűen nem megalapozott, s a megvalósítás során sem javítható, azért sem, mert az elfogadott pályázati programtól sem lehet eltérni. Nincs idő és eszköz az eredményesség vizsgálatára.

A pályázati rendszer nem teszi lehetővé a tervezés-szolgáltatás-értékelés-újratervezés megújuló ciklusaiban való folyamatos működést.

A rövid pályázati ciklusok az alkalmazottakat egzisztenciális bizonytalanságban tartják.

⁷⁴ A dolgozatban szereplők közül ilyen például a Periféria, a Nap Klub.

A pályázatok adminisztrációja és ellenőrzése a források jelentős részét felemésztí, bizonyos struktúrák megkettőzését is eredményezi. Például a pályázató is kénytelen felállítani ellenőrző apparátust, miközben megmaradnak az általánosan ellenőrzésre jogosult szervezetek – pl. az Állami Számvevőszék – jogosítványai és kötelezettségei is. Szintén a források célszerűtlen és értelmetlen felhasználását jelenti, hogy több pályázati támogatás folyósításának feltételeként a nyertesek munkatársainak képzésen kell részt vennie. Ezek nagyon gyakran köszönő viszonyban sincsenek a támogatottak szükségleteivel. A nyertesek között olyan kevés az azonosság, amire nem lehet mindenkit segítő képzést alapozni, így aztán a képzések senkinek sincsenek hasznára, legfeljebb a kényerüket megkereső trénereknek. Ezt tetézi az általam vizsgált szolgáltatók körében általános tapasztalat, hogy a képzések vezetőinél gyakran felkészültebbek a képzésre kötelezettek.

Az elért eredmények fenntarthatósága nem garantált, így a szolgáltatáslétesítés címen való pénzfolyósítás értelme erősen megkérdőjelezhető. (Ez csak azért nem merült fel elemzésemben ennél élesebben, mert a támogatások olyan kicsi összegűek voltak, hogy nagyrészt folyó működési költségekre használtak fel őket, beszerzések csak relatíve kis értékekben történtek. Ez persze végül is arra mutat rá, hogy leírt céljukkal ellentétben valójában nem szolgáltatásfejlesztést, hanem működtetést finanszíroztak ezek a pályázatok.)

Különösen alkalmatlanok a jóléti területen az utófinanszírozott pályázatok, hiszen az itt jellemző típusú szervezetek – költségvetési intézmények, egyesületek, alapítványok – nem rendelkeznek alapító vagyonnal, így saját forrásból nem tudják megelőlegezni a finanszírozást. A költségvetés szabályai szerint csak olyan kiadásra lehet felelősséget vállalni, aminek fedezete elkülönítve rendelkezésre áll, így államháztartási szempont nem indokolja az utófinanszírozást. Szokásszerűen azzal indokolják az utófinanszírozást, hogy így biztosan teljesült pályázati célokra fizetnek csak ki – mindenekelőtt – közpénzeket. De valójában a magyar gyakorlatban alig kapcsolódik ellenőrzési tevékenység a pályázatokhoz, ahol pedig mégis, ott legfeljebb adminisztratív és nem érdemi ellenőrzés folyik, ami minden

tekintetben költségessé teszi a források felhasználását, viszont valós garanciát nem igen nyújt.

Mindezek alapján csak a normatív állami finanszírozás biztosíthatja, hogy mindenki ellátásban részesülhessen, akit az jog szerint megillet. Így érvényesülhetnek egyszerre – ellátotti, munkavállalói, szolgáltatói – jogok a közpénzek célszerű és leghatékonyabb felhasználásának szempontjaival.

5.2.3 Módszertani tevékenység

Jelen dolgozatban módszertaninak nevezek⁷⁵ minden olyan tevékenységet, melynek célja egy konkrét ellátás kialakításához, fejlesztéséhez való – az előbbieken tárgyalt szabályozáson és finanszírozáson túli – hozzájárulást, különösen:

- a szolgáltatás megalapozását és fejlesztését szolgáló kutatásokat,
- a szolgáltatás nyújtására vállalkozni kívánók felkészítését, támogatását,
- a szolgáltatás nyújtóinak egymás közötti párbeszédének kialakítását, támogatását,
- a gyakorlati eredményesség vizsgálatát, evaluációt,
- a jó gyakorlatok terjesztését,
- a jogalkotói és finanszírozási döntések szakmai előkészítést.

A módszertani tevékenységet tehát tartalmi és formai jegyek alapján definiálom. A gyermekvédelmi törvény felhatalmazása alapján hivatalos módszertani tevékenységet 1998–2006 között a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI), majd annak jogutódaként a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet (SZMI) és az egyes ellátások tekintetében a miniszter által – pályázat alapján – megbízott szolgáltatók végeznek. Ezt a szervezeti megoldást én meghaladottnak ítélem. Az állami szervezeteknek, intézményeknek és ezek döntéseinek hatalmi legitimációja van, a módszertani tevékenység pedig szakmai legitimációt igényel⁷⁶. Szerintem a napi gyakorlattól óhatatlanul távolabb levő minisztériumi

⁷⁵ A módszertani tevékenységekkel foglalkozó írások közül leginkább Domszky András (2004) és Németh László (2003) munkáit használtam ennek a fejezetnek a megírásához.

⁷⁶ Ezt a gondolatot Németh László részletesen kifejtette a Szociális levelezőlistán, melynek – már hivatkozott – archívuma a www.bszf.hu címen található.

háttérintézmény nem alkalmas ilyen feladatok ellátására. Elkülönült intézmények fenntartása helyett a szakma gyakorlata és oktatása – és jó esetben kutatása – közös tevékenységével sokkal jobb eredmények érhetőek el. Mint a konkrét esetben is látni fogjuk, a gyakorlatban a minisztériumi háttérintézmény erőforrásai kimerülnek egy szakreferens alkalmazásában. Így azután az intézet is megjelenik pályázóként, ami végképp kuszálja az ágazaton belüli szerepeket, kompetenciákat, viszonyokat. Ugyanezzel az eredménnyel jár, hogy a minisztériumi háttérintézmény képzőként jelenik meg, versenyre nem kényszerített szereplőként egy versenymezőben. Elvi szinten én amellett vagyok, hogy a módszertani tevékenység ne intézményesüljön külön, hanem hálózati együttműködésben valósuljon meg. Tekintve, hogy a gyermekjóléti ellátások államilag finanszírozottak, szükséges, hogy az ezeket támogató módszertani tevékenységekre is a költségvetés biztosítson forrást. A tartalmi kérdések meghatározására pedig egy együttdöntési mechanizmust látnék alkalmasnak, ami egyaránt hasznosítja a munkatársi, a vezetői, a fenntartói, szabályozói, ellenőrzői, oktatói és kutatói tudásokat.⁷⁷ A szakmai együttműködés terét jóval inspirálóbb közegnek tartom a módszertani tevékenységekre, mint a fennálló magyar gyakorlatot.⁷⁸ Úgy gondolom, álláspontomat nagyon erősen igazolja a magyar gyermekvédelmi gyakorlat legpozitívabb módszertani tevékenysége, a Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesülete évenkénti konszenzus konferenciáinak gyakorlata⁷⁹.

Ennek az általános kritikai véleménynek az előrebocsátásával nézzük, milyen állami módszertani támogatás kapcsolódott napjainkig a gyerekek napközbeni ellátása alternatív formái megteremtéséhez!

⁷⁷ Ennek a koncepciónak az eredményes gyakorlati megvalósításaként érdemes megismernedni a Német Szövetségi Köztársaság gyakorlatával, helyi, képzési-módszertani tevékenységi szinten lásd: www.schabernack-guestrow.de! Szövetségi szinten pedig a tartományi gyermek- és ifjúságjóléti általános ernyőszervezeteket és az egyes szakmaterületek szövetségi szintű csúcsszervezeteit egyaránt tömörítő, több feladatot a szövetségi kormányzat megbízásából és forrásaiból konkrétan is ellátó Arbeitsgemeinschaft für Kinder- und Jugendhilfe (Gyermek- és Ifjúságjóléti Munkaközösség) működését: www.agj.de!

⁷⁸ A témához lásd Szikulai István (2004)!

⁷⁹ Lásd: Gál Antal–Pozsonyi Mónika (2007) és az egyes években elfogadott konszenzusok közzétételét a Család, gyermek, ifjúság című lapban.

Nem sokkal az után, hogy az alternatív napközbeni ellátások bekerültek a gyermekvédelmi törvénybe, az NCSSZI-ben egy referens feladatává tették a gyerekek napközbeni ellátása alternatív formáival való foglalkozást.

Elsőként Pálfi Andrea töltötte be ezt a munkakört, aki nem csak szociálpolitikusként, de gyakorló édesanyaként is érdeklődött a téma iránt. Munkája kezdetén fel kellett ismernie, hogy mivel semmilyen adat nem áll rendelkezésre az alternatív napközbeni ellátásokról, elkerülhetetlen egy felmérés elkészítése. Konzultánsként igyekeztem segíteni munkáját, amihez kiindulásként csak a minisztérium gyermekvédelmi főosztálya kiírására beérkezett pályázatok tapasztalataira lehetett támaszkodni.

Egyedül országos felmérés⁸⁰ ígért hasznosítható adatokat, még akkor is, ha lehetett tudni, a rendelkezésre álló eszközökkel az csak nagyon bizonytalan válaszadói hajlandóság mellett lesz elvégezhető. Az NCSSZI a megyei módszertani gyerekjóléti szolgálatoknak küldte ki továbbításra a kérdőíveket. Ennek az egyetlenként rendelkezésre álló módszernek az esetlegességét mutatja, hogy két megyében nem is volt akkor módszertani gyermekjóléti szolgálat, így azokban nem is történt felmérés. Minderre tekintettel a 496 beérkezett választ nagy válaszadói hajlandóságnak kell látnunk, hiszen a települések 14-15%-a válaszolt, ami meghaladja a postai kiküldésű íveknél Magyarországon általában tapasztalt válaszadói hajlandóságot. 357 település jelölt meg valamilyen alternatív napközbeni ellátásnak nyilvánított tevékenységet, összesen 1 051-et, míg 139 válaszadó arról tudósított: településükön nincs ilyen tevékenység.

Az egyszerű kérdések a következőkre irányultak:

van-e a településen alternatív napközbeni ellátás?

ha van,

- mi a tevékenység és milyen rendszerességű?
- mióta létezik a tevékenység?
- ki a program gazdája?
- milyen korosztálynak szervezik?

⁸⁰ Pálfi Andrea (2004).

Ezeket az adatokat a településtípussal és a megyei elhelyezkedéssel kiegészítve kétdimenziós elemzéseket készítettek az országos mintán, illetve megyei almintákat és az országos mintát vetették össze.

A kutatásból két táblázatot emelek ki. Először azt, amelyik a tevékenységeket összesítve mutatja be.

3. táblázat: Az adatközlők által alternatív napközbeni ellátásként megnevezett tevékenységek az NCSSZI 2004-es felmérésében

Programok típusa	Eset	%
Rendszeres játszóház	132	12,6
Időszakos játszóház	112	10,7
Családi alkalmi programok	80	7,6
Rendszeres kirándulás, színház	32	3,0
Sportklubok	164	15,6
Művészeti szakkör	204	19,4
Egyéb szakkör	57	5,4
Táboroztatás	101	9,6
Személyiségfejlesztő csoport	39	3,7
Ifjúsági-kamasz csoport	108	10,3
Utcagyerek-program	2	0,2
Teleház	20	1,9
Összesen	1051	100,0

A kérdezői instrukció szerint rendszeresnek azokat a játszóházakat minősíthették a válaszolók, melyek legalább havonta tartanak foglalkozásokat, így ez egy igen széles kategória.

A tevékenységek felsorolása egyértelműen igazolja azt a korábbi megállapításomat, hogy a napközbeni ellátás alternatív formái a gyakorlatban rosszul definiáltak. Ez a felmérés még sokkal élesebben exponálta ezt a problémát, mint én az előzőekben. Nyilvánvaló, hogy nem felállítható a napközbeni ellátásra olyan definíció, amibe ezeknek a tevékenységeknek akár csak a többsége beilleszthető lenne. Ezt támasztja alá az az összevont keresztábra is, amely a rendszeres játszóházakat és a programok összességét a fenntartó intézmény típusa szerint csoportosította.

4. táblázat: Rendszeres játszóházak a fenntartó típusa szerint az NCSSZI 2004-es felmérésében

Fenntartó intézmény típusa	Rendszeres játszóházak		Összes program	
	Eset	%	Eset	%
Civil szervezet	12	9,1	65	6,2
Kht., közalapítvány	4	3,0	18	1,7
Egyház, egyházi fenntartású szervezet	6	4,5	21	2,0
Önkormányzat	6	4,5	59	5,6
Gyermekjóléti szolgálat	37	28,0	260	24,7
Közüktatási intézmény	12	9,1	295	28,1
Művelődési ház	26	19,7	200	19,0
Sportklub			47	4,5
Bölcsőde	4	3,0	4	0,4
Könyvtár	4	3,0	22	2,1
Védőnői szolgálat	7	5,3	7	0,7
Magánszemély	1	0,8	8	0,8
Egyéb	10	7,6	19	1,8
Válaszhiány	3	2,3	26	2,5
Összesen	132	100,0	1051	100,0

A gyermekjóléti szolgálatok feladatai között a gyermekvédelmi törvényben szerepel szabadidős tevékenységek szervezése, a közoktatási törvényben az iskolák kötelezettségeként, művelődési intézményeknek is törvényben meghatározott alapfeladata rendezvények szervezése, ugyanígy a könyvtáraknak is, de egyik sem napközbeni ellátásnak nevezve. A rendszeres játszóházakról a keresztábra, a fenntartókra vonatkozó szakmai törvények és az általános gyakorlat ismeretében kimondhatjuk, a válaszolók által – a nyílt kérdésre adott válaszként – megjelölt tevékenységek 70%-a biztosan nem alternatív napközbeni ellátás, hanem az adott intézmény törvényes alapfeladata ellátása. Így ebből a táblázatból az az egyetlen következtetés vonható le, hogy rossz a kutatási definíció, a kutatás tárgyának meghatározása, de az adott esetben tudjuk, ez nem a kutató hibája, hanem a szakmai definíció hiánya miatt van így.⁸¹

⁸¹ Adódik még egy megállapítás, de ez nagyon messze vinne. Miközben ennyi ágazat ennyi intézményének törvényben előírt feladatai között szerepel – a válaszok által bizonyítottan – a napközbeni ellátáshoz közelállóként értékelt tevékenység végzése, a válaszadók elenyésző számában tudtak beszámolni a gyakorlatban ténylegesen létező ilyen tevékenységekről. És még kisebb arányszámot kapnánk, ha ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybe vevőit a teljes gyereklapulációval, mint az ellátásra jogosultak teljes körével

Az elsőként bemutatott táblázatra visszatérve: maguknak a tevékenységeknek a megnevezése is egyértelművé teszi, jó részük csak definíciós hiba révén nevezhető alternatív napközbeni ellátásnak. Nyilván a kutatás módszerének is volt szerepe abban, hogy a válaszolók milyen tevékenységeket neveztek meg, de az adatok összevethetőek a minisztérium alternatív napközbeni ellátások fejlesztésére kiírt 2004. évi felhívására beküldött pályamunkák adataival⁸². Összességükben a pályázók tevékenységeit inkább lehetett más törvény hatálya alá nem sorolt napközbeni ellátásnak tekinteni, mint amikről a felmérésben számoltak be. Ebben nyilván szerepe volt annak, hogy a pályázati felhívás – az általános közzététel mellett – célzottan csak a szociális ágazat közlönyében és csatornáin jelent meg, s annak is, hogy tizedakkora volt a pályázók, mint a felmérésben válaszolók száma. A pályamunkák között is a közművelődési rendezvények, játszóházak domináltak.⁸³

Pálfi Andrea felmérése – a minisztérium felhívására érkezett pályamunkák elemzése által megerősítve – azt a legfontosabb tapasztalatot hozta, hogy az alternatív napközbeni ellátásnak nincs elfogadott definíciója – a gyerekekkel foglalkozók között – szakmai közvélemény szintjén sem. A pályamunkák egyértelműen mutatják, hogy a minisztériumnak a napközbeni ellátás formáinak kialakítását szolgáló, nem korlátozó magatartását a pályázók próbálták más, forráshiányos tevékenységeik finanszíroztatására kihasználni. Ezzel a törekvéssel egybevágnak a felmérésben adott tevékenység-megjelölések. A felmérés nyomokban is alig mutat olyan tevékenységek formálódására, melyek – akár egy későbbi fázisban – valódi alternatív napközbeni ellátások kialakulását ígérnék. Pálfi Andrea ilyen újdonságként értelmezte a teleházak megnevezését a napközbeni gyerekellátások között.

vetnének egybe. Megint egy példa, ami azt mutatja, hogy szociális ellátások kompenzálják más ellátások hiányosságait.

⁸² Az adatok jegyzet formájában állnak rendelkezésemre és a beérkezett pályázatok véletlenszerűen kiválasztott felére, 63 munkára vonatkoznak.

⁸³ A jelenséggel és okaival az előző fejezetben foglalkoztam részletesebben.

Mindezek alapján a kutatás legfontosabb tapasztalatának azt tartottam, hogy felmutatta a tájékoztatás, az alternatív ellátások definiálása szükségességét.

Pálfi Andrea távozása után Englerné Rajkort Ildikó vette át – és töltötte be a terepkutatás befejezése idejéig – az NCSSZI-ben a referensi munkakört, aki első diplomáját és foglalkozását tekintve óvónő, és szociális munkás diplomájáért tanulva is foglalkozott már gyermekek alternatív napközbeni ellátásával. Az ő tevékenységét a felmérésre adott válasznak is látom: különböző csatornák információit gyűjtve törekedett arra, hogy a szolgáltatásokat felkutassa, azokkal műhelymunkát folytasson, s ezzel javítsa az ellátás és az egyes ellátók helyzetét. A műhely kialakulása egyfajta legitimációs folyamatként is értékelhető. A tagok gyűjtötték és megosztották az olyan szolgáltatásokra vonatkozó információikat, melyeket alternatív napközbeni ellátásnak tekintettek. A műhelybe történő meghívás illetve a közös munka magában hordozta a feltételezést, hogy van közös alapja az együttműködésnek. Mindezt persze azzal a fenntartással állíthatom, hogy nyílt szellemű munka folyt, bekapcsolódni kívánó szervezet elől el nem zárkóztak – egyfajta szűrés a meghívás előtt érvényesült. A műhelynek 2004 után külső inspirációt adott, hogy elhatározták – a költségvetési támogatás fogadására való felkészülésként – beszerzik az intézmények működési engedélyét.

Az ellátás általánosabb célú fejlesztését szolgálja, hogy a műhelyben összeállítottak egy szempontsort, mellyel megpróbálták egységes, összehasonlítást, általánosítást lehetővé tevő formában leírni a meglevő ellátásokat. Az ilyen ellátásfejlesztés szintű munka nagyon lassan haladt: az ellátást nyújtók energiáit kimerítette a szolgáltatás, és az ahhoz szükséges források előteremtése, így a pillanatnyilag nem elengedhetetlen és hasznos sem ígérő elméleti munka hátra soroltatott.

Rajkort Ildikó rendszeresen vállalt szerepléseket országszerte, hogy az alternatív napközbeni ellátásra irányítsa a figyelmet,⁸⁴ építette az ellátást nyújtók hálózatát. Ismertségét és elismertségét jelzi, hogy időről időre újabb

⁸⁴ Lásd pl. Rajkort Ildikó (2005)!

szervezetekkel találtak egymásra, akik alternatív napközbeni ellátást nyújtanak, és publikációkra is felkérték a műhely tagjai.^{85 86}

A módszertani tevékenységet több tényező is nehezítette:

- miután a napközbeni ellátás finanszírozása nem megoldott, újabb szervezetek alig tervezik a beindítását,
- ugyancsak a finanszírozás hiánya miatt az ellátást nyújtók a napi túlélésért küzdenek, így alig marad energiájuk szakmafejlesztésben való részvételre, azt elsősorban a gyakorlati tapasztalatcsere lehetősége érdekében préselik be életükbe,
- intézményi források hiányában nincs lehetőség a tevékenység szélesebb körű monitorozására, például a felmérés folytatására,
- utoljára 2004-ben volt minisztériumi pályázat az alternatív napközbeni ellátások támogatására, így azóta nem keletkeznek másodelemzésre alkalmas adatok sem,
- szintén források hiányában nem alakult ki egy tudástár sem, ami segíthetné a téma iránt érdeklődők elmélyülését, például egyetemi hallgatók elköteleződését.

Az NCSSZI mellett a minisztériumi módszertani feladatok ellátásával bízta meg a Játszva megelőzni program tekintetében a Máltai Szeretetszolgálat Egyesületet illetve az integratív családi játéktárak tekintetében a Mikkamakka Játéktár Egyesületet. Ez az adott szervezetek által fejlesztett szolgáltatások terjesztésére és támogatására szóló felhatalmazást jelentett, s némi anyagi támogatást, mert ugyan magát a szolgáltatásnyújtást nem tudta a szociális minisztérium finanszírozni, de az általa kijelölt módszertani intézményeknek normatív támogatást folyósít.

Németh László (2002) a módszertani szolgáltatásokat elemezte a szociális ágazatban. Mintájában szerepelt a Máltai Szeretetszolgálat módszertani

⁸⁵ Lásd: Sörös Erzsébet (2006)!

⁸⁶ Mint az alternatív napközbeni ellátások elkötelezettjei rendszeresen konzultálunk Rajkort Ildikóval. Köszönettel tartozom a munkámhoz adott segítségéért, amellyel például kutatási mintám kiválasztását is segítette.

tevékenysége, melynek egy területe volt a Játszva megelőzni program. Az elemző a módszertani tevékenység egészét jellemezve kiemelte a kutatási tevékenységet, a módszerátadáshoz szükséges – kifejezésével élve – telepítő csomag kidolgozottságát, a program résztvevőinek hálózattá szervezését.

5.2.4 Az állami szolgáltatásfejlesztési tevékenység összefoglalása

A szolgáltatásfejlesztést támogató három eszköz használata nem csak szinergiát nem szült, de még csak használatuk módja sem volt azonos, sőt használatuk időben is csak alig esett egybe.

A jogi szabályozásnak 1993 óta tárgya a napközbeni ellátás, megengedve az alternatív ellátási módokon való szolgáltatást. Az utolsó jelentős jogszabály-módosítás 2002–2003-ban volt. Költségvetési támogatás 1994–2004 között létezett, pályázati formában, illetve 1998–2004 között támogatták a Játszva megelőzni program játszóterei és Mikkamakka játéktárak létesítését. Az alternatív napközbeni ellátásokhoz általános módszertani tevékenység 2002 óta létezik az NCSSZI-ben illetve utódintézményében. Saját programjaik módszertani feladataira 2000-től kapott felhatalmazást a Máltai Szeretetszolgálat illetve a Mikkamakka Játsszóház Egyesület.

Mindhárom támogató eszköz nagyon erőforrás-hiányos volt. Ahogy a szabályozás nem alapult vizsgálatokra, kísérleti programokra, ugyanúgy elenyésző volt a pályázatos támogatásra és a módszertani tevékenységre költött pénz ahhoz, hogy érdemi szolgáltatásfejlesztést lehetett volna várni és elérni.

Tulajdonképpen mindhárom eszköz egyaránt támogatta azt a befogadó jelleget, amit legvilágosabban a jogi szabályozásnál láthattunk. A családjukban élő gyerekek szocializációjának támogatását szolgáló kezdeményezések széles körének – ha nem is finanszírozásának, de legalább – elismerésének az alternatív napközbeni ellátás lett a helye, minthogy a szigorúbban szabályozott ellátásoknál nem nyílt erre tér. Szűkítést a

pályázati bírálók illetve a módszertani munkában partnerként egymást elismerő szolgáltatók végeztek.

A befogadáson kívül egyik eszköz alkalmazásában sem láthattuk, hogy más stratégiai célt tűztek ki, különösen, hogy valósítottak meg.

Egyik vizsgált eszköz esetében sem került sor az eredményesség elemzésére, de még a tapasztalatok rögzítésére sem.

Mindezek alapján a befogadó jogi szabályozás mellett a szolgáltatást ténylegesen és tartósan nyújtók hálózatának kialakulását értékelhetjük az állami szolgáltatásfejlesztési támogatás eredményének.

6 Kialakult szolgáltatások és tapasztalataik

Dolgozatom fő részében a gyermekek napközbeni ellátása Magyarországon kialakított gyakorlatára vonatkozó vizsgálatomat mutatom be.

6.1 A terepkutatás céljai és vizsgálati területei

Terepkutatásommal a három célokat követtem:

- 1, le akartam írni a gyerekek alternatív napközbeni ellátása kialakult gyakorlatait,
- 2, a kialakult gyakorlatokról összegyűjtött adatok elemzésével
 - 2,1 a napközbeni ellátások alternatív formái fejlesztéséhez kívántam következtetéseket levonni,
 - 2,2 meg kívántam vizsgálni, hogy a kialakult gyakorlatok érintik-e azokat a dimenziókat, kezelik-e azokat a problémákat, melyeket gyermekeket a társadalmi kirekesztés veszélyével fenyegetőnek talált kutatásában Darvas Ágnes és Tausz Katalin.

Az alábbi táblázatban bemutatom, milyen szempontokból vizsgáltam az egyes szolgáltatókat, s ezek a szempontok hogyan illeszkednek munkám célrendszeréhez:

5. táblázat: Vizsgálati célok és terepkutatási szempontok összefüggése

Szolgáltatás	Leíró célhoz	Fejlesztést segítő célhoz	Kirekesztettség elleni alkalmazhatóság vizsgálatához
- születése ideje	X		
- szolgáltatóinak szervezeti sajátosságai	X		
- alapítóinak és szolgáltatóinak motivációi	X		X
- helyszíne	X	X	X
- erőforrásai	X	X	
- tervezése	X	X	X
- épületének és helyiségének kialakítása	X	X	X
- helyszínének berendezése, eszközei	X	X	X
- szakmai programja és annak alakulása	X	X	X

A következő fejezetek bevezetéseként fogom leírni, az egyes szempontok alapján milyen konkrét kérdéseket vizsgáltam, s az elemzés után összefoglalom, hogyan járult hozzá az adott szempont vizsgálata a kutatási célok eléréséhez.

6.2 A szolgáltatások születése ideje

A rendelkezésre álló adatok szerint az 1993. december 20-án megnyílt Zabhegyező Káposztásmegyeri Játsszóházzal kezdődött el a gyermekek alternatív napközbeni ellátásának magyarországi története. Erről az intézményről tudjuk legkorábról, hogy a helyi önkormányzattal ennek a szolgáltatásnak a hét hat napján való nyújtására kötött megállapodás alapján született, aminek keretében a szolgáltatás költségeit az önkormányzat állta. Ugyanebben az időben kezdte meg tevékenységét a Nap Klub. Folyamatosan feltűnnek újabb kezdeményezések is. Az információszerzés bizonytalansága, az alacsony elemszám nem teszi lehetővé, hogy trendeket vizsgáljunk. Azt valószínűsíthetjük, hogy egyenletesen nagyon kevesen próbálkoznak új ellátások indításával.

6.3 A szolgáltatók szervezeti sajátosságai

Célom volt a szolgáltatók, mint szervezetek szociológiai sajátosságainak leírása, a legáltalánosabb és a jóléti szolgáltató szervezetek sajátosságaival foglalkozó irodalmat⁸⁷ egyaránt figyelembe véve.

Alapvető kérdés, hogy melyik szektorhoz tartozó milyen típusú szervezetek nyújtják az ellátást, s hogy egycélú szervezetekről van-e szó, vagy más tevékenységek mellett jelenik meg a gyermekek napközbeni ellátása. Szintén kérdés, hogy a szervezet jogi formájának és tényleges működésének milyen a kongruenciája.

A szervezet belső világának kérdései közül a vezetői legitimáció és feladatok, a szervezeti kultúra kérdése minden jóléti szolgáltató szervezet esetében különös figyelemre méltó. A minta lehetőséget ad arra, hogy az

⁸⁷ Antal-Mokos Zoltán–Balaton Károly–Drótos György–Tari Ernő (1997), Budai István – Galovits Noémi (Szerkesztők) (1998), Jávör István (1993), Perrow (2002), Weber (1970) és (1987).

önállóan szolgáltató kis szervezetek, szervezeti egységek gyakorlatát összevessük a Játszva megelőzni program hálózati jellegzetességeivel. A szervezeti kultúrától el nem választható annak vizsgálata, hogy a munkatársak számára mit nyújt a szervezet.

6.3.1 Szolgáltatók szektora és szervezeti típusa

Működési engedéllyel illetve kutatási definíciónak megfelelően alternatív napközbeni ellátást csak civil szervezetek nyújtanak. Annak az okát, hogy költségvetési intézmények nem nyújtanak ilyen szolgáltatást, már leírtam: ezek a szervezetek csak olyan tevékenységet végezhetnek, melyet alapító okiratuk megnevez, s ezekre működési engedélyt kell szerezniük. Az alaptevékenységeikhez is csak költségvetési támogatással bíró szervezetek nem tudnak felvállalni bevételt nem hozó további tevékenységeket. Márpedig az alternatív napközbeni ellátás nyújtásához nem kapcsolódik érdemi normatíva, mint láttuk. Részben ez az oka annak is, hogy piaci szervezetek nem foglalkoznak a szolgáltatással. A másik, hogy nem látszik fizetőképes kereslet, mely megfizetné a bekerülés költségeit, s még hasznot is biztosítana.

A szolgáltatást nyújtó civil szervezetek mindegyike magánalapítású alapítvány vagy társadalmi szervezet. (A szerveződési forma ezen egyesülési törvényben használt egzakt megnevezése helyett a közbeszédben azonos értelemben használt egyesület megnevezést fogom használni a továbbiakban is.) Mindegyikükre jellemző, hogy több célcsoporttal végzendő, többféle tevékenységre hozták létre.

Az általam vizsgált alapítványokon és egyesületeken belül nem különülnek el szervezeti értelemben a gyermekek napközbeni ellátását közvetlenül nyújtó egységek. Nem alapítottak intézményeket, így nem alakult ki fenntartói–intézményi viszony. A vizsgált szolgáltatások mindegyike egy a szolgáltató szervezet tevékenységei között, szervezeti elkülönülés nélkül. Ezt sok ok indokolja. Mindenekelőtt az, hogy a szolgáltatók nagyrészt

települési szinten működnek, egyetlen ingatlant üzemeltetnek, ott végzik minden tevékenységüket. Másrészt nincs olyan támogatásuk a napközbeni ellátáshoz, aminek elszámolásához el kellene különíteni annak gazdálkodását, így az ezzel járó ráfordításokat felesleges lenne vállalniuk. A pályázatokon elnyert támogatások mindig adnak játékteret arra, hogy kisebb-nagyobb részben más célra is lehessen hasznosítani a forrásokat: a megvásárolt eszközök, szolgáltatások használata, a foglalkoztatott munkatársak munkaideje egy része más tevékenységeket is szolgálhat, egyszerűbben, ha nem különülnek külön intézményekbe a tevékenységek. Egyedül a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete – a játszóházat működtető – Káposztásmegyeri helyi csoportja rendelkezik önálló jogi személyiséggel.⁸⁸ Ennek éppen az az oka, hogy az egyesület többi tevékenységétől térben és jellegében is különbözik a szolgáltatásnyújtás. Az önálló jogi személyiség lehetővé teszi, hogy a saját ügyeiben a játszóház járjon el, s ne az országos szervezet vezetőinek kelljen az ellátás kérdéseivel foglalkoznia.

Ugyancsak származtatott jogi személyiséggel rendelkezik a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Közép-magyarországi Régiója, mely országos hatáskörrel gondozza a Játszva megelőzni programot, de a régió belül ott is csak belső szabályok különítik el a napközbeni ellátást nyújtó egységeket.

6.3.2 Jogi forma és működés kongruenciája

A vizsgált szervezetek valódi és nem csak kvázi NGO-k (QUANGO-k), míg például Bécs városában az ilyen és hasonló gyermek- és ifjúsági ellátásokat nyújtó WienXtra⁸⁹ bár formára egyesület, valójában a városháza szervezete. Franciaországban olyan elterjedt a gyermek- és ifjúsági szolgáltatások QUANGO-k általi nyújtása – mert a civil szervezetek magasabb költségvetési támogatást kapnak hozzájuk a központi költségvetéstől, mint a

⁸⁸ Úgynevezett származtatott jogi személyiséget a civil szervezetek maguk adhatnak önálló költségvetéssel és döntéshozó szervvel rendelkező egységeiknek. Egyesületek esetében lásd 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról 2. § (4).

⁸⁹ www.wienextra.at

települési önkormányzatok⁹⁰ –, hogy már hosszú ideje jogszabály tiltja ezt a megoldást – nem túl eredményesen.

Kétségtelenül nagy hatással vannak a helyi önkormányzatok az általam vizsgált szolgáltatókra, anyagilag erősen függő helyzetben van minden szolgáltató, annak ellenére, hogy több forrásból kénytelen biztosítani a finanszírozást. A szervezeti immunitás határait nem sértik az önkormányzatok – könnyebb is nekik, hogy nem vállalnak felelősséget. Más külső szervezet nincs még ilyen hatással sem a szolgáltatókra, így azok ténylegesen önálló szervezetekként tudnak működni.

6.3.3 Vezetés, szervezeti kultúra

A vizsgált hét szervezet közül négy alapítvány, három egyesület. Az alapítványi forma a kuratórium és – a gyakorlatban többnyire – annak elnöke kezébe nagy önállóságot ad, még az alapítónak is kötelessége a távolságtartás. A szervezetek többsége irányítását karizmatikus vezetés jellemzi, a kifejezés weberi értelmében. De a szó hétköznapi értelmében is többnyire karizmatikus személyiségek állnak a szervezetek élén. Az ÁGOTA Alapítvány, a Határtalan Szív Alapítvány és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület esetében a szervezetek értékvilága, a Római Katolikus Egyházhoz való kapcsolódása is ezt a vezetési módot és legitimációt, a vezetőkkel szembeni magas erkölcsi követelményeket erősíti.

A három egyesület közül leginkább a Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesületére illik a klasszikus civil szerveződés képe, országszerte és Erdélyben, Délvidéken is helyi csoportokban folyik a munka, illetve az egyesület egészét megmozgató rendezvényeken. Ráadásul fiatal – jellemzően közép- és főiskolás korú – önkéntesek alkotják az egyesületet, így annak vezetését is. Ezért a helyi csoportként működő, gyerekek napközbeni ellátását nyújtó Káposztásmegyeri Játsszóház és vezetője viseli a szakmai felelősséget a napközbeni ellátásért. Szakmai támogatást, irányítást

⁹⁰ Magyarországon viszont az egyházi fenntartó a kedvezményezett, ő kap ugyanazért a szolgáltatásért magasabb normatívát, így szolgáltatások menekülnek egyházi fenntartó szárnnyai alá. Mindkét kedvezmény nagy hatással van a társadalomra, de közel sem azonos eredménnyel és távlatokkal.

nem tud kapni a laikus fiatalokból álló egyesületi vezetőségtől. Az egyesület szabályainak megfelelően, a játszóházat működtető helyi csoportban dolgozó önkéntesek maguk közül választanak programigazgatót, s ők döntenek a munkatársak alkalmazásáról, azok közül a játszóház-vezető megbízásáról is. A tizenöt év során csak egyszer fordult elő, hogy valaki egyszerre volt választott programigazgató és fizetett munkatársként játszóház-vezető is. A jellemző egy szervezeti hatalmakat megosztó belső rend volt. Legújabbban olyan vezetője van a játszóháznak, aki gyerekként kezdte használni a szolgáltatást, utóbb önkéntesként tevékenykedett, majd diplomaszerezés után vált foglalkoztatottá.

A Játszva megelőzni program játszóterei esetében több szervezeti ok is bonyolulttá teszi az irányítás kérdését. A tizenhárom játszóteret igyekeztek egységesen irányítani, ami a hét saját fenntartású játszótér esetében kézenfekvő volt, és a hat más szervezet által fenntartott játszótér esetében is megfelelt a szerződéseknek, melyek betartását erősítette, hogy a Máltai Szeretetszolgálat hozzájárult a kiadásokhoz. Ugyanakkor e hat játszótér felett mégis csak ott volt a fenntartó helyi civil szervezet – és a háttérben a finanszírozásból részt vállaló helyi önkormányzat – kontrollja és felelőssége is. És mind a tizenhárom játszótér földrajzi értelemben távol esett a – 2006 nyaráig munkáját ellátó – programkoordinátortól, még ha rendszeresen látogatta is őket és napi kapcsolatban is álltak. 2006 nyaratól a helyzet sokkal bonyolultabbá vált, minthogy a Málta Szeretetszolgálat nem tudott további anyagi támogatást biztosítani partnereinek és saját játszóterei működését is le kellett redukálnia, megszűnt a módszertani csoport, benne a programkoordinátori poszt. Így a Játszva megelőzni program játszótereinek vezetői egy többszörös függelmi rendszerben, módszertani támogatással, kidolgozott, írásba foglalt egységes eljárásokkal, de a mindennapokban mégis nagy önállóság kényszerével és felelősségével dolgoztak. Itt felismerhető a front line szindróma, a szociális szolgáltató szervezetek szervezetszociológia által leírt legjellemzőbb problémája.⁹¹ Ennek lényege, hogy a szervezeti hierarchia alsó szintjén helyet foglaló, így a szervezeten belül kis szabadsággal rendelkező munkatársak a szolgáltatás használóival

⁹¹ Lásd Budai-Galavits (1998)!

nagy önállósággal és felelősséggel, közvetlen intézményi kontroll és támogatás nélkül kénytelenek dolgozni. A front line szindróma kezelésére minden olyan esetben fel kell készülni a jövőben, amikor egy szervezet több ponton fog napközbeni ellátást nyújtani.

A Periféria Egyesület nem klasszikus civil szerveződés, hiszen több szolgáltatást is nyújtanak állami, önkormányzati megbízás alapján, így relatíve sok munkatársat foglalkoztatnak. Ugyanakkor ezek a munkatársak önkéntesként is aktívak a szervezetben, a vezetésben, működtetésben illetve munkakörük által nem érintett tevékenységekben. Tehát egy aktív tagságú szervezetről van szó, melynek tagjainak egy része egyúttal alkalmazott is. Jellemzően a tevékenységekhez kapcsolódó diplomával rendelkezőknek a megélhetését is az egyesületben végzett munka adja. Szükségszerű, hogy a kompetensebb szakemberek az egyes programok irányítójaként is viszik a vezető szerepeket. Érdekes szervezeti megoldás, hogy az elnök – aki az alapítás óta tölti be tisztét – szakember, de nem alkalmazott. Több szervezetnél látni fogjuk, hogy a vezető személyes egzisztenciáját nem teszik függővé a szervezet működtetésétől. Ez a megoldás csökkentti annak kockázatát, hogy a munkavállalói szempontok az ellátottak érdekei, a szervezet céljai, a szolgáltatás szempontjai fölé kerekedjenek. Az egyesületek esetében ez természetesen egy erkölcsi–kulturális biztosíték, hiszen a szervezet vezetőjét a tagok választják, így bármikor állíthatnak olyan vezetőt is, aki az ő munkavállalói érdekeik követését teszi az első helyre.⁹² A civil szektorban körbetekintve látunk is példát ilyen szervezetekre. Különösen nagynak tűnik ez a kockázat a szolgáltatások nem elégséges finanszírozása és a pályázati lehetőségek miatt döntéshelyzetbe kerülő szervezetek esetében. Munkavállalói egzisztenciális kényszer és munkaadói felelősség olyan tevékenységek beindítására sarkallhat, melyek nem esnek a szervezet céljainak fő irányába.

A Perifériánál és más szervezeteknél is látható belső – a hivatalos szervezeti forma és a működés közötti – inkongruenciát is a vezetők karizmája

⁹² Ez egy olyan kockázati elem, amit mindenképpen mérlegelniük kell azoknak, akik szolgáltatások nyújtására társadalmi szervezetekkel kívánnak megállapodni. Részletesebben lásd: Tóbiás (1998).

egyensúlyozza ki, ami egy esetleges váltásnál járhat kockázatokkal, s igényelhet különleges figyelmet és eljárásokat.

A szolgáltatók mindegyike könnyen megragadható, markáns szervezeti kultúrával rendelkezik. A vizsgált szolgáltatók szervezeti kultúráinak közös jellemzője, hogy szimbolikus értékek dominálnak: erőszakmentesség, együttműködés, aktivitás, elkötelezettség a szolgált közösség helyzetének javítása és mindenekelőtt, az mellett, hogy a gyerekek számára minél jobb esélyeket biztosítsanak. Mindenütt erős a szervezeti identitás, ami a szolgáltatást használó gyerekekre is átragad. Külsődleges eszközökkel, munkaruhaként viselt egyenpólóval, az intézményben kihelyezett szervezeti logóval leginkább a Máltai Szeretetszolgálat programjának intézményei fejezik ezt ki. Mára szinte minden szervezet rendelkezik logóval, a Zabhegyező Játszóházé báb formájában is tárgyasult.

6.3.4 Munkaszervezet

A munkaszervezetek csaknem mindegyikének sajátossága, hogy a szolgáltatást fenntartó szervezet vezetője nem vesz részt a napi munkában – így bár szervezetileg nem különülnek el intézményként a szolgáltatások, mégis többnyire létezik egy kvázi fenntartói-intézményi viszony.

Szintén általánosan jellemző, hogy hivatásos és önkéntes munkatársakat, továbbá sok helyen gyakran még egyetemista gyakornokokat is magába foglal a szervezet. Nyilván nehéz lenne folyamatosan igazodni a tagok különböző szerepeiből adódó sokféle személyközi viszonyokhoz. Ezen mindenütt egy jóindulatú, odaforduló, támogató szervezeti kultúra segít. A szervezetek motivációs rendszere nem anyagi eszközöket alkalmaz. A vezetők elkötelezettsége és – ahol tevékenykednek – az önkéntesek aktivitása akkor is motiválóan hat a munkatársakra, amikor munkájukban megrekednek. Másik oldalról a munkatársak tudják, nem tudnák fenntartani szolgáltatásaikat az önkéntesek közreműködése nélkül, s azt is, az önkéntesekre önmagukra is erős hatással van tevékenységük, így kitűzött céljaikat csak az önkéntesek motiválásával, foglalkoztatásával tudhatják

elérni. Ugyanígy vannak a vezetők az önkénteseken túl munkatársaikkal is. Így tehát erős öngerjesztő folyamatok tartják fenn a szolgáltatásokban tevékenykedők elkötelezettségét és aktivitását.

A szolgáltatók történetét is megismerve csak néhány példát láttam arra, amikor szankcionálni voltak kénytelenek munkatársaikat. A szervezeti kultúrából következően a munkatársi-önkéntesi közösségek tagjai egymáshoz is támogató módon viszonyulnak – többnyire a munkavégzésen túli kapcsolatokat is ápolnak egymással. Így a felmerülő problémákra közösségi támogatást kínálnak fel, viszont eszköztelenek a felkínált segítség eredménytelensége, különösen visszautasítása esetén. A munkatársi-önkéntesi közösségek jelentős része próbál mentális önsegítő csoportként működni, legalább egy-egy szakmai képzettséggel bíró munkatárs tudatosan is ösztönzi és támogatja ezt. Szupervízióra, külső mentális támogatásra csak igen ritkán, legfeljebb rövid pályázati periódusra futotta a szolgáltatóknak. Így nagyban visszaveti a szervezet egésze működését, ha egy munkatárs vagy vezető szerepű önkéntes tevékenysége leromlik, és nem sikerül a közösségnek megsegítenie. Nehezen szánják rá magukat az egyetlen valódi szankció, az elbocsátás alkalmazására. Ebben – legalább tudat alatt – az is szerepet játszhat, hogy tudják, az alacsony fizetésből nincsenek tartalékai a munkatársaknak, így az állását veszítő segítő könnyen segítségre szorulóvá válhat, a legsúlyosabb egzisztenciális problémáktól fenyegetve. Ez hallatlan stresszel jár a vezetők számára, hiszen a munkatársak egzisztenciális kockázatokat vállalva, mi több, ilyen károkat elszenvedve dolgoznak másokért. A pályázati finanszírozás miatt a vezetők folyamatosan megélik, hogy rajtuk áll nem csak a szolgáltatások léte, de munkatársaik egzisztenciája is, és a rövid pályázati támogatási futamidők miatt folyamatosan magas teljesítményt kell nyújtaniuk a források megszerzéséért is. Ennek a terhelésnek a vállalásához kell az a küldetéstudat, ami a vezetők karizmájában is megnyilvánul. Emellett is jellemző stresszoldó – miként a segítő szakmákban – a dohányzás, és a szervezetek első számú vezetői körében megjelentek már a tartós stresszhez kötődő legsúlyosabb megbetegedések is.

Általánosságban elmondható, hogy a folyamatok írásbeli szabályozása nem jellemző a vizsgált szervezetekre. A szolgáltatás tartósan magas színvonalát, az ellátottak és az alkalmazottak biztonságát a pontosabb, írásban is rögzített szabályok, eljárások illetve az azokat a munkatársaknak átadó képzések jobban szolgálnák. Ilyenek kialakítására három példával találkoztunk. A Játszva megelőzni program munkatársai számára két alkalommal volt feladataikra felkészítő képzés.

Önkéntesek közreműködését képzés elvégzéséhez kötötte a Zabhegyező Játszóház és az ÁGOTA Alapítvány is – mindkét szervezetnek általános követelménye ez tagjaival illetve önkénteseivel szemben.⁹³

A Játszva megelőzni program az egyetlen, mely a működés gyakorlatilag minden elemére írásban rögzített szabályozást dolgozott ki. Ez a szabályozás tizenkét intézmény tapasztalataiból táplálkozik, s természetesen fakad az intézmények alapításának sűrűségéből, szabványosságából. Itt a szervezetnek és munkatársainak nem csak lehetősége, de racionális szükséglete is volt az eljárások szabályozása, írásbeli rögzítése. A hálózati tagok száma, távolsága és sok más ok miatt is ebben a programban lényegesen kevésbé jellemző a karizmatikus vezetés, inkább egy beállt, teljesítő munkaszervezet sajátosságait láthatjuk.⁹⁴ A már említett, 2006 nyarán bekövetkezett változások következtében ez a működési mód ellehetetlenült, miáltal elvész a hálózatos működés minden előnye, s egy – de könnyen lehet több – új szervezeti működési keretet kell kialakítani, aminek a szervezeti kultúra újrateremtésével is együtt kell járnia.

Minőségbiztosítással a vizsgált szervezetek közül csak a Játszva megelőzni programban találkozhatunk, ott is csak a játszótéri bútorokra vonatkozó jogszabályok követésében.

A szolgáltatások fenntartásához szükséges munkafeladatok a következők szerint csoportosíthatóak:

⁹³ A Zabhegyező Játszóház képzéséről részletesebben lesz szó az 5.6.2.2 fejezetben.

⁹⁴ Antal-Mokos Zoltán–Balaton Károly–Drótos György–Tari Ernő (1997).

- gyerekekkel közvetlenül kapcsolatban állva végzett tevékenységek,
- a gyerekekkel végzett tevékenységekkel kapcsolatos felkészülés és utómunka,
- adminisztráció,
- intézményi tervezési, elemzési, fejlesztési, értékelési feladatok,
- az ingatlanműködtetés feladatai.

A szolgáltatások – közvetlen – vezetői feladatai csak kisebb hányadát teszik ki a munkaidőnek. Nagyobb részben a vezetők is ugyanazt – az előbbieken felsorolt minden tevékenységet érintő – munkát végzik, mint beosztottaik, így a feladatkörök nem különülnek el élesen. A vezetők leginkább az előmunkásokhoz hasonlítható kapcsolatban vannak beosztottaikkal. A Játszva megelőzni program hálózatában – a módszertani csoportban – voltak egyéb munkakörök.

Még legélesebben a külső kapcsolatok tartása különül el vezetői feladatként, így a vezetők információs előnyben is vannak beosztottaikkal szemben. Mivel a szakmai továbbképzésnek nincsenek kialakult eljárásai, legfontosabb a személyes tapasztalatszerzés, ezért mindenütt törekednek arra, hogy a munkatársak is bekapcsolódjanak a kapcsolattartásba. Ezt nehezíti, hogy az intézmények létszáma kicsi és a térbeli távolságok miatt gyakran csak a pihenőnapok terhére megoldható egy konferencián való részvétel, más intézmény felkeresése.

A külső kapcsolatok részét képezik a forrásteremtést szolgáló tevékenységek, közöttük is legjellemzőbb a pályázatokkal való munka. Ez többnyire a szervezet és a szolgáltatás vezetőjének terhe – jellemzően a tapasztalataikból tanulnak, nincsenek ilyen területen képzett stábtagnak, így a vezetői felelősség körében van ez a tevékenység.

Az erősen erőforrás-hiányos szervezetek mindegyikének dilemmája, hogy milyen arányt érdemes tartani a közvetlenül gyerekekkel végzett és egyéb tevékenységek, kitüntetetten is a gyerekekkel végzett munkához kapcsolódó felkészülés és utómunka között. A két legélesebb példát emelem ki, mindkettőben jó kezdeti gyakorlatot kellett visszametszeni.

A Zabhegyező Játsszóház úgy indult, hogy a heti 40 órás munkaidőből 24 órát dolgoztak közvetlenül a gyerekekkel a munkatársak, a többi az egyéb tevékenységeket szolgálta. Amikor a források apadása miatt nem tudtak három munkatársat alkalmazni, csak kettőt, akkor úgy döntöttek, a nyitva tartás hosszát nem csökkentik. Próbáltak több feladatot az önkéntesekre bízni, remélve, hogy amennyiben ügyelestként – a biztonságot felnőttként garantálva – vannak jelen a munkatársak, tudnak félrehúzódva a háttérmunkákkal foglalkozni. A gyakorlatban persze a gyerekek és a szülők kezdeményezéseit nem utasíthatják vissza a munkatársak azzal, hogy éppen a háttérmunkákkal foglalkoznak. Így a háttértevékenységek egy része meg nem fizetett túlórákra maradt, más részét önkéntesek vették át, egy része pedig – leggyakrabban az egyes foglalkozásokhoz kapcsolódó feldolgozás és utómunka – elmaradt, ami elkerülhetetlenül a szolgáltatási színvonal csökkenésével járt.

Még súlyosabban élték meg ugyanezt a Játsszva megelőzni program játszóterei, ahol a 2006-os kényszerű váltás után sok helyen csak annyi munkatárs maradt, hogy az összmunkaidő és a játszóter nyitvatartási ideje megegyező, és még önkéntesekre sem számíthatnak. Ezért az irányított foglalkozások aránya nagyon visszaesett, maradt a feltételnyújtás a gyerekek kezdeményezéseikhez és a biztonságot nyújtó felügyelet.

Adminisztratív terhekkel a szolgáltatások önmagukban nem nagyon járnak. A programokra való jelentkezések rögzítése, a korrepetálások beosztása nem több, mintha csak a saját naptárába írná fel a munkatárs. Ez az egyre inkább elbürokratizálódó, önmagukat adminisztráló és igazoló jóléti ellátások általános jellemzőitől azért térhet el ennyire, mert az ellátásoknak nincs működési engedélyük, így adminisztrációs, statisztikai köteleességeket nem teljesítenek. Általában csak a pályázatokkal illetve a könyvvitellel kapcsolatos adminisztrációt végzik. Többnyire a pályázatok kidolgozása teremt alkalmat arra, hogy a mindennapi együttműködésben felmerülő ötleteket némileg formalizált tervezésben kidolgozzák és rögzítsék.

Minden más vizsgált szolgáltatónál jóval nagyobb adminisztrációval dolgoznak Esztergomban. Ott ugyanis minden gyerekről nagyon részletes

dokumentációt vezetnek, ami a gyakorlatban az általuk ellátott mintegy hatvan család életeseeményeinek a rögzítését jelenti. Hiszen a családi körülmények és azok változásai figyelembe vétele nélkül lehetetlen lenne a gyerekek egyéni fejlesztési terveinek az elkészítése, márpedig az esztergomi munkában az egyéni szükségletek kielégítését szolgáló tervek és az intézményi tervek egységes egészét alkotva készülnek és valósulnak meg. Évekig három havonta áttekintették minden egyes gyerek fejlődését, s megújították a terveket. Évekkel ezelőtt átálltak a féléves ciklusokra, hogy a tervezés és az értékelés mellett több idő és erő maradjon a cselekvésre. Még ezt a munkát is csak úgy képesek ellátni, hogy itt a legnagyobb a megfizetett szakemberek száma – foglalkoztatási programok révén.

A munka része a takarítás, karbantartás feladatainak ellátása is. A napi takarítást a munkatársak végzik, több helyen a gyerekek bevonásával, részvételével. A nagyobb takarításokba többnyire be tudják vonni az önkénteseket és a gyerekek szüleit is. Minthogy a munkatársak mindenütt szinte kivétel nélkül nők, a karbantartás feladataira férfiakat kérnek meg, önkénteseket vagy a gyerekek hozzátartozóit. Így ez nem folyamatos tevékenység, több helyen szinte mindig van valami kisebb-nagyobb gond, hol egy kapcsolóval, konnektorral, vízcsappal, wc-vel, zárral. Csak kérni lehet a munkák elvégzését, utasítani és még inkább számon kérni nem nagyon. Régen volt, hogy a fővárosi máltai játszótereknek és a Zabhegyező Játszóháznak futotta a megelőző karbantartásra. Már régóta csak a játszótéri bútorok – jogszabályban előírt – kötelező karbantartására és felülvizsgálatára van forrás. Ezt a jogi szabályozás miatt nem lehet megspórolni.

6.3.5 Összegzés

A szervezetek tapasztalt tulajdonságait a szervezetszociológia a fiatal és/vagy innovátor szervezetekre találja jellemzőnek. S az általam vizsgált szervezetek ilyenek is, minthogy a gyorsan változó és instabil finanszírozási környezethez nem lennének képesek merev szabály- és eljárásrendszerben dolgozva alkalmazkodni.

A szervezeti formák és működések kongruensek, valódi civil szervezetek erőforrásait és működési módjait alkalmazzák. A környezettel és a szervezeten belül fenntartott viszonyokat egyaránt szimbolikus és nem anyagi értékek dominálják. Inkongruens módon keveredik viszont az önkéntesszervezeti és a munkaszervezeti jelleg: miközben a munkatársak – a tényleges önkéntesekkel közösen – szakmai szempontból igen értékes közjóságot hoznak létre, teljesítményük a környezet által sem szervezeti, sem egyéni szinten nem elismert. A segítő szakemberek és az általuk segített csoportok egzisztenciális helyzete között kicsi a távolság.⁹⁵ Ez a működési mód mindenképpen kizsigereli a programokban dolgozókat, akik így is csak egy nagyon sérülékeny egyensúlyt képesek teremteni, amiből a szolgáltatási színvonal zuhanása vagy akár a szolgáltatások teljes megszűnése következhet. Előbbire példa a Játszva megelőzni program szolgáltatásainak kényszerű redukálása 2006 nyarán, utóbbira a vizsgálatba be nem vont, de más összefüggésben dolgozatomban már említett játéktárak sorsa.⁹⁶

6.4 A szolgáltatók és alapítók motivációi

A szociális-gyermekjóléti szolgáltatások kiépítése idején általában is izgalmas kérdés, hogy milyen motivációk vezetnek a pályára lépőket, de különösen fontos ennek a vizsgálata az új szolgáltatásokat kidolgozó innovátorok esetében. Az ő történeteiknek a vizsgálata annak a megismeréséhez is támpontokat ad a gyermekjóléti-szociális rendszer egészével és annak fejlesztésével foglalkozóknak, hogyan ismerhetők fel az újonnan megjelenő vagy felerősödő szükségletek, hogyan találhatók meg az ezekre új szolgáltatásokkal válaszokat adók. Nyilvánvalóan gyorsabb reakciókkal válaszol a gyakorlat egy-egy új helyzetre, mint ahogy kutatók felismerhetnék és megragadhatnák a változásokat, miként az is, hogy új szükségletek legegzaktabb tudományos leírásából sem következnek közvetlenül megoldások, azok csak – lehetőség szerint minél nagyobb rendszerezett tudásra épülő – gyakorlati kísérletezéssel formálhatóak. A

⁹⁵ Érinti ezt a problémát Szalai Júlia (2004) is.

⁹⁶ Lásd www.mikkamakka.hu-t!

gyakorlati innovációkat a kutatás indikátoroknak is tekintheti, amik ráirányítják a figyelmet új szükségletekre.

Az élő, fejlődő rendszernek szüksége van folyamatos megújulásához az innovátorokra, akiknek motivációt azért is érdemes vizsgálni, hogy a rendszer általában is képes legyen ösztönözni az innovatív motivációk hordozóit. Az innovátorokat hajtó általános ösztönzőkön túl azt is kerestem, miért pont a gyermekek napközbeni ellátása területét választották a konkrét szolgáltatók.

A szolgáltatások létrehozásának és fenntartásának legfontosabb motivációjának a küldetéstudatot látom.

A Határtalan Szív Alapítvány – illetve a mögötte álló, katolikus szerzetesek alkotta Mária Iskolatestvérek Rend – és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat esetében olyan szervezeteket tételezhetünk fel, melyek küldetéstudatukkal azonosuló személyek számára csatlakozásra vonzóak. Közelebbről megvizsgálva ez a maristákról mindenképpen elmondható. Négy szerzetes a rend hagyományai által megszabott keretben, a tartományfőnökük által kijelölt helyen, természetesen egyénisége és legjobb tudása, s persze a helyi szükségletek és lehetőségek szerint formálja a programot. A Máltai Szeretetszolgálat – bár mutat hasonló képet – valójában nem egy tradicionális szervezeti kultúra hordozója, hanem egy viszonylag fiatal szervezet, melyet az alapítók és munkatársaik legszűkebb köre formált meg, természetesen a kereszténység, a katolikus egyház értékei bázisán. Mindenképpen a vezetők személyes érdeklődésén és elkötelezettségén múltott, hogy ennyire hangsúlyos programot alakítottak ki lakótelepeken élő veszélyeztetett gyerekek ellátására. A Játszva megelőzni program gondolata egy személyes vezetői innováció, mely természetesen illeszkedik a szervezet küldetéséről alkotott énképébe. Vecsei Miklós ügyvezető alelnök a vele készített interjúban elmondta, hogy – szintén szociális szakember – feleségével, hollandiai ösztöndíjuk idején, ottani játszótereket kisgyerekes szülőkként használva formáltak programot lakótelepeken élő magyarországi családok szükségletei kielégítésére.

A Nap Klub és a Szeta Egri Alapítványa klasszikus hagyományokat követő kezdeményezések: értelmiségiek felismerték és megváltoztatandónak

tartották leszakadt csoportok helyzetét, és felvállalták, hogy együtt dolgoznak velük a változásért. Mindkét esetben jól lehatárolt terület – szomszédság – részben illetve gyakorlatilag kizárólag roma lakói általános helyzetének a megjavítása a cél. Ehhez alapvető eszköz a helyi közösség saját szükségleteinek kielégítésére, érdekeinek érvényesítésére való képessé válásának segítése. Erre a célra mindkét szomszédságban intézményt hoztak létre – a Nap Klub Alapítvány vezetője egy időre a szomszédságba is költözött –, s a munka során vált a gyerekekkel való foglalkozás a tevékenység egyik fókuszává. A gyerekekkel végzett munkát mindkét esetben önmagában is fontosnak tartották, de szintén fontos motívum, hogy tágabb programjukhoz is ezzel a tevékenységgel szereztek kapcsolatot és bizalmi tőkét a szomszédságban élők körében. A közösségekkel végzett, nem egyetlen problémára fókuszáló munkának a közösségek minden csoportjával kell foglalkoznia, mindenkinek kell lehetőséget adnia.

A Periféria Egyesület alapítói frissen diplomázott szociális munkásokként nem egy szomszédság, hanem egy társadalmi csoport, az utcán élők – hajléktalanok, prostituáltak – segítségét tűzték ki célul, azaz egy korábban el nem látott célcsoport számára teremtettek szolgáltatást. Itt két motívum is felsejlik. Egyrészt egy szakmai: a szociális munka legáltalánosabb definícióját érvényesítették magukra, s szolgáltatások alapításával lehetőséget teremtettek rászorulóknak számára az ellátáshoz való törvényes joguk érvényesítésére. Másrészt egyúttal munkahelyet is teremtettek saját csoportjuk egy része – és más hozzájuk csatlakozók – számára. Az utcai munka végzése közben figyeltek fel arra, hogy gyerekek is élnek az utcán, veszélyeztetettségben töltve napjaikat. Azonosították, milyen környezetből kerülnek ki ezek a gyerekek, s arra koncentrálni indították meg gyerekprogramjukat. Tulajdonképpen harmadlagos prevenciós tevékenységet indítottak⁹⁷, mely közben azonosították a veszélyeztetett csoportot, s körükben másodlagos prevencióba kezdtek.

⁹⁷ A prevenció szintjeit Gerlad Caplan és Henry Grunebaum (1987) a mentális rendellenességek kapcsán definiálta. Megfigyelésem szerint a szociális munkában ma még annál is általánosabb értelemben beszélünk a prevenció szintjeiről, mint ahogy Gosztonyi Géza és Pik Katalin (1998) A szociális munka szótárában szerepelnek. Így használom őket én is. Elsődleges prevención a teljes népességre irányuló, felvilágosító, kockázatenyhítő

Láthatjuk hasonlóan az ÁGOTA Alapítvány esetét, amennyiben ők is prevenciós szempont alapján egészítették ki tevékenységüket a napközbeni ellátással. Munkájuk elsődleges célcsoportját – az alapító elnök személyes érintettségéből következően, és ahogy az alapítványuk nevében is nevezik – az állami gondoskodásban, családjukon kívül nevelkedő gyerekek adják. Alaptevékenységüket tekinthetjük másodlagos prevenciónak. Ebből nyúltak ki a harmadlagos – az utcára került volt állami gondozottakat segítő – és az elsődleges – a veszélyeztetett gyerekek családból való kikerülése megelőzését célzó – prevenció irányába. Az összes általam vizsgált program közül itt a legerősebb a személyes érintettség motivációja az elnök esetében. Kothencz János önmagában is karizmatikus személyiség, de a szegedi teológiai főiskola hallgatójaként, majd oktatójaként egy olyan kultúra részese is, ami lehetővé teszi motivációi és a személyisége kibontását, erősítését. A világ megváltoztathatóságának hite és személyes példája nagyon széles körből késztet azonosulásra munkatársakat – az ÁGOTA önkénteseit is így nevezi. Nagy hatással van gyermekotthonban nevelkedő gyerekekre, fiatalokra, olyanokra is, akik már felnőttként önálló életüket élik.

Véleményem szerint a napközbeni ellátás megindításában szerepet játszhatott egy szervezeti ok is. Az alapítvány vezetőjével készített interjúban feltett kérdésemre Kothencz János azt válaszolta, nem volt tudatos szándéka a játszóház létrehozásakor az önkéntesek feladatokkal való folyamatos ellátása, s ezzel motiváltságuk, aktivitásuk fenntartása, növelése. De nem zárta ki, hogy nem tudatos motívumként ez is szerepet játszott. Az ÁGOTA év közben az ország sok gyermekotthonában dolgozik, nyaranta többszázfős találkozót rendez. A találkozókön közreműködő 160 önkéntes jó része szegedi, ők az évközi tevékenységben nehezen tudnak részt venni az ország távolabbi tájain, miközben tettvágyuk fennáll. Ennek egy

tevékenységeket értjük. A másodlagos prevenció a szűkebb kockázati csoportra irányul és a tényleges megelőzést, a nem kívánatos helyzet, állapot bekövetkezésének elkerülését, illetve minél korábbi felismeréssel és beavatkozással a nem kívánatos helyzet, állapot megszüntetésének mielőbbi megkezdését célozza. A harmadlagos prevenció pedig a visszaesés illetve egy korábbi rossz állapot miatt egy újabb rossz állapotba kerülés megelőzését célozza.

részét hasznosítja és ébren is tartja a folyamatosan működő játszóház. Így szervezeti szempontból is fontosak látom létét.

Az ÁGOTA vezetőjével interjút készítve személyes tapasztalat alapján vetettem fel ezt a kérdést, hasonlóságát láttam ugyanis a Zabhegyező Játszóház történetével. Utóbbi alapítóinak motivációját részvevő megfigyelőként idézem fel. Ott is erős személyes érintettség volt a szervezet létrehozásának alapja. A Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete alapítói gyerek- és ifjúkorunkban megtapasztaltuk, milyen hasznos és örömteli aktív nevelési elvek alapján vezetett közösségekben felnőni, s azt a célt tűztük magunk elé, hogy minél több gyerek számára biztosítjuk hasonló átélését. A mi munkánk is akciókra, alkalmi rendezvényekre, táborokra épült, de érzékelhető volt, hogy tagjaink számára ezek már nem kielégítőek, nagyobb kihívásokra van szükségük, nem kihasznált a kapacitásuk. Ennek felismerése fontos és tudatos összetevője volt napközbeni ellátásunk beindításának. Én tehát az ÁGOTA és a Zabhegyező játszóházainak alapítási motívumai között szervezeti szempontból rokonságot látok. Folyamatos aktivitási lehetőséget – és szükségletet – teremtenek, így biztosítják és fenntartják azt a személyi kört, mely beteljesítheti a szervezetek általános pedagógiai küldetését, a gyermekotthonban alkalmazható nevelési rendszer illetve az aktív nevelés szemlélete, módszerei elterjesztését, fejlesztését.

További alapvető motívumnak látom a szolgáltatások kialakításában a meglevő ellátások – esetleg azok hiányának – gyakorlati kritikáját: ellátások kidolgozását kielégítetlen szükségletekre, az innováció szándékát. A vizsgált szolgáltatások mindegyike hiátusokat igyekszik kitölteni. Ezek egyaránt értelmezhetőek helyi és intézményi, szolgáltatási dimenzióban. Mindazokon a helyeken, szomszédságokban, ahol a vizsgált szolgáltatások működnek, az adott fenntartó megjelenése előtt nem léteztek közösségi, gyerekeknek és családjaiknak nyújtott ellátások, kicsit pontosabban: legfeljebb probléma-, még inkább kríziskezelő ellátások léteztek. Meglátásom szerint a magyar szociális ellátás túlságosan probléma- és krízisfókuszú, leginkább a másodlagos prevenció szintjén lép be, de gyakran

csak a harmadlagos prevencióén.⁹⁸ Ennek világosan felismerhető történelmi oka, hogy intézményrendszer-történeti szempontból pillanatoknak tekinthető rövid idő alatt szakadtak rá a kialakuló – nagyrészt eleve a tömegesen jelentkező krízisekre reagálva építeni kezdett – intézményrendszerre a munkanélküliség, a jövedelemvesztés, a hajléktalanság, és – ezekből is fakadóan – a mentális és szenvedélybetegségek sújtotta tömegek. Abban a helyzetben leginkább csak kárenyhítésre futhatta az erőforrásokból, közéjük értve a kezeléssel foglalkozók tudását is. A gyermekvédelmi törvény 1997-es hatályba lépése óta az elsődleges prevenció szemléletét hordozza, a családokat segítő szolgáltatások preferálásával, de még nem érte el a gyakorlati áttörést. Bár az utóbbi évek fejlesztései folytán jelentősen nőtt a családgondozók száma, mégsem jelent meg markánsan a gyermekjóléti tevékenységekben az elsődleges prevenció szemlélete és gyakorlata. Sőt, szakmabéliek között gyakran felmerül, hogy erősödik a hatósági gyermekvédelmi szemlélet dominanciája.⁹⁹ Ezért élnünk kell a gyanúperrel, hogy ennek szervezeti és kulturális okai is vannak. Ezek minden bizonnyal erednek képzési hiányosságokból, de a magyar közszolgálat nem éppen használóbarát hagyományaiból is. Bár a Játszva megelőzni program játszóterei egy része helyén korábban is játszótér, lakótelepi közpark állt, a többi vizsgált ellátás gyakorlatilag minden szolgáltatás tekintetében ellátatlan helyen jelent meg.

Fontos jellegzetessége a vizsgált ellátásoknak, hogy vezetőik nem egyetlen szakma ismereteivel, nem egyetlen ágazat tapasztalataival rendelkeznek. Jellemző a pedagógus és szociális diploma, a tanórán kívüli nevelésben, a hátrányos helyzetű és/vagy veszélyeztetett gyerekekkel szerzett tapasztalat. Ez többük életében együtt járt az ágazati, intézményrendszeri korlátokba ütközés tapasztalatával is. Például a Nap Klub alapítója dolgozott iskolaigazgatóként és minisztériumban is, a Szeta Egri Alapítványa elnöke vezette a város családsegítő szolgálatát. Ez is szerepet játszott abban, hogy

⁹⁸ Azt hiszem, véleményem ugyanarról a töről fakad, mint az a gondolat, miszerint a szegénység ellen nem lehet szegénypolitikával eredményt elérni.

⁹⁹ Egy dunántúli kisvárosban például körülbelül az országos átlaggal megegyező hányadát gondozza a családoknak a gyerekjóléti szolgálat. Csakhogy minden másodikat védelembe vétel, azaz hatósági intézkedés keretében, ami az országos átlag két-háromszorosa.

ezek az innovációk nem önkormányzati-állami fenntartású intézményekben jöttek létre, hanem a másfajta együttműködési technikákat alkalmazó és szabadabb civil térben.

További közös vonás, hogy az ÁGOTA, a Nap Klub, Periféria és a Szeta szolgáltatásának létrehozói között egyaránt szerepet vállalt főiskolai oktató – utóbb a Határtalan Szív Alapítvány egy korábbi munkatársa is tanársegéddé lett, s projektek tiszteletdíjas munkatársaként illetve önkéntesként segíti az alapítványt. Az öt oktató közül kettő szociálpedagógus-, egy-egy pedagógus- illetve szociálismunkás-képzésben dolgozik, az ötödik pedig hittudományi főiskola neveléstudományi tanszékén. A felsőoktatás és a gyakorlat kapcsolatát, innovációs folyamatokban való együttműködését régóta vizsgálják a reálgazdaság ágazatai esetében. Azt gondolom érdemes kutatási irány lenne hasonló vizsgálatokat folytatni a személyes segítő szolgáltatások területén – ideértve a tanulás segítését, az oktatást – is. Ehhez bizonyára fontos adalékokkal szolgálna, ha ebből a szempontból is elemeznék a gyerekek alternatív napközbeni ellátásai formálását is – más kutatások keretében. Az általam vizsgált szolgáltatások mindegyike városában folyik felsőfokú szociális képzés, ahonnan a szolgáltatók fogadnak gyakornokokat, akik közül önkéntesként, néhol később munkatársként is csatlakoznak a szolgáltatáshoz illetve a szervezethez. De sehol sem találtam nyomát annak, hogy a felsőoktatási intézmények gyakorlati innovációban vettek volna részt.

Összegzés

A kutatásba vont szolgáltatások létrehozásának motivációit vizsgálva mindannyiszor azt láttuk, hogy a szervezeteket egy (vagy több) általános szimbolikus cél megvalósítására hozták létre. Ennek egy eszköze, egy eszközcél a napközbeni ellátás nyújtása. A szervezetek többsége eleve holisztikus szemlélettel és széles összefüggéseket átfogva született. A Periféria Egyesület és az ÁGOTA Alapítvány pedig egy kiválasztott szűkebb célcsoportért – alapvetően prevenciós szemlélettel – dolgozva volt képes egy általánosabb nézőpontból felismerni összefüggéseket. Az általam vizsgált esetek egy részében a napközbeni ellátás a felismert társadalmi

probléma oki kezelésének eszköze: a célkitűzés annak a rossz sorozatnak a megszakítása, amiben a gyerekek szülei, az előttük járó generációk tagjai rossz sorsát ismételik. Azt gondolom, a szociális munka legmagasabb szintű művelése, hogy egy probléma kezelésével párhuzamosan a probléma újratermelődése megakadályozásáért is dolgoznak. A problémákkal már érintettek esetében nagyon gyakran valójában csak ártalomcsökkentést, tüneti kezelést lehet nyújtani, de legalább azt meg kell tenni. Oki kezelést jó eséllyel nagyon gyakran csak a probléma kialakulása előtt lehet nyújtani. Nyilvánvalóan példa erre a társadalmi kirekesztettség intergenerációs átörökítésének megakadályozása. Azt hiszem, ez a teljességre törekvés az a motívum, ami a legalapvetőbb pillére ezeknek a programoknak, minden kedvezőtlen külső körülmény ellenében.

Bármennyire is kerestem, nem találtam jelét annak, hogy felsőoktatási intézmények részt vettek volna ezeknek a programoknak a kialakításában, fejlesztésében. Oktatók csak saját motivációjuk alapján töltenek be vezető szerepeket alternatív napközbeni ellátások kialakításában és fenntartásában.

6.5 A szolgáltatások helyszínei

Mindhárom kutatási célomat követtem, amikor megvizsgáltam, hol létesítették a szolgáltatásokat. Nem csak a leírás a szándékom, de azt is kerestem, milyen tapasztalatokkal segíthető további szolgáltatások létrehozása, illetve hogy a kirekesztettség elleni küzdelmet szolgálta-e a szolgáltatások helyszínének megválasztása.

Két kérdés vizsgálatát tartottam fontosnak. Egyrészt azt, milyen módon választották meg a szolgáltatások helyszínét, másrészt azt, mik a kiválasztott helyszínek jellegzetességei. Az alábbiakban együtt tárgyalom a két kérdést, sorba véve a szolgáltatókat.

A szolgáltatási terület kiválasztását sehol nem előzte meg a települési szükségletek célirányos és módszeres felmérése.¹⁰⁰

¹⁰⁰ A szociális törvény 2003. februárja – az egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2003. évi IV. törvény hatályba lépése – óta előírja települési szolgáltatásfejlesztési koncepciók kidolgozását és rendszeres karbantartását, amihez hozzá tartozik a szükségletek

A Játszva megelőzni program játszóterei közül hét Óbuda lakótelepein áll. A helyi önkormányzat finanszírozta a játszóterek létesítési költségeinek nagy részét, a minisztériumi támogatás megszűnése után is. Az önkormányzat a szolgáltatóval közösen választotta ki a játszóterek helyét és a létesítés sorrendjét is. Más önkormányzatok sora jelentkezett a Máltai Szeretetszolgálatnál, jelezve, szeretne ilyen játszóteret. A programot támogató minisztérium vezetői politikai szinten jelölték ki azt a hat vidéki várost, ahol végül létesült ilyen játszótér. Sok képviselő, polgármester szeretne volna ezt a trófeát választóinak felmutatni.

A program gazdjaként a Máltai Szeretetszolgálat arra törekedett, hogy a városokon belül a rosszabb helyzetű lakótelepekre telepítsék a játszótereket, s ehhez többé-kevésbé volt elég erejük, bár helyi képviselők, vezetők is igyekeztek saját választókerületüknek megszerezni a játszótereket.

A Játszva megelőzni program célja a lakótelepeken élők segítése, s minden játszótér lakótelepen is áll. Ezek a lakótelepek egyáltalán nem homogének, a játszóterek használói széles körből jönnek, a befoglaló lakótelep lakóinak minden rétegét reprezentálva. Kirekesztés elleni szerepük annyiban van, hogy mindenki igénybe veheti a szolgáltatásaikat, díjfizetés sem szelektál, amivel környezetükben többnyire egyedülállók ezek az intézmények.

A Határtalan Szív Alapítvány és a Szeta Egri Alapítványa szuverén döntést tudott hozni, saját szakmai meggyőződése alapján. Csak a pillanatnyi ingatlanpiaci helyzeten múlt, hogy a cigánytelepekhez milyen közel tudtak megtelepedni. A mariánus szerzetesek egy ikerház felét vásárolták meg, ahová magukhoz hívták meg a gyerekeket, majd rendjük forrásaiból építkeztek, a cigánysor és a gát közötti, más számára értéket nemigen képviselő telekre. A Szeta pedig azért tudott önálló lenni, mert gyermekek átmeneti otthona létesítése céljára a szakminisztériumtól nyert pénzeket megvett, majd több lépcsőben átalakított egy családi házat, s ebben működtet kiterjesztett szolgáltatást. Mindkét helyen kirekesztett

módszeres feltárása és alakulásuk nyomon követése, de a gyermeki léthez kapcsolódó szükségleteket nem sorolták a vizsgálandók közé. A vizsgált szolgáltatások létesítésekor pedig még a mai intézkedés sem volt hatályos.

csoportokkal dolgoznak, olyan komplex szolgáltatásokat nyújtva, amilyenek – általában Magyarországon – a városok többi lakói számára sem hozzáférhetőek. Itt tehát kirekesztett csoportok pozitív diszkriminálásáról van szó, amit magánszervezetek – közösségi forrásokat is felhasználva – valósítanak meg.

A Periféria nem saját rendelkezésű ingatlanban dolgozik, munkája eddigi fázisaiban célja alapvetően meglevő intézmények működésére való rásegítés, így értelemszerűen ott dolgozik, ahol ő partnerséget teremt. Földrajzi értelemben szegregált városrész minden tekintetben szegregált lakóival dolgoznak, kirekesztett állapotuk és az abból fakadó ártalmaik felszámolásáért.

A többi szolgáltató önkormányzati ingatlant használ. Így ők választották meg a környéket, de a pontos helyszín azon múlt, hol biztosított az önkormányzat helyiséget.

Káposztásmegyer II. lakótelepe a játszóház alapításakor és még jó ideig földrajzilag szegregált része volt a kerületnek: többszázméteres gyepű választotta el még a lakótelep korábban épült ütemétől is. Ugyanakkor a lakosság vegyes összetételű, a telepnek jó a híre a lakótelepek között, nem élnek ott szegregált csoportok. A zabhegyezőknek nem is volt céljuk a kirekesztettség elleni fellépés.

Szeged Tarján lakótelepe a város közlekedési hálózatába jól integrált. Éppen a játszóház mellett van több helyi járat végállomása. A telep lakosságát a társadalmi középtől lefelé elhelyezkedő rétegek alkotják, de nagy a telep ahhoz, hogy szomszédságként kirekesztetté váljon. Ám a városi átlagnál magasabb a sokproblémás, a kirekesztődés veszélyének egyenként kitett családok aránya. A játszóház ezekre a családokra és gyerekeikre igyekszik fókuszálni tevékenységét.

A Nap Klub szomszédsága a Józsefvároson belül nem szegregált, sokkal rosszabb hírű és helyzetű részei is vannak a kerületnek, például a Magdolna negyed, melynek szociális városrehabilitációjában az utóbbi időben részt vesz a Nap Klub, szakembereivel és szomszédsági tanácsa által épített

partnerkapcsolatok révén is. Ugyanakkor maga a kerület mintha sok szempontból szigetként élne a fővárosban. Az itt élők jó része nem tudja kihasználni a fővárosi lét előnyeit. A Nap Klub alapvető célkitűzése ennek a szegregációnak a kezelése.

Idekapcsolom a városi térhasználatról szerzett tapasztalatomat, amit más, meg nem valósult játszóházak létesítésén dolgozva szereztem – kutatásom szempontjából részvevő megfigyelőként. Azt tapasztaltam, hogy az építész szakma nem kapott megbízásokat olyan helyek kialakítására, melyek alkalmasak lennének gyerekek iskolán kívüli, szomszédságon belüli napi tevékenységeire. Nincsenek szomszédsági közösségi terek. Ahol panelházak földszintjére nem lakásokat építettek, oda úgynevezett posszibilis tereket terveztek, minthogy senkinek nem volt elképzelése, mire fogják ezeket alkalmazni. Így aztán a gépészeti és statikai szempontok domináltak, a létrejött terek pedig leginkább imposszibilisak. De ugyanígy a települési rendezési tervek sem számolnak közösségi szükségletekkel. A Nap Klub például évekig próbálta humanizálni környezetét kosárlabda-pálya és virágoskert létesítésével.¹⁰¹

Kérdésként felmerülhet, miért nem szerepel a mintában egyetlen olyan szolgáltatás sem, ami falun működik. Az ok nem mintavételi. A napközbeni ellátással foglalkozó szakértők tudomása szerint a vizsgálat tervezésekor csak városokban létezett gyermekek alternatív napközbeni ellátása – s így van ez ma is. Ennek okát én az anyagi erőforrások hiánya mellett abban látom, hogy kistelepüléseken nincs jelen a gyerekekkel foglalkozó szakmák széles köre, kevesebb a humán- és egyéb erőforrás is. Alapvetően pedagógusok ismerhetik fel a gyerekek ki nem elégített szükségleteit, s ha a helyzet megváltoztatásáért akarnak tenni, adódik helyszínként és keretként az iskola – gyakran más nem is jöhetne szóba.¹⁰²

¹⁰¹ Foglalkozott a kérdéssel György Péter (1993). A lakótelepi példaként éppen Kaposztásmegyert elemezte. Igaz, akkor még csak a telep első üteme létezett, de megállapításai érvényesek a Zabhegyező Játszóházat befoglaló később épült részre, mint ahogy általában is a lakótelepi, városi térhasználatra.

¹⁰² Lásd például Restyánszki Lászlóné (2003)!

Összegzés

Az ellátások helyszíneinek kiválasztását tekintve a legfontosabb vizsgálati tapasztalat, hogy a települések rendezési terveiben és a saját tulajdonú helyiségekkel való gazdálkodásuk szabályaiban nem szempont a közösségi tevékenységekhez kapcsolódó tér- és helyiségigények preferálása. A hét máltai játszóteret építő és fenntartó óbudai önkormányzat elkötelezettsége egyedülálló, s arra mutat, a települések vezetőin múlik, hol jöhet létre alternatív napközbeni ellátás.¹⁰³

Azt láttuk, hogy a kirekesztettség kezelése nem minden intézménynél jelent meg. Azon intézmények esetében, melyek törekszenek a szegregáció kezelésére, azt tapasztaltuk, nagyobb részt olyan szomszédságokba települtek, melyek közössége egészét fenyegeti a kirekesztődés. Láttunk példát olyan területen létesült szolgáltatásra, ahol a szomszédság egésze ugyan nem kirekesztett, de sok családot fenyeget a kirekesztetté válás. Így a helyszínek akkor is különböző szolgáltatásokat indokolnának, ha azonos erőforrások állnának a szolgáltatók rendelkezésére.

6.6 Erőforrások

Az erőforrások elemzése két vizsgálati irányomhoz kapcsolódik: a kialakult gyakorlatok leírásához és a szolgáltatások fejlesztéséhez. Utóbbi tekintetében két cél is adódik. Egyrészt az alternatív napközbeni ellátások normatív támogatása kidolgozásához, másrészt újabb szolgáltatások létesítéséhez fontos látnunk, milyen erőforrásokat használnak a meglévő szolgáltatások.

A vizsgált programok erőforrásai közül hármat fogunk részletesebben szemügyre venni, a követhető kifejtés kívánta logika szerinti sorrendben:

- anyagi erőforrásokat,
- humánerőforrásokat,
- kapcsolati erőforrásokat.

¹⁰³ A német gyermekjóléti szociális munkások régi kedvelt viccét idézhetjük: Nézd meg, ki a legfontosabb a családban! Kinek van nagyobb helye? Mi nagyobb, a gyerekszoba vagy a garázs?

6.6.1 Anyagi erőforrások

Az anyagi erőforrásokat két dimenzióban kell megvizsgálnunk. Egyrészt elemeznünk kell a szolgáltatások megindításakor felhasznált erőforrásokat, másrészt pedig a folyamatos működés anyagi feltételeit. Egyaránt meg kell vizsgálnunk a pénzben és egyéb formában rendelkezésre álló anyagi erőforrásokat. Módszeres tervezési folyamatot feltételezve a megindítás és a folyamatos működtetés dimenziót összefüggéseikben kell megvizsgálni, hiszen főszabályként nincs értelme olyan szolgáltatás létesítésének, ami nem fenntartható. Bár a magyar gyakorlatban nem ritkák olyan – többnyire hamar megfulladó – kezdeményezések, melyek a működés biztos finanszírozása nélkül teremtenek valamit. Gyakran egyértelműen a politikai propagandát szolgálják ezek, mint például az Ifjúsági és Sportminisztérium 2001-ben elindított Vackor busz programja. Más esetekben az ötletgazdák azt remélték, hogy a gyakorlati eredmények felmutatása indokul szolgál majd a tartós működés feltételei elnyeréséhez. Nem ritkán bíztatnak ilyesmivel minisztériumi és helyi vezetők, soha le nem írt és csak ritkán beváltott ígéreteikkel. A Játszva megelőzni program esetében ezt teljesen egyértelműen láthatjuk. Vecsei Miklós a vele készített interjúban elmondta, hogy voltak ígéreteik a létesítésen túl a működtetés tartós finanszírozására is – ami részben teljesült is, hiszen bár központi költségvetési támogatást nem kaptak, de a helyi önkormányzatok valamilyen szinten mégis csak finanszírozzák a játszótereket.

Ide kapcsolódó tény, hogy a vizsgált szolgáltatások közül csak a Zabhegyező Játszóház vezetésében dolgoztak gazdasági képzettséggel rendelkező tagok¹⁰⁴ illetve az Esztergomban dolgozó négy szerzetes egyikének feladata a gazdálkodási feladatok ellátása. A Máltai Szeretetszolgálat strukturált szervezetében természetesen dolgoznak gazdasági szakemberek, de a jelek szerint a döntésekben a gazdasági szempontok nem domináltak. A többi szervezet vezetői körében nem állt rendelkezésre közgazdasági tudás.

¹⁰⁴ Közülük Rózsahegyi Viktória közszolgálati szakos közgazdász diplomáját a napközbeni ellátásról írta és védte meg.

6.6.1.1 A szolgáltatások folyamatos finanszírozásának erőforrásai

A szolgáltatás megindításakor a folyamatos finanszírozást lehetővé tevő biztos saját forrással az általam vizsgált szolgáltatások egyike sem rendelkezett. Időleges és részbeni finanszírozást lehetővé tevő saját forrásai is csak a Máltai Szeretetszolgálatnak és a Határtalan Szív Alapítványnak voltak. A Máltai Szeretetszolgálat adományokat és a költségvetés által a szervezetnek nem konkrét szolgáltatásokhoz nyújtott támogatásokat fordított a programra. A Határtalan Szív Alapítvány programjának alapja a négy mariánus szerzetes munkája, ami térítésmentesen és tartósan és anyagi ráfordítás nélkül rendelkezésre álló erőforrás. Így tehát minden szolgáltatás megindításának alapvető feltétele volt annak feltételezése, hogy a folyamatos működést valamilyen külső forrás fogja biztosítani. Mindenki számított arra, hogy lesz költségvetési normatíva, amiből a szolgáltatás nyújtható.

A Zabhegyező Játsszóháznak illetve a Máltai Szeretetszolgálatnak sikerült a legbiztosabb konstrukciókat kialakítania, a helyi önkormányzatokkal kötött szerződések révén. Előbbi az alapvető működés összes költségeinek önkormányzati biztosítására kötött szerződést, utóbbi pedig – egyébként nem minden településen azonos arányú – közös finanszírozásra. Ám az évek során ezekben az esetekben is romlott a szolgáltatók helyzete, csökkent az önkormányzati finanszírozás értéke, amiért kénytelenek voltak csökkenteni a szolgáltatások színvonalát. A nem önkormányzati szolgáltatók szinte mindig megélik a monopolszóniából adódó kiszolgáltatottságukat: az önkormányzat, mint a szolgáltatásuk megvásárlására képes egyetlen vevő saját helyzetéből és nem a köz javát szolgáló jószág előállítási költségéből kiindulva fizet. Ezért helyesebb hozzájárulásról és nem szolgáltatásvásárlásról beszélnünk.

A Szeta Egri Alapítványa a költségvetés által finanszírozott, teljes körű, átmeneti otthoni ellátás napközbeni szolgáltatási elemeit úgy nyújtja, hogy azokat hozzáférhetővé teszi a bentlakókon túl a környék gyerekei számára is. A szolgáltatás anyagi erőforrása tehát egy másik, finanszírozott ellátás

sajátságos módon történő nyújtása. Elgondolkodtató kérdés, hogy vajon ennek az-e a feltétele, hogy munkatársak az eredeti ellátáshoz szükséges, a fizetésért az átmeneti otthoni ellátásban általában elvártnál nagyobb és más teljesítményt nyújtsanak, vagy éppenséggel arról van-e szó, hogy ily módon integrálják az intézményt és lakóit a környezetbe, aminek minden átmeneti otthonban feladatnak kellene lennie. Csak talán nem mindenütt vagy nem ilyen módon dolgoznak ezen. A munkaidő Egerben sem hosszabb, mint másutt, csak a használata más.

A többi ellátás esetében a megindításkor nem állt rendelkezésre szerződéssel garantált, a működést finanszírozó forrás. Ha mégis megindították a szolgáltatást, abban az alábbi okok játszottak több-kevesebb szerepet:

- célcsoportjuk szükségleteit látták minden áron kielégítendőnek,
- úgy látták, az anyagi erőforrásokat önkéntesek foglalkoztatásával válthatják ki,
- pályázatok útján biztosíthatónak látták a finanszírozást,
- abban bíztak, hogy rövidesen a költségvetés által támogatottá válik az ellátás, s addig tudják egyéb forrásokból biztosítani a finanszírozást.

Ilyen szempontok alapján értékelhették le a finanszírozás hiánya jelentette kockázatot, mely gazdasági-foglalkoztatási szempontok alapján meg nem valósíthatónak mutatta volna a szolgáltatás folyamatos nyújtását. A szolgáltatók ideiglenesen kezelhetőnek ítélték ezt a kockázatot. Nem gondolhattak a szolgáltatások biztos, tartós és sokszínű tartalommal történő nyújtására külső erőforrások bevonásába vetett hit nélkül.

Abban, hogy a Periféria Egyesület nem önálló napközbeni ellátást, hanem más intézmények használatát, működését segítő szolgáltatásokat nyújt, annak is szerepe van, hogy nem álltak rendelkezésére az ellátáshoz szükséges erőforrások.

A szolgáltatások tervezőivel készített interjúim során egyedül Vecsei Miklós beszélt arról, átgondolták annak lehetőségét, hogy a használók fizessenek a szolgáltatásokért. Ők ugyanis egy hollandiai fizetős játszótéren szerzett tapasztalataikra építették fel a Játszva megelőzni program tervét.

Am rögtön megfogalmazták, hogy programjukban eszköz és nem cél a játszótér működtetése, s az általuk kitűzött célok csak akkor érhetőek el, ha mindenkinek lehetősége van használni szolgáltatásaikat, belépti díj senkit nem zár ki. A többi szolgáltatás tervezői axiómának tekintették, hogy azok, akiknek szolgáltatásaikat szánják, nem tudnák azokat megfizetni, így ennek igazolására nem is végeztek semmilyen vizsgálatot. Minden szolgáltató harmadik felet keresett a költségek viselésére.

Kaphatnának a szolgáltatók támogatást magánadományozótól, illetve amennyiben a szolgáltatás nyújtását a közösség számára hasznosnak ismerik el, és a közösség rendelkezik is diszkrecionális döntés alapján felhasználható forrással, megoldást jelenthet a közösségi, költségvetési finanszírozás.

A Máltai Szeretetszolgálat alkalmazza a konkrét célra való adománygyűjtés eszközét, de csak katasztrófát szenvedettek megsegítésére. A játszótérek finanszírozásának megoldása ügyében egyfajta kényszerű tehetetlenség érzetet, fatalizmust láthatunk a Máltai Szeretetszolgálatnál – de meglehet, ez az egyetlen lehetőség belátása. A teljes Játszva megelőzni program évi költségei 2006-ban meghaladták a százötvenmillió forintot, ebben a nagyságrendben folyamatos magánfinanszírozót nem lehet találni. A kimondottan roma gyerekekkel foglalkozó – egri, esztergomi, nyíregyházi és józsefvárosi – programok esetében a célcsoport megismerése sem nyitja meg az adományozói pénztárcákat. Így csak a közösségi forrásokból való fenntartás biztosíthatja a szolgáltatást.

A pályázatos finanszírozási forma tapasztalatait elemeztem a 4.2.2.1 fejezetben. Az ott írtakat a vizsgált szervezetek gyakorlata alapján itt csak annyival egészítem ki, hogy miután a szolgáltatók nem tudják elkerülni pályázati források igénybe vételét, általános működési kockázataikat – a teljes pályázattal finanszírozott szektorhoz hasonlóan, mondjuk úgy – kreatív adminisztrációval kezelik. Nincs más választásuk, ha szolgálni akarnak. Ezek a megoldások végső soron mindig az ellátottakon és a szolgáltatásokban dolgozókon csattannak. Még az ellátás sem garantált, különösen nem az a minősége. Így a szolgáltatás nem válik biztos támasszá

az ellátott családok életében, ugyanolyan bizonytalan, mint a rosszabb helyzetű családok életének minden más része. Az alkalmazottak folyamatos egzisztenciális bizonytalanságáról már írtam az 5.4.4 fejezetben. A kreatív adminisztrációval kialakuló játszmák erkölcsi szempontok alapján is károsak.

Több szervezet élt polgári szolgálatos foglalkoztatásának lehetőségével – amíg az fennállt –, illetve a helyi munkaügyi központokkal együttműködve vett igénybe foglalkoztatási támogatást. Ezek ugyan nem voltak az induláskor kalkulált erőforrások, de a legjelentősebb kiadásból, a foglalkoztatási költségekből váltottak ki.

Úgy látom, az erőforrás-hiányos környezetben a szervezetek működését az jellemzi, hogy kitűznek stratégiai célokat, de ezeket nem foglalják rendszerbe, nem ütemezik, és különösen nem dolgoznak ki részletes, lépésről lépésre felépített tervet az egyes célok elérésére, hanem a felbukkanó erőforrások függvényében, az adódó lehetőségeket kihasználva haladnak előre. A vitorlázásból vett kifejezéssel élve háromszögelésnek nevezem ezt, hiszen a lényege ugyanaz: nincs kellő erejű hátszél, ami a kívánt célba repítené a hajót, ezért aztán gyenge és oldal-, néha egyenesen szembeszeleket kell vitorlába fogni, nem lehet egyenesen a cél irányába haladni, de mindig közelebb lehet jutni hozzá, miközben akár – többször is – kilencven fokos fordulatokat is kell tenni. Ilyen segédszelekként fognak vitorlába a tevékenységgel egészen nem lefedhető, de kapcsolható pályázatokat, politikailag kedvező pillanatokat, de akár egy év végi pénzmaradvány felbukkanását. Ezekben a helyzetekben mindig azonnali döntések születnek, ezért sincs lehetőség tervezésre.

6.6.1.2 A programok megindítása anyagi erőforrásai

Abból, hogy – láttuk – a folyamatos finanszírozás feltételei nem voltak adottak a programok többsége megindításakor, elővételezhetjük, az alapítás feltételei sem voltak ideálisak. Valóban, az optimális, hosszú távú, megnyugtató megoldást jelentő szint alatti körülményeket vállalva is indultak meg ellátások.

A Játszva megelőzni program a Soros Alapítvány, majd a szakminisztérium anyagi támogatásából, a helyi önkormányzatok részvételével létesítette játszótereit. A Határtalan Szív Alapítvány programja legelső lépéseihez a Mária Iskolatestvérek Rend forrásait használta, majd közösségi háza építését és bővítését is külföldi – magánadományozói – forrásokból fedezte. Így e két programnak nem kellett kompromisszumokat kötnie az induláskor: céljaikra saját épületeket emelhettek, rendezhettek be és szerelhettek fel.

Egy fokkal volt rosszabb a Káposztásmegyeri Játszóház helyzete. A saját tulajdonú ingatlanal gyakorlatilag egyenértékű, hogy a szolgáltatási szerződésben az önkormányzat vállalta a tevékenységre alkalmas helyiségcsoport biztosítását. A berendezésre és felszerelésre az önkormányzat nem biztosított forrást, így az részben a működési alapból, részben a minisztériumi pályázat támogatásával, részben természetbeni adományokból és önkéntesek tevékenységével történt.

A Szeta Egri Alapítványa saját ingatlanjában nyújt szolgáltatást, de az átmeneti gyermekotthoni alapfunkció mellett a napközbeni ellátásra csak korlátozott tér jut – még ha azt a saját kert nyáron valamennyire ki is egészíti. A berendezést és felszerelést is az átmeneti otthon működési támogatása illetve a kialakítást, átalakítást segítő pályázat biztosította.

A Nap Klub és az ÁGOTA Alapítvány egyaránt helyi önkormányzattól bérelt helyiségben nyújtja szolgáltatását. Bár bérkedvezményt kapnak, azzal, hogy a helyiségek hasznosításával pénzübeni eredményt akarnak elérni az önkormányzatok, azt fejezik ki, nem ismerik el, hogy azokban a közösséget szolgáló közjóságot állítanak elő, amit közösségi forrásból kellene finanszírozni, legalább támogatni. Az önkormányzatokkal csak a bérleti szerződés jelent hosszú távú kapcsolatot, a támogatások mindig egyedi, hangsúlyozottan nem tartós elköteleződések. A nem finanszírozott ellátás esetében a bérleti díj fizetésének kötelezettsége önmagában is kockázati tényező. Alapvető erőforráshiány állt fenn tehát ezeknek a szolgáltatásoknak a megindításakor, mivel nem tudtak saját ingatlant illetve

ingyenes ingatlanhasználatot biztosítani. Ez a két ingatlan célra való alkalmasság és állapot tekintetében is erősen kompromisszumos.

Némely pályázati program biztosít előzetes támogatást benyújtandó programok kimunkálására – ilyen kiírás előzte meg például az első uniós programokat, s van szükségletfelmérési kötelezettség az NFT II. keretében meghirdetett pályázatokban is. Úgy látom, ez a modell segíthetné, hogy a valóságos szükségletek kielégítésére szülessenek szolgáltatások. Ezért egy célirányos – mennyiség és minőségi – szolgáltatásfejlesztést támogató stratégiában jónak látnám a forrásokat egy ilyen kétlépcsős rendszerben biztosítani, első lépésben a szükségletek feltárására és az azokra válaszoló terv kidolgozására, második lépésként pedig a megvalósításra.¹⁰⁵

Összefoglalva

A szolgáltatások megindításakor a vizsgált programok közül csak egynek a vezetésében dolgoztak gazdasági végzettségű tagok. Így általában esély, de szándék sem volt arra, hogy közgazdasági módszerekkel, szempontokkal megalapozottan döntsenek a szolgáltatások megindításáról. Az intézmények létesítéséről hozott döntések gazdálkodási szempontból nem racionálisak, mert a hosszú távú működtetés feltételei sehol nem voltak adottak, s a szolgáltatók nagyobbik része esetében az erőforrások már a tevékenység beindításához is csak minimálisan voltak elégségesek. A vizsgált szolgáltatásokat használó közönség fizetőképtelensége miatt nem tudná a szolgáltatás árát megfizetni. Az intézményenkénti költségek nagysága, a folyamatos finanszírozási szükséglet, az ellátott csoportokhoz kapcsolódó attitűdök, az ellátott csoportok társadalmi kapcsolatrendszerének korlátai miatt a magánadományozásból való szolgáltatásfinanszírozás lehetetlen. Egyértelmű, hogy minden szolgáltató a tevékenység költségvetési támogatására számít és vár, kezdetektől fogva. Ennek hiányában csak más

¹⁰⁵ A 2008 őszén az integrált közösségi és szolgáltató terek támogatására az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program keretében indított program ugyanezt a célt úgy éri el, hogy a tényleges támogatás nyújtó második pályázati körben csak azok indulhatnak, akik az első körben elvárt az módszerességgel feltárták a szükségleteket és megfogalmazták terveiket.

erőforrások – nem gazdasági racionalitáson alapuló – bevonásával létezhetnek a vizsgált szolgáltatások.

6.6.2 Humánerőforrások

A szolgáltatók munkatársai három koncentrikus körként leírható csoportba rendezhetőek. A belső kört a fizetett munkatársak és a szolgáltatást nyújtó szervezetek többnyire nem fizetett vezetői alkotják, a második körbe a tiszteletdíjas munkatársak tartoznak, a harmadik körbe pedig az önkéntesek. Részben a finanszírozási biztonság hiánya, részben a szervezetek tevékenységének sokszínűsége miatt a felnőtt munkatársak – többnyire – több körbe is besorolhatóak. Az alkalmazottak és tiszteletdíjasok is részt vesznek a szervezet olyan tevékenységeiben is, amikre nem vonatkozik munkaszerződésük. Az is megtörténik, hogy tiszteletdíjas munkatársak ingyen – kvázi vagy „kényszerönkéntesként” – továbbvisznek egy tevékenységet egy időre tiszteletdíj nélkül is, amikor nem nyernek támogatást, mert tudják, korábbi munkájuk az enyészeté lenne, ha nem így tennének. Sok esetben az ellátottak a bizalmukat, valamilyen önfejlesztő tevékenységükben való elköteleződésüket veszítenék el, ha szünetelne az adott konkrét szolgáltatás. Ez tehát nem valódi önkéntesség, hanem a fizetőképtelen munkaadó – illetve az az által ellátottak – javára ingyen végzett munka.

Már láttuk, hogy az anyagi erőforrások a szolgáltatások megindításától fogva elégtelenek és bizonytalanok. A vizsgálat kezdetén egyértelmű volt, hogy a fizetésért dolgozók mellett az önkéntes munkatársak is nagyon jelentős erőforrásai a programoknak, és a két csoport sajátosságai valószínűsíthetően jelentősen különbözőek. Ezért a két csoportot külön szükséges vizsgálni.

6.6.2.1 Vezetők és alkalmazottak

A programok legfontosabb erőforrásait a bennük dolgozók jelentik. Elhivatottság, szakmai ambíciók jellemzik a programok vezetőit mindenütt,

s a személyes részvétel, példaadás, azonosulás révén ez átragad munkatársaikra is.

A bérek az iskolai végzettségnek megfelelő minimálbér – esetleg annak részmunkaidő alapján számított hányada – és a közalkalmazotti bér közé esnek. Magasabb jövedelmet a pályázatokkal is foglalkozó vezető munkatársak érnek el. Az alkalmazottak egzisztenciájának – legalább minimális szinten való – biztosítása érdekében gyakorlatilag minden intézményben folyamatos krízismenedzselés folyik. Még az alacsony fizetések fedezetét is csak folyamatos pályázással tudják előteremteni.

A szolgáltatást nyújtó szervezetek vezetői jellemzően szinte kizárólag önkéntes tevékenységként látják el feladataikat – bármilyen néven nevezett személyi kifizetést legfeljebb pályázati programok megvalósításakor kapnak. A vezetőkről már elmondtam, hogy magasan és többirányúan képzett szakemberek.

Még legjobb a helyzete a Szeta Egri Alapítványa munkatársainak, hiszen őket egy tervezhető finanszírozási rendszerben alkalmazzák, igaz, az átmeneti otthonokban szokásostól különböző teljesítményt elvárva, ennek honorálása érdekében ott is célja az alapítvány elnökének kiegészítő jövedelem biztosítása. Ezzel együtt képzett, elkötelezett, évek óta stabil személyzettel rendelkeznek.

Különleges a Határtalan Szív Alapítvány munkájában részt vevő négy szerzetes helyzete, hiszen ők nem a munkajog hatálya alá eső jogviszonyban dolgoznak, s önfenntartásuk költségeit sem kell előteremteniük, így speciális szaktudásaikkal, magas képzettségükkel alapvetően fontos erőforrások.

A Határtalan Szív Alapítvány él a legnagyobb mértékben a foglalkoztatási támogatásokkal, de több más szolgáltató is vett igénybe – legalábbis története egy részében – ilyeneket. Kihasználták a pedagógusok, művelődésszervezők és egyes városokban a szociális diplomások körében mutatkozó túlképzésből adódó munkanélküliséget, aktív munkaerő-piaci eszközök alkalmazásával bővítették saját humán erőforrásukat, teremtettek

munkahelyeket. Ezek az eszközök nem a tartós foglalkoztatás biztosítására hivatottak, hanem katalizátori, rásegítői szerepet kellene betölteniük. Így ugyanazon munkatársak éveken át ismétlődő alkalmazása csak a munkaügyi központ jóindulatával lehetséges. Ezek a megoldások természetesen a munkaerő-piaci eszközöknek nem a jogalkotói szándék szerinti alkalmazásai. Minden gyakorlatban érintett döntéshozó számára világos, hogy állami finanszírozás nélkül a vizsgált szolgáltatások nem nyújthatóak, a közösség számára az általuk létrehozott közjavak nem biztosíthatóak, bennük munkahelyek sem létesíthetőek. Így végül is minden érintett joggal érezheti úgy, hogy az egyes eszközökre vonatkozó jogalkotói szándékon ugyan túl lépve, de a társadalom egésze érdekében jár el. De ezek maszatos megoldások, melyek végül is az alkalmazottak és a szolgáltatások szempontjából sem adnak hosszú távon garanciát. Abszurd, hogy éppen a külföldiek által vezetett szolgáltatás használja legnagyobb mértékben ezt az eszközt: jóindulatú magyar támogatók segítettek megtanulni, hogy a kiskapukon át lehet előbbre jutni Magyarországon.

Az ilyen álláshelyeket betöltő személyek motivációjának biztosítása és fenntartása nagyon nehéz feladat. A beláthatóan és bizonyosan rövid foglalkoztatási periódus arra készíti a munkatársakat, hogy gyakorlatilag az első perctől keressék következő munkahelyüket, kerüljék a mindkét félnek fájdalmas váláshoz vezető mélyebb kapcsolatok rövid időre való kialakítását. Az alapítvány nem tudott még olyan kapcsolatokat kialakítani a város iskoláival, hogy a náluk töltött év jó ajánlólevél lehessen az állásokat pályázató igazgatók szemében, s ezzel kicsit a felhasznált támogatás eredeti céljait is megvalósítsák: munkatapasztalatok biztosításával segítsék a munkaerőpiacra lépést.

A vidéki szolgáltatók munkatársai helyzetét mindenképpen behatárolja, hogy városukban aligha van más intézmény, ahol hasonló módon foglalkozhatnának gyerekekkel, tehát a szakmai érdeklődés mintegy röghöz kötheti a munkavállalókat. Ez késedelmes bérfizetések, kényszermegoldások elfogadására is kényszerít. Az elkötelezettséget erodálják a folyamatos, a még a szociális szakmát jellemzőnél is nagyobb saját személyes egzisztenciális problémák. A szakmai elkötelezettség már-már „muszáj Herkules”-ségbe fordul.

A Játszva megelőzni program játszótereinek munkatársai 2006 nyaráig, ha alacsony szinten is, de kiszámítható egzisztenciával rendelkeztek: a közalkalmazotti bértábla alapján állapították meg fizetésüket, amit semmilyen további jövedelem nem egészített ki, legfeljebb a játszóterek vezetői kaptak néhány ezer forinttal többet. Ezek a fizetések nem ismerték el a délutáni és hétvégi munkavégzést sem, tehát önmagukban nem volt vonzóak, például a többnyire hivatali időben végzett családgondozással összevetve. A budapesti játszótereken dolgozó munkatársak jó része vidéki diplomaszerezés után a fővárosba származott szociálpedagógus. Dolgozott néhány Erdélyből átköltözött frissdiplomás szociális szakember is náluk. A Budapestre költözők számára a szociokulturális környezet megismerése önmagában is feladat és feltétel volt a munkavégzéshez. Jó részük személyes egzisztenciális gondokkal is szembekerült, legjobb esetben sem futotta a diplomás lét kiadásaira, de még inkább az volt jellemző, hogy a fizetésüket felemésztették a szűken vett létfenntartás költségei.

A munkatársak nagyrészt szociális diplomával (is) rendelkező szakemberek. Sok közöttük a fiatal, akiknek szakmai identitását eleve szociális képzés alakította ki. Arra készítették fel őket – több-kevesebb sikerrel –, hogy legyenek nyitottak és érzékenyek is az egyéni szükségletek, sajátosságok iránt, holisztikusan szemléljék ellátottjaik és intézményeik helyzetét. Szakmájuk követelményeként tanulták, hogy együttműködő kapcsolatot építsenek az ellátott gyerekekkel és családjaikkal is – szemben sok pedagógusból lett segítővel, aki ugyanolyan aszimmetrikus játszmákat alakít ki (gyakran szinte kényszeresen) a szociális szférában, mint amilyenek jelentős mértékben hozzájárulnak a közoktatás diszfunkciós működéséhez. Több szolgáltatóval megtörtént, hogy pedagógus képzettségű és tapasztalatú munkatársak nem tudtak együttműködni az intézménnyel, a szociális képzettségű munkatársakkal, ezért meg kellett tőlük válni. Ugyanakkor a szociális képzések nem készítik fel nevelési tevékenységekre, pedig a vizsgált szolgáltatásokban a munkatársak feladatainak jelentős része ilyen, ráadásul speciális szükségletű gyerekekkel foglalkozva.

Vecsei Miklós a vele készített interjúban elmondta, hogy a Játszva megelőzni program koncepciója kulcsa a szociálpedagógus volt, aki egyaránt képes a gyerekek minden korosztályával közösségekben és – világos kompetenciahatárok között – egyénileg dolgozni és a felnőtt hozzátartozókkal foglalkozni, együttműködni. Budapesten nincs szociálpedagógus-képzés, de a főváros mindig vonzott fiatal betelepülőket, így az óbudai játszóterekre több magyarországi szociálpedagógus-képzésből kerültek munkatársak, jórészt nem nyújtva a várt teljesítményt, viszont felmutatva a képzések számtalan hiányosságát. A legfontosabbat röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a szociálpedagógusok nagy része nem rendelkezik olyan ismeretekkel, készségekkel, gyakorlattal, amivel tevékenységeket kezdeményezne, a gyerekekkel csoportban vagy egyénileg dolgozva.

A vizsgálatom során összesített tapasztalatok tehát rámutatnak, hogy nincs olyan szakmai képzés, ami az alternatív napközbeni ellátás nyújtásához szükséges ismereteket, készségeket és értékeket egyaránt segítené kialakítani.

Úgy látom, a vizsgálatom során általában jellemzőnek talált viszonyok elfogadására három motívum – illetve ezek együttállása – készteti a munkatársakat. Egy részüket – közöttük a vezetőket mindenképpen – az önfeláldozásig menő elkötelezettség vezeti. Többen olyan tudások megszerzésére tartják alkalmasnak az alternatív napközbeni ellátásban végzett munkát, amihez másként nem juthatnának hozzá¹⁰⁶. A munkatársak egy része más lehetőség híján, de a lehető legrövidebb ideig fogadja el ezeket a feltételeket¹⁰⁷.

6.6.2.2 Nem hivatásos munkatársak: gyakornokok, polgári szolgálatosok, önkéntesek, aktivisták

A vizsgált intézmények mindegyike székhelyén működik felsőoktatási intézmény. Ezek szociális illetve pedagógus szakos hallgatói minden

¹⁰⁶ Ez a motiváció megfelel annak, amit a tényleges önkéntesek esetében új típusú önkéntességként írt le Cziike Klára–Bartal Anna Mária (2005).

¹⁰⁷ A Játszva megelőzni program budapesti játszóterein így dolgoztak egy időben nagy fluktuációval vidékről érkezett pályakezdő szociálpedagógusok.

szolgáltatónál teljesítenek gyakorlatot, írnak különféle dolgozatokat, melyek támogatása egyfajta szakmai stimuláció a velük foglalkozó munkatársaknak, de anyagi ellenszolgáltatást a legritkábban kapnak munkájukért.

Több szolgáltató foglalkoztatott polgári szolgálatost, míg az általános hadkötelezettséggel együtt meg nem szűnt az a szolgálati forma is.

Valószínűleg a gyerekek napközbeni ellátása alternatív formái az arányaiban legtöbb önkéntest foglalkoztatók közé tartoznak az összes jóléti ellátás között. Legnagyobb súly a kortársvezetésen, kortárssegítésen illetve az ellátottaknál néhány évvel idősebbek önkéntes vezetőként való foglalkoztatásán van, de felnőtt önkéntesek, mindenekelőtt az ellátott gyerekek hozzátartozói, a szomszédság lakói is fontos erőforrásai több szolgáltatásnak. Az önkéntesek foglalkoztatásával kapcsolatos tapasztalatok a jóléti szektor egészében hasznosíthatóak a közösségi (ön-)ellátások formálásához.

4.7.2.2.1 Fiatal önkéntesek

A Káposztásmegyeri Játsszóház működése első teljes tanéve szeptemberében megkezdődött a szomszédságban lakó, nyolcadik osztályt kezdő gyerekek számára az önkéntesképzés. 1997-től a helyiségek szűkös volta miatt 12 évre szállították le a szolgáltatás igénybe vételének felső korhatárát, azzal, hogy idősebb gyerekek segítőként látogathatják a játsszóházat, amennyiben előzetesen elvégzik a felkészítést, amin akkortól kezdve 12 éves kortól lehet részt venni. A képzést az egyesület tapasztalatait összegző egységes országos képzési rendszer elemeként alakították ki.^{108, 109} A játsszóházban a felnőtt korú fiatal önkéntesek alkalmanként a munkatársakat helyettesítő ügyeletesként is dolgoznak. Legnagyobb teljesítményeik a nyári táborok, melyeknek ők a tervezői, megvalósítói. Évközben általában rendszeres

¹⁰⁸ Az 1997-re kialakult képzési rendszer felkeltette gyerekszervezetek figyelmét is, mert az ifjúsági munka egész területén hiányoznak a képzések. Elhanyagolt a képzésfinanszírozás is, így az ismerkedésen túli eredmény nem születethetett.

¹⁰⁹ A Zabhegyező és az ÁGOTA önkéntesképzési programjai hosszukban és tartalmukban is közel állnak a Franciaországban illetve a Németországban a gyerekekkel való foglalkozás jogszabályi feltételeként előírt BAFA szintű animátorképzés illetve a Jugendleiter Card megszerzéséhez felkészítő képzésekhez.

tematikus foglalkozásokat – klubokat, szakköröket vezetnek – és külső helyszíneken zajló programokat szerveznek. Jellegzetes munkaformaként csoportban – legalább párban – tevékenykednek az önkéntesek, támogatást és kontrollt biztosítva a fiatalabbaknak. Ezt a kidolgozott teljes működési módot története során nem mindig tudta megvalósítani a játszóház. Évek óta például azért, mert nem tud három munkatársat foglalkoztatni, így nem jut elég idő, erő a folyamatos – fejlesztést is célzó – csoportmunkára az önkéntes és foglalkoztatott munkatársak részvételével.

Több más szolgáltató is támaszkodik önkéntesek tevékenységére, de még az egyesületként működőkben is kevésbé ügydöntő a szerepük. Az alapítványi formában működők esetében pedig egyértelmű a vezető(csoport) irányítási szerepe.

Az ÁGOTA Alapítvány nagy és képzett önkéntesi csoportja erőforrása a szegedi játszóházának is. A káposztásmegyeri lakótelephez képest a szegedi Tarján jóval veszélyeztetőbb. Sok a telepen a csellengő kamasz is, ez indokolta az utcagyerekekkel való foglalkozás megindítását. A játszóház működése – az egyetlen (jobb anyagi helyzetű időszakokban volt két), rész munkaidőben foglalkoztatott munkatárs mellett – alapvetően az önkéntesek tevékenységére támaszkodik. Az önkéntescsoport képes volt magába integrálni csellengő kamaszokat is. A szociokulturális animáció ereje igazolódik, amikor a telepen csellengéssel iskolaéveket veszített önkéntesek a nyári táborban a gyermekotthonokból érkező gyerekekért dolgoznak, illetve amikor a gyermekotthonból kikerült fiatalok az ÁGOTA munkájának támogatása szándékával Szegedre költöznek, s rendszeres önkéntes tevékenységet végeznek a játszóházban is. Ma már feltucatnál több ilyen segítője is van az ÁGOTA-nak. A játszóház jelenlegi vezetője maga is gyermekotthonban felnőtt fiatal. Az ÁGOTA és benne a játszóház vezetése is egyszerre bír formális és kompetencián alapuló legitimációval: az alapítvány működésére az elnök, a játszóházéra – az elnökkel a háttérben – a játszóház vezetője van meghatározó befolyással. Ám céljaikat nem tudták elérni, ha hivatalos szervezeti pozícióik nem járnának együtt az önkéntesek elismerésével és támogatásával. A káposztásmegyeri önkéntescsoport is mutat önsegítő csoport működéseket, de annak tagjai inkább

középosztálybeliek, családjaik támogatóak, csoportnorma a jó tanulmányi eredmény, az iskolai ambíció, jellemzően több irányban is jól integráltak a tagok. Az ÁGOTA Játszóház önkéntesi csoportja nagyon határozott jegyeit mutatja az önsegítői működésnek. Az elnöktől a közösségi hierarchiák láncain át – és azon átlépve is – a vezetői szereppel nem bíró önkéntesek szélesebb csoportjáig az önkéntes csoporton belül is mindenki alkalmazza a gyerekekkel való foglalkozáshoz elsajátított, odaforduló, támogató technikákat. Az ÁGOTA példáján nagyon markánsan rajzolódik ki – amit a Zabhegyező Egyesület tagjai néhány év működés után maguk között voltak képesek felismerni, megvitatni és tudatosan alkalmazni –, hogy meglehet, az önkéntesek tevékenysége még a gyerekekre kifejtett hatásánál is nagyobb értékeket teremt az önkéntesekben és közösségükben.

4.7.2.2.2 Felnőtt korú önkéntesek

Az ÁGOTA Játszóháza – miként a nyaranta megrendezett tábor – a fiatalok mellett felnőtt önkéntesek munkájára is támaszkodik, akiknek egy része az intézményt használó gyerekek felnőtt családtagja.

A Periféria Egyesület – minden más tevékenységéhez hasonlóan – a gyerekekkel végzett munkában is foglalkoztat önkénteseket. Ezek a laikusok a szakemberek közvetlen irányításával, tulajdonképpen azok asszisztenseiként dolgoznak. Többnyire már huzamosabb ideje végzik tevékenységeiket, így azokra felkészültek, s megtörténik a tapasztalatok tudatosítása is. Ezen túl a Perifériában – akár főállásban, akár megbízással, akár önkéntesként – tevékenykedők nagyrészt egyesületi tagok is és társaságot is alkotnak, szabadidejüket is gyakran töltik együtt, sokféle módon segítik egymást.

Az esztergomi, az egri és a Nap Klub által végzett tevékenységnek is széles helyi közösségfejlesztés a legáltalánosabb kerete, mely a cigánytelepek illetve a szomszédság közössége kiforrását és saját helyzetének javítására való képessé válását támogatja. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a programokban tevékenykednek olyan személyek is, akik valójában sem nem önkéntesek, sem nem munkavállalók. Ezeknek az embereknek mások a

motivációik és a hatásuk a szervezet illetve a szolgáltatás működésére, mint általában az önkénteseknek. Mindezt érdemes lenne alaposabban, más tevékenységekre is kiterjedően megvizsgálni egy másik kutatásban. Ehhez valószínűleg érdemes lenne ezt a szerepet pontosan definiálni. Amennyire a napi gyakorlatból ezt láthatom, francia szervezetekben ezeket az embereket nevezik militantnak, amit talán aktivistának mondhatnánk magyarul.

Egerben és Esztergomban az intézmények fenntartásának technikai feladataira a helyi közösségek tagjai közül alkalmaznak munkatársakat. Ezeknél a programoknál az aktivisták közötti is megjelenik az a motívum, amit az önkénteseknél mindenütt láttunk: így lehet referenciát szerezni egy állás elnyeréséhez.

A referenciaszerzésen túl minden szolgáltató önkénteseinél megtaláljuk a Czike Klára és Bartall Anna Mária (2005) által leírt két fő motívumot. Mindenütt vannak, akik altruizmustól vezérelt – a szerzők által hagyományos típusba sorolt – önkéntesek és olyanok – a szerzők tipológiája szerint új típusú önkéntesek –, akik saját maguk építéséhez is eszköznek tekintik önkéntes tevékenységüket.

Összefoglalva

A szolgáltatások létezését a humánerőforrás mennyisége és minősége teszi lehetővé, pótolva anyagi források hiányát.

Minden szolgáltatásban tevékenykednek önkéntesek. Egy részüket az is ösztönzi, hogy a munkatársakat elsősorban az önkéntesek közül hívják meg a szervezetek. Más csoport is van, amire nem pontosan illik az önkéntesség szűk definíciója. Hiszen a közösségfejlesztő programokban a közösség tagjaként a saját helyzetükön is javítók, saját gyerekeikért is dolgozók a nem formális szektor működési módjait gyakorolják, illetve munkájuk természetbeni hozzájárulás a saját közösségüket szolgáló közjószág előállításához, ahol a hozzájárulás és a kedvezményezettség között világosan felismerhető a kapcsolat, mely révén közösségi (ön)ellátások – legalábbis annak elemei – jöttek létre. Ilyen eredményeket is teremtett

Szegeden és Kaposztásmegyeren a fiatal önkéntesek foglalkoztatása, követésre méltó példát adva újabb szolgáltatások megindítóinak.

A szolgáltatások vezetőségei többféle iskolázottsággal, diplomákkal rendelkeznek, így többféle tudást integrálnak, viszont nincs egyetlen olyan szakma, melynek tagjai dominálnák a gyerekek alternatív napközbeni ellátását. Egyéni tehetség és betanulás teszi az önkéntes és hivatásos munkatársakat is.

Az anyagi erőforrások hiányait a humánerőforrás úgy is pótolja, hogy a munkatársak alacsony jövedelmért dolgoznak, odaadón. Még az alacsony jövedelmet sem tudják tartósan garantálni a szolgáltatók, hiszen a bevételek pályázati alapúak és nem normatívak.

A kezdetben tervezett létszámban a vizsgálat befejezése idején már egyetlen szolgáltató sem tudott munkatársakat foglalkoztatni.

6.6.3 Kapcsolati erőforrások

Láttuk, hogy a programok vezetői között sok helyen dolgoznak felsőoktatási oktatók, s minden szolgáltatásban fogadnak gyakorlatra felsőoktatási hallgatókat. Láttuk viszont már azt is, hogy még a gyakornokok fogadásával járó munkát is csak a legritkább esetben fizetik meg a felsőoktatási intézmények, így nem hogy hoznának, hanem még ők is elvisznek erőforrásokat.

A szóban levő felsőoktatási képzések mindegyike főiskolai szintű volt a korábbi felsőoktatási rendszerben, a programokban közreműködő oktatók nem rendelkeztek tudományos minősítéssel és vezetőoktatói megbízatással. Mindezen okok alapján nem tudnak önálló – saját PhD munkáikon túli, főleg kutatócsoport által végzett – kutatásokat kapcsolni a civil szervezetben folytatott tevékenységeikhez. Tehát a gyakorlati és a kutatási tevékenység nem szervül egymáshoz. Amikor a gyakorlati formai és tartalmi tapasztalatokat hasznosítják óráikon az oktatók, megint csak egyirányú az erőforrás-áramlás: egyoldalúan a felsőoktatásé a haszon.

A felsőoktatási kapcsolat egyetlen gyakorlati hozadéka a vizsgált programok számára, hogy a gyakornokok egy része önkéntesként segíti a munkát.

A szociális, gyermekjóléti szakma széles köreiben, de legalábbis véleményformálói előtt többnyire elismertek ezek a programok és vezetőik. Ezek hozadékai gyakori előadási felkérések konferenciákra illetve felsőoktatási vendégelőadásokra, szakértői, tanácsadói feladatokra. Ezek nem viszik előre a programokat, legfeljebb személyes hasznok – ha nem éppen az erők elforgácsolásai. Ugyanakkor a személyes egzisztenciák fenntartása érdekében szükségük van rá, hogy így értékesítsék azt a tudást, amit a napközbeni ellátásban ingyen dolgozva is szereznek. Maguk a programok legfeljebb azt az előnyt élvezhetik, hogy pályázataiknál nem csak a papírra írtakat, de a közismertséget, a jó hírnevet is tekintetbe veszik.

A vizsgált szolgáltatók közül az ágazati irányítással a Máltai Szeretetszolgálatnak van legkomplexebb kapcsolata. Ez már a vizsgált program megindítása előtt is fennállt – így volt lehetséges, hogy a program elterjesztését a minisztérium erősen támogassa. De ahhoz a máltaiak lobbyereje is kevésnek bizonyult, hogy az alternatív napközbeni ellátás normatív finanszírozását elérjék. Részt vehettek viszont a 2003-as rendeletmódosítás kidolgozásában. Ennek formája az érdekegyeztetés és a szakértés közé esett. Világos volt, hogy a megfogalmazott vélemény alapvetően a Játszva megelőzni program tapasztalatait és szabályozási elvárásait tükrözi, s csak másodsorban a szolgáltatás általános fejlesztését, viszont a minisztérium a javaslatot saját belátása szerint használta fel.

A szolgáltatók fontos kapcsolati erőforrásnak tekintik az alternatív napközbeni ellátást nyújtó többi szolgáltatóval kialakított kapcsolatot, a 4.2.3 fejezetben bemutatott közös módszertani tevékenységben való részvételt. Ez az ítélet is formálta azt a meglátásomat, amit ott fejtettem ki: a módszertani tevékenységek közvetlen megrendelőivé – még jobb, ha egyúttal közös megvalósítójává – az adott szolgáltatás nyújtóit érdemes tenni, az elkülönült módszertani intézmény szakmai legitimációja és kompetenciája kisebb.

A települési önkormányzatok és polgármesteri hivatalok támogatóan viszonyulnak az általam vizsgált programokhoz, több szolgáltatót lekötöztetett személyes gesztusával egy-egy vezető – például a Nap Klubot a VIII. kerület polgármestere, amikor egy különösen nehéz helyzetben egy jótékonyági rendezvény bevételeinek átutalásával tette lehetővé a munka folytatását. Általában is az a jellemző, hogy személyes gesztusok szintjén – képviselői keretből, akár tiszteletdíjből – támogatást nyújtanak, de szervezetszerű finanszírozási garanciát biztosító megoldásokat nem alakítanak ki, nem kötnek szolgáltatási szerződést. Ez alól csak a Zabhegyező Játsszoház és Játsszva megelőzni program játszóterei kivételek. Ám az ő szerződéses tapasztalataik is rávilágítanak arra, hogy a magyar jóléti szolgáltatási szektorban nincs szó egyenlő felek együttműködéséről. Ennél a két szolgáltatónál a részbeni finanszírozást és még inkább annak biztos rendszerességét garantálja az önkormányzatokkal fennálló szerződéses kapcsolat. A többi szolgáltató esetében legfeljebb a helyiségbérletekre van hosszú távú, formalizált kapcsolat az önkormányzattal.

Működési felügyeletet ellátó hivatalokkal csak azoknak a szolgáltatóknak van kapcsolata, melyek működési engedélyt kértek. A kapcsolat tárgya maga az engedélyezés illetve az abból fakadó ellenőrzés. Tekintettel az alternatív ellátások pontos jogi körülírásának hiányára, ezek az eljárások a hatóságok életében is precedensjellegűek, így együttműködő hozzáállást tapasztaltak a szolgáltatók.

A működés finanszírozása érdekében a szolgáltatók több állami pénzalappal, alapítvánnyal állnak folyamatos kapcsolatban. Ezek egyoldalúan meghatározott kapcsolatok, a szolgáltatók nem tudják befolyásolni ezen partnereik működését sem.

A gyerekekkel foglalkozó intézmények településen belüli hálózataiban nagyon különböző szerepet töltenek be az alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézmények. Folyamatos országos tapasztalat, hogy a mindenütt ismert intézmények – egészségügyi szolgálat, bölcsőde, óvoda, iskola,

gyámhatóság, rendőrség, gyermekjóléti szolgálat – között is nagyon esetleges a kapcsolat, még az egyes esetek vitele szintjén is. Közös esetvitelen túlmutató, főleg proaktív együttműködésre pedig végképp alig találni példát. Nagyon gyakran hallani, hogy elzárkózással, érdektelenséggel jellemzik egymást a szolgáltatók – kölcsönösen. Szintén gyakran és kölcsönösen hangoztatott vád, hogy az intézmények még a rájuk vonatkozó jogszabályokkal sincsenek tisztában, nem felkészültek a saját kötelezettségeik teljesítésére sem, s ezeket a hiányosságokat is próbálják elfedni a bezárkózással. Így látják gyakran a szociális munkások, a gyermekjóléti szolgálatok potenciális partnereiket. Az alternatív napközbeni ellátást nyújtók többsége ebben a sorban emlegeti a gyermekjóléti szolgálatokat is. Egerben, Esztergomban és a Nap Klub történetében is volt rá példa, hogy az alternatív napközbeni ellátást nyújtók esetvitelbe kezdtek, mert nem tudták elérni, hogy az arra hivatott szolgálat ellássa feladatát. Beszámolóik szerint a vizsgált szolgáltatók partnerként való elfogadás helyett sokszor tevékenységük, szervezetük és személyük leértékelését tapasztalják. Alacsony küszöbű intézményként igyekeznek integrálódni a jelzőrendszerbe, melynek egyéb tagjai nem nagyon gyakorlottak ilyen partnerekkel való együttműködésben. Alig van arra példa, hogy a gyermekjóléti szolgálatok kihasználnák az alacsony küszöbű intézmény által nyújtott lehetőségeket a családok információkkal, preventív programokkal való megszólítására.

Az, hogy a gyermekjóléti központok kötelező szolgáltatását nyújtó utcai szociális munkások saját belátásuk alapján elkezdtek összedolgozni a napközbeni ellátást alternatív formában nyújtókkal – Szegeden beszélt erről a gyermekjóléti szolgálat utcai szociális munkása –, csak személyes szakmai felismerés eredménye, de semmiképpen nem helyettesítheti az ellátásszervezési átgondolást.

Meglehet, az iskolákkal van leginkább kapcsolata a napközbeni ellátás alternatív formáit nyújtó intézményeknek, hiszen alapvetően mindenütt nyújtanak az iskolai eredményességet támogató szolgáltatásokat.

A legkomplexebb szolgáltatást az esztergomi Határtalan Szív Alapítvány nyújtja. Reggelente mikrobuszával óvodába, iskolába viszi a gyerekeket,

hogyan biztosan és pontosan megérkezzenek, és ne a legközelebbi iskolába jussanak csak el. Ezzel biztosítják, hogy minden telep gyereke több figyelem jusson és ne alakuljon ki szegregált cigányiskola. Ez fontos szolgáltatás az iskolahálózat számára is, az egyszerű ötlet talán más városokban is segíthetne. Az alapítvány munkatársai közvetlenül is kapcsolatot tartanak a gyerekek pedagógusaival, de támogatást adnak a szülők és az iskola kapcsolatának formálásához, fenntartásához is. Egerben a legközelebbi iskolában legalább havonta szervez rendezvényeket a Szeta, továbbá – más eszköz híján legalább – szakmai párbeszéddel igyekszik segíteni. A Periféria tevékenységei egy részét az iskola falai között, tanárok részvételével végezte –, míg be nem zárták a Huszártelep iskoláját –, alapvetően az iskolai eredményességet elősegítő kompetenciák fejlesztését segítve, így természetesen örömmel volt partner a munkájában a segített intézmény.

A Nap Klub gyerekprogramja középpontjában kimondottan az iskolai eredményesség javítása áll, így természetes, hogy mind iskolákkal, mind hasonló célokat követő civil szervezetekkel folyamatos és sokszínű a munkakapcsolatuk.¹¹⁰

A Játszva megelőzni programhoz tartozó pápai játszótér különleges kapcsolatot tart az iskolákkal: szakmai továbbképzési szolgáltatásokat nyújt számukra, mindenekelőtt programszervezéshez, kézműves foglalkozások vezetéséhez.

A rendőrséggel több szolgáltató került kapcsolatba. Bár a bűnmegelőzésben is értelmes lenne a közös munka, ezt a programszintű együttműködést még nem érték el, de még csak közös projektek sincsenek. Egyes konkrét esetekben alakult ki kapcsolat. Bűncselekmények gyanúja esetén a rendőrség olyan módon kért információkat, mint bármely más intézménytől, az intézményi, szolgáltatási autonómiát, immunitást nem sértették. Több szolgáltatónak kellett védelmet kérnie a rendőrségtől, inkább története elején, amikor még kialakulatlan volt a belső szokásrend, és a szomszédság

¹¹⁰ Ezt is dokumentálják a Nap Klub bemutatásánál felsorolt kötetek.

még nem nyújtott oltalmat. Jellemzően olyan eseteket nem tudtak pedagógiai eszközökkel kezelni, amikor nem csak az intézményhasználati és együttélési szabályokat súlyosan sértő gyerek, de antiszociális, gyakran joggal ütköző életű szülője, egyéb családtagja is megjelent. Volt, ahol lopások miatt kértek rendőri segítséget, mely a rendőrök pusztá megjelenésével elérte célját: az ellopott tárgyak gyorsan visszakerültek, és nem került sor ismétlődésre. Ha szükség volt is rendőri intézkedésre, az a saját szabályok megerősítését szolgálta, csak kivételesen került sor valódi eljárásra, akkor, ha a cselekmény ténylegesen bűncselekmény volt, és az elkövető más ügyben is összeütközött a törvénnyel.

A Nap Klub történetében fordult elő, hogy a szolgáltatás felfüggesztéséről döntöttek, amikor drogdílerrek épültek rá kamaszklubjukra, s fenyegették a munkatársakat.

A szomszédsági közösségek támogatását élvezik az intézmények. Egyes esetekben volt arra is példa, hogy a használói közösség kvázi önkiszolgálva szervezett önmagának szolgáltatást – például játszótereken baba-mamaklubot. A helyi közösséggel való kapcsolatot jellemzi, hogy bár a Játszva megelőzni program játszótereit kezdetben az állagmegóvás érdekében éjjelente örök vigyázták, a források első csökkenése idején ezt egyszerűbb biztonsági megoldásokra lehetett cserélni. Nyilván szerepe van a közösség védő erejének is abban, hogy mégsem történtek rongálások.

A szomszédsági támogatás részének tekinthetjük, hogy a vizsgált intézmények környezetében többnyire működnek olyan kereskedők, szolgáltatók, akik nem csak beszállítók, de egyúttal adományozók is. Nem nagy összegű adományokról van szó, gyakran nem is pénzről, de ezek a segítségek a mindennapokat teszik jobbbá, a helyi társadalmat integráltabbá.

Összefoglalva

A szolgáltatók mindegyike tudatosan épített és ápolt, sokirányú és a többi vizsgált szolgáltatóéhoz hasonló kapcsolatrendszerrel rendelkezik, kapcsolataikban azonban nem egyenrangúak. A szolgáltatók nagyon rossz érdekérvényesítési képességekkel és erővel rendelkező csoportok szükségleteit képviselik, melyeket nem garantált, kikényszeríthető jogok

alapján, hanem diszkrecionális döntések szerint elégtetnek ki. Mégis másoknak tűnnek ezek a kapcsolatok, mint sok önkormányzati intézmény kapcsolatai, s ebben a civil éthosz mellett talán annak is szerepe van, hogy a szervezetek vezetői személyes egzisztenciája nincs szorosan hozzákötve a szervezet tevékenységéhez.

6.7 Szolgáltatástervezés

Mindhárom vizsgálati célokat követem ebben a fejezetben is, de a hangsúly kicsit eltolódik. A leírás megtartása mellett az elemzés súlya növekedni fog, hiszen a téma maga a szolgáltatásfejlesztés, ami nem csak általában érdekes, de annak a vizsgálatának tekintetében is, hogy a kirekesztettség ellenében hogyan – lennének még inkább – használhatóak a napközbeni ellátás alternatív formái.

Nyugati kollégákkal, szervezetekkel együtt dolgozva gyakran szembesülünk azzal a ténnyel, hogy mennyivel kevésbé pontosan definiálják önmagukat és céljaikat a magyarországi szervezetek, milyen ambivalens viszonyuk van a tervezéshez. Úgy tűnik nekem, a tervutasításos rendszer zsigeri elutasítása öntudatlanul öröklődik tovább, mint egy régen eltűnt veszély elleni védekező mechanizmus. Nem szívesen tervezünk, s amikor mégis, akkor formális megfelelés felmutatása mellett autonómok kívánunk lenni. „Oktatási miniszterek jönnek-mennek, de amikor becsukom az osztályterem ajtaját, úgyis az történik, amit én akarok.” – halljuk pedagógusoktól, a jó ég se tudja már, mióta. Nálunk a minisztériumi osztályvezetőnek van szakmai programja, néhol agilisabb referenseknek. Nem kormánystratégia valósul meg, konszenzusos nemzeti – legalább szakmai – stratégiákra meg csak nem is gondolunk. Meglehet, a nemesi ellenállás jogától, a passzív rezisztenciával erősítve hozzuk magunkkal annak kulturális hagyományát, hogy megállapodás és tervezés helyett hatalmat próbálunk gyakorolni, a mindenkori másik oldalról pedig kijátszani. S ma-holnap bele is fulladunk ebbe.

A szakmakultúra alakulása nem egyik napról a másikra történik, meglevő szakmák esetében sem, és különösen nem az újabban születő, önállósuló, másokról leváló szakmák esetében. Ha a nyolcvanas évek második felétől számoljuk a szociális szakma újbóli megjelenését Magyarországon, akkor sem telt el a kultúrák formálódása szempontjából nagyon hosszú idő. Gondolnunk kell arra is, pillanatok alatt mekkora tömegek léptek be a szociális szakmába, és arra is, hogy ezek a tömegek nem valamiféle széles, sokszínű, de mégis csak egy irányba hömpölygő folyamatszerűvé váltak, hanem kicsi intézményeket teremtettek meg, melyeknek többnyire csak néhány munkatársa van. Huizinga (1979) írta le, hogy a Nyugat-római Birodalom bukása után magányos latifundiumokon élt tovább a latin kultúra a felvilágosodásig. A mi szociális intézményeink kisbirtokai csak a maguk kultúráját építhették fel. Intézményeink sürgető kényszerek között születtek: azonnal el kellett látni munkanélkülivé, hajléktalanná vált tömegeket, de a törvényhozás is lépett fel sürgetően: például a gyermekvédelmi törvény 1997. márciusi elfogadását követően novembertől már működniük kellett – volna – a gyermekjóléti szolgálatoknak. A sürgős létrehozás mellé a működési környezet bizonytalansága társul: konszenzusos szakmai stratégiák hiánya, változó kormányzati és önkormányzati politikák, elégtelen finanszírozás.¹¹¹ Mindezek a körülmények ellenőrzője a stratégiai tervezésnek. A tervezés hiányából következik, és ezért nem változhat, hogy elfekélyesedett esetek kerülnek kríziskezelésre korlátozott szolgáltatások elé, nincs prevenció, korai elérés, széleskörű hozzáférés, kellő kapacitás, a közvetlen krízis kezelésétől a hétköznapi működésbe visszavezető szolgáltatás.

Jó esetben a szakmai képzések foglalkoznak a tervezés kérdéseivel, de ezek is azok közé a pontok közé tartoznak, melyekről azt mondják, mást

¹¹¹ Mindezeket a jelenségeket és következményeiket valószínűleg a gyermekjóléti szolgáltatások esetében lenne a leghasznosabb tanulmányozni. Hiszen a kisebb településeken többnyire úgy hozták létre fél év alatt a gyermekjóléti szolgálatokat, hogy pedagógust, védőnőt bíztak meg: lássa el félállásban a feladatot. Aztán megindult ezen szolgáltatások professzionalizálódása: a szociális diplomával nem rendelkezőket beiskolázták, vagy melléjük, helyettük szociális diplomával eleve rendelkezőket vettek fel. Spontán fejlődés is indult közös szolgáltatásnyújtásra. Egyik ágon települések szolgálati felvállalták a szolgáltatás nyújtását más településekre is. Másik ágon közös szolgálatokat létesítettek települések. A többcélú kistérségi társaságok létrehozásának és fenntartásának kormányzati ösztönzése utóbb ezt az irányt erősítette fel.

tanítanak az iskolában, mint ami a valóság. A tervezés így nem hangsúlyos és meghatározó eleme a magyar szakmakultúrának, s ugyanez érvényes a szükségletfelmérésre is. Az ellenősztönzők hatványozottan hatnak a szociális területen tevékenykedő azon civil szervezetekre, melyek normatív támogatásban egyáltalán nem részesülnek.

6.7.1 Szükségletfelmérés

A kérdéskörön belül mindenekelőtt azt vizsgáltam, történtek-e szükségletfelmérések a szolgáltatások megindítása előtt, s ha igen, milyen módszerekkel. Miután azt tapasztaltam, hogy bár több szolgáltatónak van helyi kutatási tevékenysége, kimondottan az alternatív napközbeni ellátás megalapozására sehol nem végeztek célirányos szükségletfelmérést, ennek okait kerestem, illetve azt, hogyan formálták a szolgált közösség szükségleteihez az ellátásokat. Ebben a részben tehát minden olyan tevékenységet szükségletfelmérésnek tekintek, mely lehetővé teszi, hogy a szolgáltatás igazodjon a közösség önmaga által kifejezett igényeihez és a szolgáltató által felismert konkrét szükségleteihez. Végül megkísérleltem az igen sporadikus tapasztalatokat a később indítandó szolgáltatásokat megalapozó kutatások segítése szempontjából szintetizálni.

Kimondottan a gyermekek napközbeni ellátása helyi megalapozására egyetlen szolgáltató sem végzett társadalomtudományi eszközökkel vizsgálatot.

„Új játszóterek kialakítását megelőzően, - optimális esetben - a kutató stáb elemzi a lakótelep demográfiai összetételét, szociális mutatóit. A programban részt vevők ennek tükrében, az igényekhez igazítják a játszótér építését és szakmai programjának kialakítását.” – rögzíti a Játszva megelőzni program Szervezeti és Működési Szabályzata. A Módszertani csoport feladatleírása pedig így rendelkezik: „Lehetőség szerint – új játszótér kialakítását megelőzően – szükséglet- és demográfiai felmérést

készít a lakótelepi környezetről. Az adatokat a szakmai koordinátorral megismerteti, aki felkéri a kivitelezőket ennek figyelembe vételére.”¹¹²

A feltételes nyelvi formák rámutatnak, hogy a szabályzat megfogalmazói egyszerre akartak a legmagasabb szakmai igényességgel eljárni és a valóság korlátaira is tekintettel lenni. Tudjuk, többnyire az utóbbiak domináltak. A szabályzat demográfiai, szociális mutatók és szükségletek felmérését szabja feladatul, az építés és szakmai program formálására. A rendelkezésre álló adatok begyűjtése többnyire megtörtént, de ezek már egy korábbi fázisban, a szolgáltatás helyszínének kiválasztásakor játszottak szerepet. A szükségletek előzetes felmérésére nem került sor.

Három szolgáltatás része nagyobb közösségfejlesztő programnak, ezek közül kettőhöz kapcsolódik módszeres kutatás.

Az egri Szeta elnöke a szolgáltatás megkezdésénél jóval korábban felfigyelt a Béketelepre és annak megismerésére sok eszközzel szisztematikus kutatást kezdett.¹¹³ Ennek középpontjában a telep lakóinak mobilitása áll, így megismerte az egyes családok és személyek történetét és mindennapjait. Ez az évek alatt gyűjtött tudás vált a közösségfejlesztési program, s benne a napközbeni ellátás alapjává, de ehhez és erről külön írásos elemzés, összefoglaló nem készült.

A Nap Klub másfél évtizedes közösségfejlesztési programjához több alapos szociológiai vizsgálat kapcsolódott, melyek írásba foglalt terveiket és újratervezéseiket alapozták meg, egy részüket publikálták is.¹¹⁴

Tevékenységük középpontjában a szomszédság fejlődése támogatása áll, így vizsgálataiknak is ez a fókusza. A gyerekekkel végzett munkájuk csak egy összetevője komplex tevékenységüknek. A gyerekekkel végzett tevékenység a program – évtizedek óta pedagógusképzéssel foglalkozó – vezetőinek mély pedagógiai-pszichológiai-szociológiai ismeretein alapul. Kimondottan a gyerekek helyzetére vonatkozó kutatást nem végeztek a szomszédságban.

¹¹² Szervezeti és Működési Szabályzat a „Játszva megelőzni” játszótér és játszóház program intézményei számára, 2006. In.: Módszertani Útmutató (2006).

¹¹³ Farkas Zsuzsa PhD-kutatása doktori iskolánkban.

¹¹⁴ Lásd a Nap Klub bemutatásánál felsorolt kiadványokat!

A Zabhegyező Játsszóház létesítésekor szeretttünk volna kutatást végeztetni, de erre akkor nem volt lehetőség. 1995-ben már több gyerek és fiatal akarta látogatni az intézményt, mint ahányan beférhettek, ezért az az elképzelés körvonalazódott, hogy a 12 évnél idősebbek számára egy kamaszház létesül. A 12-18 évesek szükségleteinek, igényeinek felmérésére Diósi Pál vezetett kutatást. Végül nem létesült kamaszház, de Diósi Pál közzé tette eredményeit¹¹⁵, és a káposztásmegyeri kutatás módszertani tapasztalatait is felhasználta későbbi kutatásaihoz, s ezek hozzáférhetőek további publikációiban¹¹⁶.

Több okát látom annak, hogy a programok megindításakor általában nem készültek szükségletfelmérések. Ezek jó része erőforráshiány:

- saját személyi erőforrások minőségi és mennyiségi hiánya. A szolgáltatók csapataiban nem álltak rendelkezésre olyan személyek, akik a társadalomtudományos megismerés módszertanában kellően képzettek, illetve nem voltak olyan saját kapacitásaik, melyek az adatgyűjtést lehetővé tették volna.
- nem állt rendelkezésre anyagi forrás a saját kapacitáshiány szolgáltatásvásárlásával történő kiváltására. A szolgáltatások erőforráshiányos körülmények között indultak és a működés forrásai megszerzéséért folyamatosan nagy erőfeszítésekre kényszerülnek. Ezért megszerzett forrásaikat mindig is kénytelenek voltak a közvetlenül a gyerekekkel végzett tevékenységre fordítani.

Külső erőként csak a kétezres évek nagy uniós pályázatai kényszerítették arra a szolgáltatókat, hogy pontosan definiáljanak szükségleteket és azok kielégítésére terveket fogalmazzanak meg. Akkor sem a szolgáltatások egészére kellett stratégiai terveket készíteni, s addigra már a folyamatos működésből rendelkezésre állt annyi ismeret és adat, hogy nem kellett elkülönített tevékenységként szükségletet felmérni.

¹¹⁵ Diósi Pál (1997).

¹¹⁶ Lásd Diósi Pál (1999) és (2000)!

„Első lépésként természetesen nem az volt a cél, hogy valamit létrehozzanak, hanem, hogy kapcsolatot teremtsenek az itt élőkkel, beszélgetni velük, megismerni a problémáikat, hogy ezáltal ők is megismerhessék a testvéreket.” – idézik fel az esztergomi munka megindulásának legelejét a honlapon.¹¹⁷ A rend által kijelölt városrészben a testvérek lakása céljára házat vásároltak, amit megnyitottak a környék gyerekei előtt. Tehát első lépésként egy lehetőség – a játék – felajánlásával teremtettek kapcsolatot a szomszédság legkönnyebben megszólítható lakóival, a gyerekekkel. A terület egyszerű körbejárásával felmérhető volt, hogy nincs olyan közösségi létesítmény, sem szabadtéri, sem fedett, ami a gyerekek számára közös játék lehetőségét kínálná. A környék kisvárosi, még inkább falusi jellegű kertes házas beépítettsége mellett csak a töltésoldalon vagy azon túl gyűlhetek össze a gyerekek.¹¹⁸ Egyszerű körbejárással is felmérhető volt, hogy a szomszédságban élő gyerekek nem rendelkeznek játékeszközökkel, s a felnőttek nem játszanak a gyerekekkel. Ezekre az elemi szükségletekre alapozták a kapcsolatfelvételt. A honlapról idézett szöveg világossá teszi, hogy minden más tevékenységtől elkülönítették első lépésüket, a kölcsönös megismerkedés illetve a szomszédság lakói szükségletei megismerése szándékával. „természetesen nem az volt a cél, hogy valamit létrehozzanak”, azaz nem dominált a létrehozás formai kényszere, hanem egyszerre keresték annak tartalmát és formáját, amivel a rend, a szerzetesek hozzájárulhatnak legáltalánosabb céljukhoz: „újabb lépést kell tenni a szegények, a hátrányos helyzetű emberek felé”.

Már bemutattam, hogy a Mi Házunkban egyéni fejlesztési tervekkel foglalkoznak a gyerekekkel, s az egyéni tervek összegzés is formálja a szolgáltatás egészét. A szolgáltatás folyamatos biztosítása során alkalmazható szükségletfelmérési technikák között is számolni kell ezzel a módszerrel.

¹¹⁷ http://amihazunk.extra.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=50

¹¹⁸ Talán hordoznak ezeknek a szolgáltatásoknak a helyszínei valami szimbolikus közösséget is. Diósi Pált a Káposztásmegyeren végzett kutatása helyszínéből egy másik töltés ragadta meg, bele is foglalta tanulmánya címébe. Lásd Diósi Pál (1997): Töltésen innen és túl.

Horváth Judit (2006) beszámol róla, hogy a Nap Klub közösségfejlesztő munkája indító programja – egy karácsonyi délutánt követően – egy Gordon-módszerű, szülői hatékonyságot fejlesztő tréning meghirdetése volt, amihez gyermekmegőrző játékos foglalkozást kapcsoltak. Összesen három sorozatot kellett tartani a nagy érdeklődés miatt, majd Kismamaklubot és nyári családi táborot is szerveztek a résztvevőkkel. „Eközben közvetlenül a kapcsolatainkon keresztül is, valamint kérdőíves felmérés segítségével feltártuk a helyi szomszédság legfontosabb igényeit, szükségleteit, életmódjuk és életlehetőségeik lényeges jellemzőit is.” Tehát itt is az általános közösségfejlesztési programot megalapozó kapcsolatfelvétel első eszköze a gyerekekhez kapcsolódó szolgáltatások felkínálása, majd a kialakuló kapcsolatban méri fel a szükségleteket, jellemzően kvalitatív módszerekkel.

A Periféria Egyesület közelítését is tekinthetjük hasonlóknak. A korosztályra illetve a szegregáltan élő roma közösségek gyerekeire vonatkozó általános ismeretek alapján szolgáltatásokat ajánlanak fel, így teremtenek kapcsolatot és bizalmat, s ezek bázisán igyekeznek pontosan felmérni a helyi szükségleteket, a speciális szolgáltatások iránti igényeket.

A Zabhegyező Játsszóház megindításakor tudtuk, hogy a környéken a bölcsődén, óvodán, iskolán kívül semmilyen szolgáltatás nincs a gyerekek és családjaik részére. Így egy általános közösségi szabadidős kínálat biztos számíthatott az ott lakó – biztos adat híján az önkormányzat által is csak becsült számú – 3-4 ezer gyerek közül annyi érdeklődésére, ahányat képes lehetett befogadni a kicsi hely. A Zabhegyező szakmakultúrájából is hiányzott a szükségletfelmérés fontosságának tudata, így kimondottan ilyen célú tevékenység sem volt. Ugyanúgy jártunk el, mint a kerület önkormányzati fenntartású szabadidős-kulturális intézményeiben – melyek egyikében akkor dolgoztam –, a közönség választhatott a felkínált programokból, s amire nem volt érdeklődés, annak a helyén egy idő után mást ajánlottunk. Viszont a helyi önkéntesek a második évtől kezdve saját ajánlataikkal, ötleteikkel kezdték formálni a játszóház kínálatát. A működés

ötödik-hatodik évétől gyakorlatilag kizárólag olyan önkéntesek tevékenykednek a játszóházban, akik a szomszédságban laknak, s gyerekként kezdték használni a szolgáltatást, amit azóta kizárólag ők formálnak. Így a szervezet szakmakultúrája, az önkénteseknek a képzésekkel átadott tudás, az alkalmazottak szakmai ismereteivel együtt a szomszédságnak az önkéntesek által közvetített szükségletei határozzák meg a működést. Kimondott szükségletfelmérő illetve a megjelenített szükségleteket tudatosító eljárása azóta sincs a játszóháznak. Azt, hogy a gyerekekkel végzett munkában milyen különleges érték, a gyereki szükségletek érzékelésének milyen különleges eszköz a fiatal önkéntesek foglalkoztatása, világosan tudták és ki akarták használni az alapítók. Azt, hogy a helyi önkéntesek egyúttal a szomszédság szükségleteit is behozzák, nem tervezett eredményként érték el. Későbbiekben induló szolgáltatások viszont már számolhatnak ezzel az eszközzel.¹¹⁹

Összegzés

A korábbiakban már láttuk, hogy a települési szolgáltatásfejlesztési koncepciók valószínűleg több általános ismeretet biztosítanak ma már a települések, szomszédságok gyerekeinek helyzetéről is, mint amennyi a vizsgált szolgáltatások megindítása idején állt rendelkezésre. Ezek a szolgáltatási helyek megválasztásához adhatnak támogatást. A konkrét szolgáltatási tartalmak kialakítását megalapozó lokális szükségleteket a maguk teljességében és sokszínűségében kvalitatív módszerekkel lehet megismerni. Négy példát is találtunk arra, hogy általános ajánlattal szólították meg a gyerekeket és családjaikat, majd a kapcsolatban megismert szükségletek, igények alapján alakítottak ki egyedi szolgáltatást. Érdemes észrevennünk, hogy ez a módszer tulajdonképpen azonos az egyéni aktív nevelés módszerével: tevékenységi lehetőségeket tár a közönség elé, ösztönzi az aktivitást, és azt is, hogy ki-ki felismerje a saját személyes

¹¹⁹ A Káposztásmegyeren élő gyakorlat egybevág azzal az elvárással, amit az angol Shure Start programot megvalósítók elé tűz a részükre készített útmutató. A szolgáltatónak a szolgáltatásra vonatkozóan is folyamatos párbeszédben kell állniuk az általuk ellátottakkal és a szolgáltatások nyújtásába is a lehető legnagyobb mértékben be kell vonniuk a helyi közösségek tagjait. SureStart Children's Centres Practice Guidance (2008) <http://www.surestart.gov.uk/improvingquality/guidance/practiceguidance/>

érdeklődését, tehetségét, igényét és szükségletét, majd azokban az irányokban elmélyüljön. A szolgáltató szervezet részéről ez mindenképpen a tapasztalati tanulás szemléletének és módszereinek használatát jelenti. Ugyanakkor látjuk, mindez potenciálisan arra is lehetőséget ad, hogy maga a szolgáltatást használó közösségek – azok vezetői illetve a tagjai közül kikerülő önkéntesek – is tudatosítsák saját helyzeteiket és a változtatás szükségleteit, lehetőségeit. Ez a szociokulturális animáció szomszédsági szintű alkalmazása. A szomszédsági tanácsban folyó munkával a Nap Klub jutott legmesszebbre ezen a területen.

6.7.2 A szolgáltatás célcsoportjának meghatározása

Az Életkor és ellátottság című fejezetben értelmeztem, milyen korosztályok esetében, milyen szolgáltatási tartalommal beszélhetünk alternatív napközbeni ellátásról. Kutatásomban a szolgáltatás célcsoportjának a meghatározásaként az ezek közötti választást vizsgáltam, a szolgáltatásra kiválasztott területen. Megvizsgáltam, hogyan születtek meg ezekről a kérdésekről a döntések, s ezek leírásán túl milyen szempontok adódnak a szolgáltatások fejlesztéséhez illetve a kirekesztési kockázattal szembeni alkalmazhatóság tekintetében.

Láttuk, a gyermekek napközbeni ellátását alternatív formában nyújtó minden ismert szolgáltató civil szervezet. A többség nem kap nagyobb arányú támogatást a helyi önkormányzattól az alternatív napközbeni ellátáshoz, mint más tevékenységeihez. A helyi és állami források kiegészítő mértékűek – különösen egyenkénti értékük alapján, még ha összességében egymást egészítik is ki, igen sajátos módon. Olyan, mintha a kőleves meséje valósulna meg: a civil szervezetek önkénteseinek munkája a kő, amihez mindenki hozzáteszi a magáét, s végül is a kő legfontosabb szerepe a szervezőerő. Ebben a helyzetben a civil szervezet – és annak tagsága – nem más, mint magánadományozó, aki alapvetően humánerőforrást, tudást és munkaidőt adományoz. A magánadományozás természetéből következően az adományozó szíve joga és felelőssége az adományozottak kiválasztása. S ez érvényesült is ezeknek a programoknak a többsége

esetében. A civil szervezetek saját ismereteik és preferenciáik alapján választották ki célcsoportjaikat. A választási motívumok között a szervezet küldetéstudata, a rendelkezésre álló humánerőforrás sajátosságai illetve – ahol ilyen részeként nyújtják a gyermekek napközbeni ellátását – az átfogó közösségfejlesztési program stratégiai beavatkozási pontjainak meghatározása játszották a legfontosabb szerepet. Legnagyobb súlya talán pedagógiai ismereteknek és a közoktatás ismeretének volt. A pedagógiai folyamatok hosszú távúak, és Magyarországon a gyerekek között a közoktatás nem kompenzálja, hanem felerősíti a társadalmi különbségeket, így az iskoláztatás kezdetétől segítséget igyekeznek adni a szolgáltatók. Az általános iskolás korosztály adja mindenhol az elsődleges célcsoportot, így tudják leghosszabban és legerősebben támogatni a szocializációt. Ebben természetesen annak is szerepe van, hogy a kisebb gyerekeknél még fontosabb a biztonsági szükséglet kielégítése.

Kifejezetten még iskolába nem járók számára csak a Mi Házunk kínál foglalkozást, mert a többi helyen hiányoznak a tárgyi adottságok, a különböző korosztályokkal való elkülönített foglalkoztatást lehetővé tevő terek és a koragyerekkori fejlesztés specialistái. A többi szolgáltatónál ilyen korú gyerek csak nagyobb testvérrel vagy családi programon jelenik meg. Majd minden szolgáltató működtetett története során rövidebb-hosszabb ideig baba-mamaklubot. Egyaránt előfordult, hogy ezt a szolgáltató, maguk a mamák vagy külső partner, például védőnő kezdeményezte. Ezeket a foglalkozásokat a délelőtti órákban tartották, amikor mások számára gyakran nem is voltak nyitva az intézmények, de mindenképpen biztosították a nyugodt elzártságot.

A 14 éveseknél idősebbekkel, függetlenül attól, hogy befejezték-e már az általános iskolát, külön foglalkoznak a szolgáltatók. A Nap Klubnak egy időben volt külön kamaszklubja, amihez még bajnokságba nevezett sportcsoportot is kapcsoltak. Esztergomban a teljes program célozza a nagyobb gyerekeket is, de a gondozott gyerekekkel együtt felnővekvő programban még csak a középső csoportnál tartanak, azaz rendszeresen csak az általános iskolásokkal foglalkoznak, a középiskolába kerültekkel

egyéniileg dolgoznak. Egerben jelen vannak a szomszédság egészét célzó programban a kamaszok, de kimondottan őket célzó foglalkozás talán csak egy külön nekik szóló tábor volt, amit a Béketelep fiatal felnőttei szerveztek. Káposztásmegyeren 12 évnél idősebbek csak önkéntesként vehetnek részt a programokon. Az ÁGOTA Játsszóházában 14 év a korhatár, amit ha nem is vesznek annyira szigorúan, de a nagyobbaktól akkor is elvárt, hogy segítsék is a szolgáltatást, ne csak használják, hanem vállalkozzanak önkéntesi feladatokra. Már említettem, hogy Káposztásmegyeren 1995-ben felmerült egy külön kamaszház létesítésének gondolata, hogy életkori bontással lehessen növelni az ellátottak számát. Az önkormányzat a kamaszház működtetését is rábízta volna a zabhegyezőkre, akik viszont nem érezték alkalmasnak a laikus fiatalokból álló egyesületüket az egyéni esetek kezelésével is járó és speciális ismereteket is igénylő feladatra. S nem sikerült olyan szervezetet találni, mely meggyőző ajánlatot tett volna a kamaszokkal való foglalkozásra, így nem jött létre a kamaszház. A vizsgált szolgáltatók történetében ez volt a legmesszebb jutott kísérlet a kifejezetten kamaszoknak való szolgáltatásnyújtásra, de ebből sem született szolgáltatás.

A Játsszva megelőzni program játszótereire tudatosan olyan eszközöket és bútorokat építettek be és úgy kezelik a teret, hogy ne vonzzák a kamaszokat.

A jellemzően az általános iskolás korosztálynak nyújtott ellátások helyben univerzálisak, amennyiben szomszédságukban mindenkinek nyújtják őket és alacsonyküszöbűek, minthogy az életkoron kívül nem támasztanak más jogosultsági feltételt, és térítési díj kérésével sem szűkítik közönségüket. A szolgáltatás igénybe vételéből csak – a szabályszegő gyermeki magatartást sújtó – szankcióképpen zárnak ki gyerekeket. Miután a szolgáltatók kapacitásai lekötöttek, jellemzően nem vizsgálják, hogy a legrászorultabb gyerekek használják-e a szolgáltatást vagy érvényesül a lefölozés. Ezzel együtt úgy tapasztaltam, a helyi innovációval létrejött programok nagyobb figyelmet fordítanak erre, mint a Játsszva megelőzni program játszóterei, melyek közönsége húz a középosztály felé. Azt viszont szinte mindenütt megfigyelhettem, hogy azokat a gyerekeket igyekeznek megtalálni, akikkel

volt korábban kapcsolatuk, de elmaradtak, különösen, ha tudomásuk van valami konkrét személyes problémáról is.

Már idéztük, hogy a Játszva megelőzni program filozófiájának alapvetése a családokkal való kapcsolat. A gyakorlatban a felnőtt családtagokat náluk is és másutt is csak a baba-mamaklubok illetve személyes beszélgetések célozzák. Utóbbiakat egyaránt kezdeményezik szülők és munkatársak, de általában nem kapcsolódnak hozzájuk szabályok, eljárások. Az Esztergomban minden egyes gyerek esetében elkészített és folyamatosan megújított tervek nagyon széles egyéni dokumentációban rögzítik a családtagokkal folytatott beszélgetéseket is. Ilyeneket a tervek értékelésekor és megújításakor maguk kezdeményeznek. A többi esetben a szülőkkel folytatott beszélgetések a szülő és egy adott – akár önkéntes – munkatárs együttműködései, melyek jellemzően csak általánosításokon keresztül jelennek meg a munkatársak között, hatnak vissza a szolgáltatások formálására. A Nap Klub törekszik rá, hogy a lehető legnagyobb mértékben együttműködjön a szülőkkel, ezért folyamatos a kapcsolat, a párbeszéd. Kimondottan kizárólag szülők csak a Nap Klub már említett Gordon-tréningjeinek voltak célzottjai. Természetesen a szülőket célzó programok a szűken értelmezett napközbeni ellátás kiegészítőiként voltak vizsgálatom tárgyai.

Több szolgáltatót látogat meg rendszeresen a környéken élő szellemi fogyatékossgal élő fiatal felnőtt. Társaság, őket fogadó intézmény hiányában ezekhez a szolgáltatókhoz tudnak betérni egy kis beszélgetésre. Ez nyilván nem tervezett szolgáltatás, de el sem hárítják az igényt a szolgáltatók.

Összegzés

Úgy ítélem meg, az újabb szolgáltatások fejlesztésekor is érdemes követni a vizsgált szolgáltatók gyakorlatát, mely feloldja azt az életkori elhatárolást, amivel a hagyományos napközbeni ellátások működnek. Az alapvető célcsoport minden szolgáltatás esetében az általános iskolás korosztály, de csapódhatnak fiatalabbak és idősebbek is. Ahhoz, hogy az általános iskolás

korosztálytól korban lefelé és felfelé is – kifejezetten az ő szükségleteiket kielégítő szolgáltatásokkal – bővíteni lehessen a célcsoportot, az elkülönített foglalkozásokat is lehetővé tévő helyiségekre lenne szükség, továbbá speciális felkészültségű szakemberekre: fejlesztőkre a kicsiknél, esetkezelésre – legalább az ifjúsági munka, de még inkább a szociális munka eszköztárával – felkészült munkatársakra a nagyoknál. A szolgáltatók mindegyike foglalkozik a szülőkkal, de erre nem alakítottak ki külön eljárásokat, technikákat. Ezt a tevékenységet mindenképpen fejleszteni kell, akkor is, ha nem a szűken értelmezett napközbeni ellátás része.

6.7.3 A napközbeni ellátás hozzájárulása a gyerekek jólétéhez

A jólétet mindig két idődimenzió metszetében értelmezzük, de gyerekekkel dolgozva egészen világos, hogy az ellátásnak egyszerre kell szolgálnia az adott pillanatban lehetséges legnagyobb fokú jólét biztosítását egyrészről, s lehető legnagyobb fokú jólétre való legnagyobb esélyt az élet további részére másrészről.

A szolgáltatások formálásában meghatározó szerepe van annak, hogyan látják a szolgáltatók a gyerekek életpályáját, és abban saját szerepüket.

Minden szolgáltatás alapvető fontosságúnak tekinti a gyerekek életében a tanulást.

Az általános iskola befejezéséig korrepetálással, egyéni pályaorientációs tanácsadással segítenek. Utóbbi jellemzően nem elkülönülő tevékenység, de Nyíregyházán a Huszártelep iskolájában – annak bezárásáig – működtetett a Periféria hetedik-nyolcadikos gyerekeknek pályaorientációs csoportot.

Esztergomban az egyéni fejlesztési tervezésnek értelemszerűen tárgya a pályaorientáció, s bár ott célkitűzés, de rendszeres szolgáltatással – ahogy a többi szolgáltató, úgy – ők sem tudják a középiskolásokat támogatni.

Mindenütt egyedi és alkalmi a már középiskolába járók támogatása, aminek

leginkább egyéni beszélgetés, ösztönzés és néha tanulási segítség, korrepetálás az eszköze.

A Játszva megelőzni program és a Zabhegyező Játsszóház a gyerekek, családok kérésére ad tanulási segítséget. Az ÁGOTA Játsszóházban folyamatosan hangsúlyozzák a tanulás fontosságát, ez az egyik legfontosabb eleme értékviláguknak, de egyéni tanulási segítség nyújtásához kevés a kapacitásuk. Ezen szolgáltatások látogatóinak használati szokásai is hasonlóak: kisebb arányban jellemző a mindennapi, de legalábbis előre látható látogatás, ezért sem alakult ki egyéni fejlesztési gyakorlat. Alapkövetelmény, hogy minden pillanatban tudatos serkentő hatások érvényesüljenek a gyerekeket, de a látogatások esetlegessége miatt nem terveznek egyéni nevelési folyamatokat.

A többi szolgáltató tevékenységében is hangsúlyos a tanulás támogatása, az általános iskolások korrepetálására fordítják erőforrásaik jelentős részét.

Látnunk kell, hogy a tanulás támogatására rendelkezésre álló eszközeikkel a szolgáltatók nem tudják társadalmi mobilitási esélyeik javításában segíteni a gyerekeket. Ugyan sok gyerek magasabb iskolai végzettséget szerez, mint szülei, de ez olyan időszakban történik, amikor ez a jellemző a felnövekvő generációk egészére. A tanulást támogató szolgáltatások akkor lennének eredményesek a társadalmi mobilitás támogatása szempontjából, ha korosztályuk átlagát meghaladó mértékben nőne a támogatott gyerekek iskolázottsága. Ilyen eredményt ért el a Nap Klub '90-es években volt programja, a Tehetséggondozó Műhely, melynek részvevői közül több olyan gyerek szerzett diplomát, akinek szüleinek általános iskolai végzettsége van, vagy az sincs. Amikor tehát ahhoz tudják hozzásegíteni az általuk ellátott gyereket a szolgáltatók, hogy korosztályuk átlagával együtt nőjön iskolai végzettségük, akkor ahhoz nyújtanak segítséget, hogy ne nőjön a távolságuk más társadalmi csoportoktól. Tovább árnyalja a képet, hogy nem csak a képzettségi szint fontos, de a képzési terület is. Ahhoz is kevés az eszközük a szolgáltatóknak, hogy távlatosan megélhetést biztosító szakmák elsajátításához segítség ellátottjaikat. Természetesen nagy

eredmény az is, hogy segítenek megakadályozni az olló további nyílását, de a távolságok csökkentéséhez, a kirekesztődés kockázata csökkentéséhez más eszközökre lenne szükség, amiknek a fedezetét normatív alapon kellene biztosítani a szolgáltatás finanszírozásában.

Az általános közösségfejlesztési tevékenység egy elemeként napközbeni ellátást nyújtó szolgáltatók nagyon különbözően látják az általuk segített közösségek helyzetét. Ebből következően különböző célokat látnak a közösségfejlesztés és az annak eszközeként is értelmezett napközbeni ellátás előtt is.

Esztergomban egyértelműen felszámolandó szegregátumnak tartják az 58 szükségslakásból álló telepet. A fejlesztés célja ott egy olyan támogató közösség létrehozása, mely támaszt ad a tagjainak ahhoz, hogy képesek legyenek elhagyni a minden értelemben szegregált telepet, a város szövetében élni, tanulni, dolgozni. Ettől leginkább különbözőnek a Szeta Egri Alapítványa munkáját láthatjuk. Az alapítvány munkatársai tudják, hogy a Béketelepen élők nagyrészt dolgoznak, a családok gyereklétszáma is a városi átlaghoz közeli, a gyerekek középiskolába is járnak – bár többnyire csak szakmunkásképzőbe –, így ezek a családok hozzávetőlegesen azonos módon élnek, mint a város hasonló foglalkozásokat űző többi lakója. A lényeges különbség a lakáskörülményeikben van, minthogy a telep a telekkönyvben nem létezik, miközben a valóságban több évszázados. Ezek az emberek csak úgy számíthatnak a lakhatási körülményeik javítására, ha legalább arra a kevésre építhetnek, amilyük van. Ha Béketelepen megkapják azt az esélyt, amit másutt mindenki más, saját erejükből, továbbá összefogásukból önmaguk javíthatnak helyzetükön. Ennek feltétele a megszerveződés, a közös fellépés, ezért ott ennek támogatása a közösségfejlesztő munka fő célkitűzése. Ebből következően ott a gyerekek közösségének szervezése önmagáért is cél, nem csak azért, hogy az egyéni fejlődéséhez adjon támogató közeget. Az előzőekhez képest köztes helyzetben levő nyíregyházi Huszártelen és józsefvárosi Nap utcai szomszédságban olyan sokan laknak, hogy nem jöhet szóba a felszámolás, a minden egyes család, gyerek elköltöztetésének támogatása. És talán még a Huszártelen sem annyira rosszak az egyéni körülmények, mint

Esztergomban, Józsefvárosban pedig a Nap utcainál sokkal rosszabb helyzetű szomszédságok is vannak. Mindkét helyen nagyjából rendezettek a jogi viszonyok, így nem a létfeltételekért kell harcolni, de sokat lehet és kell tenni közösségi eszközökkel az ott lakók egyéni és közösségi élete minőségének javításáért. Így ezekhez a távlatokhoz igazodik a közösségi munka, és annak elemeként a gyermekek napközbeni ellátása is.

A tanulás, az életben való boldoguláshoz segítő ismeretek, készségek és képzettség megszerzése támogatása azért ilyen hangsúlyos a napközbeni ellátásokban, mert a közoktatás nem látja el feladatát, nem igazodik az egyes gyerekek szükségleteihez, bemeneti és folyamatos támogatási követelményeket támaszt a családokkal szemben, miközben legalább több évtizedes tapasztalatiból tudhatná, hogy ez irreális és nem is teljesülő elvárás. Amikor tehát a vizsgált napközbeni ellátások tanuláshoz, iskoláztatáshoz kapcsolódó feladatokat vállalnak és látnak el, akkor helyi kompenzációkkal igyekeznek az univerzális ellátásként működő közoktatás hibáját, károkozását csökkenteni. Egyértelmű, hogy ebben az irányban nem szabad fejleszteni a – nem kötelezően igénybe veendő – napközbeni ellátást, hanem a közoktatásnak kell ellátnia feladatát. Rövid időre lehet racionális napközbeni ellátásoknak forrást biztosítani olyan szolgáltatásokra, melyek az iskola hiányosságait kompenzálják, hogy egyes gyerekek se váljanak a rendszer hibáinak áldozatává.

A gyermekek napközbeni ellátása és a közösségi munka összekapcsolása viszont olyan szinergiát kínál, amit a két tevékenység bármelyike felől közelítő szolgáltatóknak érdemes végiggondolnia és kihasználnia. A gyerekek ellátásának megszervezése fontos szükségletek kielégítésére viszonylag gyorsan eredményt hozhat, és a gyerekek ellátása hozzájárulhat a közösség folyamatos megújításához.

6.8 A szolgáltatások épületeinek és helyiségeinek kialakítása

A szolgáltatások szinterei vizsgálata is mindhárom célom szempontjából fontos. A leírás itt közvetlenül hasznosítható a további intézmények létesítéséhez, hiszen ha vannak eredmények, azok közvetlenül átvehetőek újabb szolgáltatások, szolgáltatási szintek kialakításakor. Megvizsgáltam, a helyszínek rendelkeznek-e olyan tulajdonságokkal, melyek hozzájárulhatnak akár a szolgáltatást használók lakásainak hiányosságainak, vagy akár más intézmények diszfunkcionális működése során keletkezett hiányok kezeléséhez. Ha vannak ilyenek, hozzájárulhatnak a kirekesztettség kezeléséhez. Az ezekre a kérdésekre választ adó dimenziókat is kiemelem a következőkben.¹²⁰

Két programnak volt rá lehetősége, hogy saját igényei szerinti házakat építtessen. Anyagi szempontok miatt mindkét szolgáltató olcsó gyorsépítési technológiát választott: faházakat illetve könnyűszerkezetes épületet emelt. De az esztergomi közösségi ház második ütemét már hagyományos anyagokból építették, mert az olcsóbb megoldás már néhány év alatt is látható módon kevésbé tartós. A Játszva megelőzni program minden játszóterén faház áll. Mindkét szolgáltató épületei megfelelnek a céljukra, nyújtják az elvárható szolgáltatásokat, de nélkülözik azokat a biztonsági megoldásokat – amilyen például a kilincsek, kapcsolók elhelyezése, automatikusan záródó vízcsapok beépítése, kezek becsípődés elleni védelme –, amiket nyugat-európai gyermekintézményekben már évtizedek óta rutinszerűen alkalmaznak.

Maguk az épületek funkcionálisak, a használók szempontjai jól érvényesülnek. Például a játszótereken álló játszóházak mindegyikében van – legalább egy saroknyi – konyha. Az esztergomi közösségi házba zuhanyzókat és mosókonyhát is építettek, utóbbiban mosógépek állnak a romatelep lakói rendelkezésére. Ha nem is a gyerekek napközbeni

¹²⁰ A jeles svájci folyóirat, a SozialAktuell 2003 áprilisában tematikus számot jelentetett meg Építészeti és szociális munka címmel. A magyar valóság távolságát fel sem becsülhetjük, pedig a mi intézményeink épületeivel éppen olyan munkákat végeznek, mint a svájciakkal, csak egészen máshogy...

ellátásához tartozik ez a funkció, a mosógépek még a közösségsserveződés gyűjtópontjaivá is váltak: mindig beszélget néhány asszony a gépek körül, a tiszta ruhákra várva.

A Játszva megelőzni program játszóterei, szabadban levő részei minden követelményt kielégítenek. A játszóterei bútorok és a térszervezés megfelel a játszóterekre 1998 óta létező szabályozásnak¹²¹, mely gyakorlatilag átvette a vonatkozó uniós előírásokat. A szigorú feltételek teljesítését és a szinten tartó karbantartást csak külföldi cégek magyarországi leányvállalatai tudták biztosítani.

Az ÁGOTA Játszóház, a Nap Klub és a Zabhegyező Játszóház önkormányzati tulajdonú helyiségcsoportokban működik. Az utóbbi kettő helyiségcsoportjai korrekt állapotúak, de építészeti kialakításuk tulajdonképpen nem alkalmas nagyobb számú látogató változatos programokra történő fogadására. A terek nehezen megoszthatóak, a természetes megvilágítás és szellőzés nem biztosított – légkondicionálásra nincs pénz. A Zabhegyező Játszóház helyzete annyival kedvezőbb, hogy jelenlegi helyszíne már a második, ennek kialakításakor lehetett támaszkodni az első tapasztalataira és a munkák egy részét saját – gyerekintézmény karbantartásában gyakorlott – gondnokkal lehetett elvégeztetni, így legalább a beépített anyagok és eszközök, az alkalmazott színek igazodnak a gyerekcélú használathoz. Az ÁGOTA Játszóház telepítése ideális is lehetne, hiszen a lakótelepi házak között álló faház egy helyiségcsoportját használják, ám ennek állapota önmagában is szégyene a városnak, hát még, hogy – veszélyeztetett – gyerekekkel való foglalkozás céljaira adják – ha kedvezményesen is, de – bérbe. Ilyen állapotú épületben teljesen esélytelen lenne bármilyen gyerekcélú vagy más, emberek tartózkodására szolgáló intézmény működtetésének engedélyeztetése. A már tárgyalt problémára lettünk újra: civil szervezeti tevékenységként valójában olyan szolgáltatásokat nyújtanak, melyek igénybevételére a törvény minden gyereknek jogot adna. A jogérvényesítés garanciáinak kijátszása, hogy a

¹²¹ Jelenleg hatályos: 78/2003. (XI. 27.) GKM rendelet a játszóterei eszközök biztonságosságáról.

működési engedély nélküli szolgáltatók milyen körülmények között kénytelenek fogadni a gyerekeket. Ennek lehetőségét fel kellene számolni – de féltő, hogy ez a jelenlegi szolgáltatások megszűnését hozná.

Egerben a Szeta saját ingatlannal rendelkezik. A gyermekek átmeneti otthona létesítését szolgáló pályázat segítségével vásároltak, majd átalakítottak egy családi házat. Ez az épület vállalható kompromisszumokkal alkalmas céljaikra, de a nagyobb közösségi terek hiánya a tevékenységeket is korlátozza. A felhasznált és beépített anyagok családi házba valók, a közösségi használatból következő nagyobb igénybe vétellel járó gyorsabb amortizáció már szemmel látható. Valószínűleg itt is el kell majd szenvedni, hogy amit a létesítéskor meg kellett spórolni, annak a többszörösét vesztik a fenntartáson. Nagy értékük a kert, amibe az évek során játékok és bútorok is kerültek.

Azt mondhatjuk, hogy az alternatív napközbeni ellátásokhoz kapcsolódva – sem biztonság, sem tartósság, sem belsőépítészet, színhasználat tekintetében – nem alakult ki, nem jelent meg az a kultúra, ami a hasonló nyugat-európai intézményeket jellemzi. Ez a további intézmények létesítése szempontjából a meglevő külföldi tudás átvételére ösztönöz.

6.9 Berendezés és eszközök

Ez a témakör is mindhárom vizsgálati szempontom alapján releváns, de a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kap a kirekesztettség elleni alkalmazhatóság kérdése. Hiszen Darvas Ágnes és Tausz Katalin éppen egyes eszközökkel, tárgyakkal való rendelkezés, azok használata tekintetében definiálta és operacionalizálta a kirekesztettséget. Természetesen további szolgáltatások megindításának támogatása szempontjából is fontos látnunk, milyen tapasztalatok vehetők át.

A Szeta Egri Alapítvány Ifjúsági segítőházának alapja a gyerekek átmeneti otthona, mely egyébként egész Heves megye egyetlen ilyen intézménye.

Ennek felszerelésével szemben az a követelmény¹²², hogy legyen képes a gyerekek minden szükségletét teljes körűen kielégíteni, s ehhez az alapítást lehetővé tevő pályázat és működtetési finanszírozás is biztosított fedezetet. Ezek persze önmagukban is korlátozott lehetőségek, úgy pedig különösen, hogy az átmeneti otthon bázisán napközbeni és közösségi ellátást is működtetnek, így a bentlakóknál jóval szélesebb kör használja az eszközöket.

A Határtalan Szív Alapítvány közösségi háza, a Játszva megelőzni program játszóterei és a Zabhegyező Játszóház létesítésekor állt rendelkezésre forrás a bútorozásra, felszerelések megvásárlására. A Káposztásmegyeri Játszóház második helyszínének berendezése és felszerelése mind a funkciókat, mind az anyagválasztást tekintve időt álló munkának bizonyult az eltelt tizenkét évben, és jó példával szolgálhat újabb szolgáltatóknak. A két másik fenntartó intézményei némileg több kompromisszumra kényszerítik a használókat, és a gyengébb anyagok alkalmazása hosszabb távon költségesebbnek bizonyult. A Játszva megelőzni program eszközökkel való ellátásában kevésbé érvényesült az egységes eljárás, mint más kérdésekben, az egyes játszóházak vezetőinek és munkatársainak személyes tudásai, érdeklődése nagyobb teret kapott. A szakmai program nem rendelte el teljesen azonos tevékenységek folytatását a különböző játszótereken, így nem rendelt egységes felszerelést sem.

A többi szolgáltató esetében a berendezés és eszközkészlet kialakítása nagyon esetleges: leginkább adományba kapott – az ÁGOTA Játszóházába lomtalanításból gyűjtött – bútorokkal és maradék pénzekből vett eszközökkel dolgoznak, tudatos berendezésre esély sem volt soha.

A Határtalan Szív Alapítvány közösségi házában működtet eMagyarország Pontot, pályázaton nyert számítógépek, programok és az internet használatát biztosítva minden látogatónak. A közösségi használat lehetőségét

¹²² Lásd a 15/1998. (IV. 30.) NM rendeletet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről!

kimondottan azért biztosítják, hogy az egyéni hozzáférések hiányát ellensúlyozzák. A többi szolgáltatónál legfeljebb mások által levetett és adományozott számítógépek elérhetőek a használók – és gyakran a munkatársak – számára.

Az adott körülmények között az eszközkészlet alakulására leginkább más gyermekintézményekben szerzett tapasztalatok, családi tudások, s az adományozás – az otthon megunt holmik odaajándékozásának – esetlegességei voltak hatással. Így nagyrészt olyan játékok, könyvek, sportszerek kerültek az intézményekbe, mint amilyenek középosztálybéli családokban veszik körbe a gyerekeket.

Az így kialakult eszközparkot jellegzetesen az intézményben, annak programjain használhatják a gyerekek, még akkor is, ha azok egyébként jellegzetesen személyes tárgyak, mint például egy pár görkorcsolya.

Az intézmények egy része kölcsönöz eszközöket otthoni használatra, családi programokra, nyaraláshoz. Ily módon a napközbeni ellátást igénybe vevő gyerekeknek egyrészt lehetőségük van több olyan eszközt is használni, amivel családjuk nem rendelkezik, s aminek használatának hiányát kirekesztéssel fenyegető tényezőnek látta Darvas Ágnes és Tausz Katalin. Másrészről azonban ezek nagy része erkölcsileg elavult eszköz, s bár persze ezek használata jóval több a semminél, mindenki tudja, hogy mások által levetett eszközöket használhat. Anyagi források hiányában fel sem merült, hogy a családban elszenvedett hiányok kompenzálására programszerűen biztosítsák ilyen eszközök használatának lehetőségét.

Több intézményben meguzsonnáztatják egy-egy kenyérrel, teával, szörppel a gyerekeket, s több helyütt – így a játszótéren is – van teakonyha, de csak két helyen használják ezeket a gyerekek is. Egerben a gyermekek átmeneti otthona lakói nagy önkiszolgálással élnek, egyebek között a konyhában is, így természetes terük ez nekik is és a napközben bejáró gyerekeknek is. A Zabhegyező Játszóház az egyetlen, ahol foglalkozások épülnek közös konyhai tevékenységekre, követve a hasonló nyugat-európai intézmények példáját – de a feltételek ott sem felelnek meg a közegészségügyi szabályoknak.

Pedagógiai program-szakmai tudás-eszközkészlet koherenciájáról nem beszélhetünk a megvizsgált ellátások esetében. Ugyan az intézmények által jellemzően követett aktív nevelési szemlélethez nem a speciális eszközök használata kapcsolódik, de anyagi feltételei sincsenek sokféle, köztük különlegesebb – akár csak a közösségi igénybevételt álló – eszközök beszerzésének.

Hasonlóan az építészethez, a felszerelés tekintetében is szerencsés lenne újabb szolgáltatások megindításakor külföldi tapasztalatokat felhasználni.

6.10 Szakmai program

A kutatás fontos kérdése volt, hogy a szolgáltatások milyen szakmai programmal rendelkeznek. Szakmai program készítését a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 51/A. § (2) bekezdése írja elő. Természetesen csak a magukat a törvény hatálya alá helyező szolgáltatóknak, s mint láttuk, a vizsgált szolgáltatóknak csak egy része ilyen, minthogy a működési engedély megszerzése nem jár előnnyel, csak munkával.

A szakmai programokat két szemszögből vizsgáltam: egyrészt a formálásuk menetét, történetét, másrészt a programok tartalmát, a tevékenységeket.

6.10.1 A szakmai programok formálásának menete

A formálás menetét három lépésben vizsgáltam:

- tervezés,
- evaluáció,
- újratervezés.

Mindhárom vizsgálati terület a leíró illetve a kialakult gyakorlatoknak további szolgáltatások létesítéséhez való felhasználhatóságára irányuló vizsgálati kérdésemhez kapcsolódik, természetesen nem azonos súllyal.

A korábbiakban már leírtam, hogy sem az írásbeliség, sem a formális tervezés nem jellemzi a vizsgált intézményeket, s különösen nem az alapításukat. A legrégebb óta működők alapítása idején még jogszabályok sem követeltek meg pedagógiai programot, de mivel nagyrészt később sem kértek működési engedélyt, így nem is helyezték magukat az előírások hatálya alá. Így egyik induláskor egyik szolgáltató sem dolgozott ki írásba foglalt koherens szakmai programot.

A máltai játszóterek alapításakor használt telepítőkészletben korán megjelent egy általános pedagógiai program. Itt tehát a program egésze indításához nem kapcsolódott írásba foglalt pedagógiai program kidolgozása, de az egyes újabb játszóházak már megindulásukkor rendelkeztek ilyennel, még ha ez nem is volt egyedi.

Vizsgálatom idejére már gyakorlatilag az összes szolgáltatás rendelkezett olyan dokumentummal, amit pedagógiai programként elemezhettem. Ám ezek nem tervezéssel, hanem a kialakult gyakorlat leírásával születtek.

Megfelelő dokumentumok hiányában nem rekonstruálható, hogy az először írásba foglalt pedagógiai programok azonosak voltak-e azokkal a csak a szolgáltatásokat nyújtók kollektív tudatában létezett pedagógiai programokkal, melyeket a szolgáltatások megindulásától követtek.

Valószínű, hogy tapasztalataikat értékelve nem csak egyes programelemeken változtattak, de a pedagógiai program egészén is, tehát volt eredményességvizsgálat és újratervezés is. De ezeket megbízhatóan csak ott vizsgálhattam, ahol írásbeli dokumentumok állnak rendelkezésre. Így nem követhettem a pedagógiai programok alakulását az egyes szolgáltatások megindulástól terepkutatásom idejéig, csak a jelenállapotból következtethetek vissza.

A szolgáltatók szakmai programjait vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy azok írásbeli kidolgozására a következő tényezők hatottak leginkább:

- jogszabályi előírás – a működési engedély kérésekor be kell nyújtani a pedagógiai programot. A Máltai Szeretetszolgálat budapesti játszóterei így rendelkeznek pedagógiai programmal, de a játszóterek létesítéséhez és

működtetéséhez kidolgozott dokumentumok között is volt már ilyen, jóval korábban, mint ahogy működési engedélyeket kértek.

- támogató által szabott feltétel – pályázatok inkább csak annak az egy, esetleg több programelemnek a kidolgozását és a teljes intézményi programban betöltött szerepének bemutatását írják elő, amihez a szolgáltatók a támogatást kérik. Az egész intézmény átfogó programtervét kellett bemutatnia a Zabhegyező Egyesületnek a helyi önkormányzattal való megállapodás előkészítésekor illetve a második helyiség használatba vétele előtt. Ugyanígy kellett eljárnia az Esztergomban dolgozóknak, amikor forrásokat igényelték a közösségi ház létesítéséhez illetve bővítéséhez.
- külső szakmai inspiráció – a Zabhegyező Játsház vezetői 1999-ben arra kaptak felkérést, hogy saját gyakorlatukból egy szakértői tanulmány keretében dolgozzanak ki egy általános pedagógiai programot aktív nevelési módszereket alkalmazó, alternatív napközbeni ellátást nyújtó kis intézmények számára. (Addigra már több tanulmányt írtak munkájukról.) Ez a munka nagyban tudatosította a gyakorlatot és visszahatott a Káposztásmegyeri Játsház pedagógiai programjára is, mely alapján kaphatna működési engedélyt a szolgáltatás. 2005-től az NCSSZI szakreferense által szervezett módszertani műhelyben – a működési engedélyek megszerzését előkészítendő – egységes szempontok alapján igyekeztek leírni saját szolgáltatásaikat az együttműködők. Itt tehát nem programalkotó folyamatokat valósítottak meg, de a kialakult gyakorlat leírása mindenképpen tudatosító hatású volt.
- a munkatársak szakképesítése – a pedagógus végzettséggel rendelkezőkre inkább jellemző, hogy kidolgozzák terveiket, hatványozottan igaz ez a Nap Klubra, melynek vezetői pedagógusképzéssel is régóta foglalkoznak.
- önkéntesek és hallgatók foglalkoztatása – ahhoz, hogy tevékenységek megvalósításában nagy önállóságot adjanak a szolgáltatók, feltételül szabják a részletes tervek bemutatását.
- az eredmények megosztása, publikálása – a Nap Klub kezdetektől felvállal egy általánosabb szolgáltatásfejlesztési célt, amit követve közzéteszi eredményeit, az ÁGOTA Játsház vezetője a honlapon közzétett írásai inkább a blog műfajhoz állnak közel, nem szakmai elemzések közlése a cél, újabban a Mi Házunk honlapja is nagyon sok információt tesz közzé.

Mindezeknek az írásoknak az elkészítése visszahat a pedagógiai programok formálására.

Az érdemi evaluáció nehézségeire világított rá a Játszva megelőzni program szociológus diplomával is rendelkező volt koordinátora, Palotai Ilona. A vele készített interjúban kifejtette, hogy nagyon nehéz lenne érvényesen használható vizsgálati módszert kialakítani a szűken értelmezett alternatív napközbeni ellátás eredményességének mérésére, minthogy olyan sok szereplős, összetett viszonyrendszerben működnek a szolgáltatások, amiben lehetetlennek tűnik egyetlen ágens hatását magyarázó erővel kimutatni, igazolni. Ezért az ő módszertani csoportjuk nem is evaluációs vizsgálatokat végzett, hanem a használói magatartást, a szokásokat illetve az elégedettséget mérték fel.

Alapvetően osztom Palotai Ilona álláspontját. Szerintem az ellátott gyerekek és szüleik biztonság- és gondo-zottságérzete lenne elsődlegesen vizsgálendő. Másodlagosan pedagógiai-pszichológiai kutatási módszerekkel a szolgáltatást használó gyerekek társas kompetenciái és a tapasztalati tanulás hatásának tekinthető fejlődése terén lehetne vizsgálható egyes látogatók szintjén az eredményesség. Érdemes lenne átgondolni azt is, mennyire alkalmazhatóak a napközbeni ellátások eredményességvizsgálatához azok az antropológiai megközelítések és eszközök, melyekkel Horváth Kata legújabban vizsgálja gyerekeknek tartott drámapedagógiai foglalkozások hatását.¹²³ Míg a helyi társadalom szintjén a deviáns magatartási formák, a kriminalitás, a szülők foglalkoztathatósága, a helyi társadalom struktúráinak változásának elemzésével tartanám vizsgálhatónak az eredményességet. Mindezen potenciális vizsgálati területek tekintetében nagyon nehéz az operacionalizálás kérdése.

Úgy látom, azért nincsenek eredményességvizsgálatok, mert nincsenek rájuk erőforrások: a kutatási módszerek kifejlesztése magas és többirányú kutatás-módszertani képzettségű szakértői csoportot és nagyon nagy munkaráfordítást igényelne. Láttuk, hogy bár igen sok program vezetője dolgozik a

¹²³ A KÁVA Kulturális Műhelyben készült vizsgálat módszertanát 2009 májusában tervezik publikálni.

felsőoktatásban, a napközbeni ellátáshoz kapcsolódó kutatói tevékenységet ott sem folytatnak. A Máltai Szeretetszolgálat módszertani csoportja 2006-ig végzett a játszóházakhoz kapcsolódó vizsgálatokat, de átfogó vizsgálati módszer kialakítására nem került sor.

Néhány szolgáltató nagyobb uniós pályázat megvalósításához kapcsolva foglalkozott az eredményesség mérésének problémáival. Ezek tapasztalatai egybevágnak a régebbi uniós tagállamokban szerzettekkel: azaz a pénzügyi, adminisztratív kontrollt jóval erősebben érvényesítik az irányító hatóságok, mint az eredményesség érdemi vizsgálatát.

A Határtalan Szív Alapítványnál az egyes gyerekekkel való foglalkozás egyéni fejlesztési tervei formálják a szolgáltatás egészét is. Az egyéni tervek teljesülésének értékeléséből így összeáll a tevékenységek általánosabb értékelése is. Az egyéni fejlesztési terveket korábban negyedévente, most félévente tekintik át. Ezek a rövid visszacsatolási periódusok inkább a finomhangolást támogatják, mint a tevékenység komplex értékelését.

Az eredményesség vizsgálatához fel lehetne használni az általában minden szolgáltatásban vezetett naplókat, ám ezek legfeljebb három területre koncentrálnak:

- a primer történésekre, melyek befolyásolhatják a következő napokban a gyerekek, szülők viselkedését, s amelyekről ezért tudniuk kell azoknak a munkatársaknak is, akik az adott eseménynél nem voltak jelen – s persze ily módon rögzítik saját közösségi történetüket is,
- a látogatók létszámára,
- a technikai-szervezési információkra.

Ezek közül az adatok közül leginkább a látogatottságiakat dolgozzák fel – az ÁGOTA havonta közzé is teszi honlapján a napi forgalmi adatokat, melyeket a napi első belépéskor a gyerekek által aláírandó ívek alapján rögzítenek.

Minthogy a szolgáltatások nem dolgoztak ki terveket, nem alkalmaztak periodikus eredményességvizsgálatokat, tudatos és aktusokban

megragadható újratervezésre sem igen találtam példát az általam vizsgált alternatív napközbeni ellátások történetében.

A szervezetek vezetőivel készített interjúimból az derült ki, hogy mindnyájan a normatív finanszírozás megszületésére vártak szolgáltatásaik megindításától. Úgy gondolták, tevékenységeik rövidesen meggyőzhetik a döntéshozókat a normatív finanszírozás szükségességéről, aminek feltétele lesz előírások betartása is, tehát szükségszerűen sort kell majd keríteni a szolgáltatás újratervezésére, addig pedig megfelelő az eredeti működési mód folyamatos finomítása. Nagy változtatásokra források hiányában sem gondolhattak. Valójában folyamatosan csökkentek a források, így – az átmenetinek remélt – tervezés ennek a helyzetnek a kezelésére szorítkozott. Az induló állapothoz képest egyik szolgáltató sem tudta bővíteni szolgáltatását sem tartalmában, sem időtartamában.

Ettől legfeljebb a Mi Házunk történetét láthatjuk némileg különbözőnek, de valójában ott sem új terveket készítettek egy ciklus lezárása után, hanem az eredeti terv hosszabb távú, s annak megvalósítása volt a közösségi ház második ütemének felépítése, a szolgáltatások bővítésével. Már szóltam róla, hogy a terv tartalmaz szolgáltatásokat középiskolások számára is, de ezek még nem épültek ki. Tehát ma is a hosszú távú tervük megvalósításán dolgoznak.

A vizsgált szolgáltatók csak elháríthatatlan külső kényszerek hatására tervezték újra a szolgáltatásokat.

A Zabhegyező Játsszóház háromnegyed évvel a megnyitás után kettős ok miatt kényszerült felülvizsgálni a működését. Mind a kettő a szolgáltatásai iránti igény nagyságából következett. Világossá vált, hogy ennyi gyerek számára csak közép- és főiskolás önkéntesekkel nem lehet szolgáltatást biztosítani. Ezért 1994 őszétől polgári szolgálatost és a munkaügyi központ támogatásával foglalkoztatott munkatársat alkalmaztak. Az ő szervezetbe illesztésükre nem születtek kontúros tervek. A tervezést megalapozó tapasztalat hiányában kis lépésekben alakították a szervezeti rendet és a működést. Biztosan nagy szerepe volt abban, hogy ezt így lehetett megtenni,

annak, hogy elsőként egy nagyon elkötelezett önkéntes töltötte be a polgári szolgálatos helyet.

Ugyancsak a kielégíthetetlen nagyságú igényből következett, hogy – hosszas egyeztetések után – 1996 októberétől a játszóház új helyre költözött, az eredeti helyiség lett volna a kamaszházé. Ekkor tulajdonképpen nem történt újratervezés, csak visszatért a szolgáltató eredeti programjához: csak általános iskolásoknak nyújtott szolgáltatást. 1997-ben viszont – a még mindig kielégíthetetlen méretű igény miatt – tovább szűkítették a látogatók korosztályát, akkortól 12 évnél idősebbek csak önkéntesként látogathatják a játszóházat. Emiatt újra kellett tervezni, a két évvel fiatalabb részvevőkhöz kellett igazítani az önkéntesek kötelező képzését, s némileg a legfiatalabb önkéntesek szerepét is.

A közalkalmazottak 2002-es 50%-os béremelését nem követte a játszóház önkormányzati finanszírozása növekedése, így a korábbi működés fenntarthatatlan volt, a korábbi bérekkel nem lehetett folytatni a foglalkoztatást, magasabb bérrel viszont három helyett csak két munkatárs volt továbbfoglalkoztatható. Ekkor a munkatársak munkavégzését és az önkéntesekkel való feladatmegosztását kellett újratervezni.

A Játszva megelőzni programot is anyagi okok kényszerítették újratervezésre. Abban a programban is a foglalkoztatás lehetetlenült el. Előbb fel kellett hagyni a játszótérek zárástól nyitáshoz való őrzését, majd drasztikusan csökkenteni kellett a szolgáltatást nyújtó munkatársak létszámát is. 2006-ban minőségi értelemben mégsem tervezték újra a programot, mert a rendelkezésre álló erőforrások csak azt tették lehetővé, hogy a legminimálisabb szolgáltatással maradjanak fenn a játszótérek. A módszertani csoport munkatársai kiléptek, hogy az ő bérük se csökkentse a gyerekek közvetlen ellátására fordítható forrásokat. Ezzel viszont elveszett az a bázis, ami a szolgáltatások újratervezését, egyáltalán a hálózatos működés előnyeit szolgálhatta volna.

Valójában tehát 1997 óta a Zabhegyező és a Játszva megelőzni program is csak annyiban tervezte újra működését, hogy képes legyen azt fenntartani,

de külső beavatkozás – finanszírozás – nélkül még az újratervezésen való gondolkodás is csak az alig rendelkezésre álló erőforrások elvesztegetése.

Itt vissza kell visszautalnom az erőforrásokat elemző 6.6.1 fejezetre. Láttuk, hogy a programok túlnyomó többségének semmilyen kilátása nem volt a napközbeni ellátás tartós finanszírozására, mi több, az alapítás feltételei is sok helyen hiányoztak. Így a szolgáltatók csak arra számíthattak, hogy rövidesen normatív támogatásban részesülnek. Felfoghatjuk úgy, hogy szolgáltatásuk első szakaszaként a megjelenést, beágyazódást tervezték környezetükbe, mely szakaszt a normatív finanszírozás belépése zárt volna le. Ennek a szakasznak az eredményességének a vizsgálatára adhatott volna alkalmat a normatív finanszírozás kidolgozásához kapcsolódva a szolgáltatást ténylegesen nyújtók tevékenységének vizsgálata. Az újratervezéshez pedig a finanszírozás jogszabályi feltételeinek megteremtése.

A finanszírozás megszületéséig a szolgáltatások szigorú értelemben véve intézményesültség előtti szakaszban vannak és maradnak is, hiába is értékelnék eddigi munkájukat és terveznének bármit, az csak álmodozás lehetne, nem szakmai tervezés, követhető példa.

6.10.2 Szolgáltatások

A szükségletek és a rájuk adott szolgáltatási válaszok objektív voltába vetett hitünket mindig megerősítheti, ha egymástól függetlenül, időben, térben egymástól távol nagyon hasonló megoldásokat alakítanak ki. Ebben a tekintetben az alternatív napközbeni ellátási formák nagyon megerősítőek, mert – a káposztásmegyeri és az esztergomi programot kivéve még csak nem is támaszkodnak külföldi mintára, mi több, a hasonló belföldi innovátorok – egymást sem ismerve alakították ki szolgáltatásaikat, melyek mégis erős, kategóriákkal könnyen leírható azonosságokat mutatnak. Természetesen adott szükségletek felismerése és kielégítése szándéka, módja kulturálisan is meghatározott adott közösségben, amit a vizsgált ellátások is igazolnak.

A konkrét szolgáltatások vizsgálata, kategorizálása, tipizálása mindhárom kutatási célomból következik. Minden tevékenységtípus esetében megvizsgálható, csökkenti-e a valószínűségét a társadalmi kirekesztettség átörökítésének. A kategóriák rendszerbe foglalása pedig további szolgáltatások létesítése szempontjából összegzi a kialakult gyakorlatokat.

6.10.2.1 A szolgáltatások rendszere

Az általam vizsgált szolgáltatók ténylegesen nyújtott szolgáltatásairól kategóriarendszert alakítottam ki.

Dolgozatom elején definiáltam, mit tekintek gyermekek napközbeni ellátásának. A megvizsgált szolgáltatók a valóságban nyújtanak annál alacsonyabb szintű szolgáltatást is, azoknak, akik – akár szokásszerűen, akár aktuálisan – azt igénylik, leginkább azáltal, hogy nem – a gyakorlatban valójában a lehető legalacsonyabb szinten – kívánnak interakcióba lépni a szolgáltató munkatársaival és más használókkal. Tőlük csak a legelemibb szabályok betartását várják el. Ilyenek például azok, akik pont úgy akarják használni a Játszva megelőzni program intézményeit, mint bármely más játszótér. Természetesen a napközbeni ellátás valójában ezekre a használókra is komplex hatást fejt ki, de áttételesen, a használható eszközök és a – még oly minimális – szabályok révén, amik nem egészen ugyanolyanok, mint bármely más játszótéren. A szolgáltatások kategóriákba rendezésénél nem hagyhattam figyelmen kívül ezeket a legalacsonyabb szintű szolgáltatást nyújtó tevékenységeket sem, egyrészt, mert ezek a komplexebb ellátások elemei is, másrészt szinte mindig van, aki csak elemeket akar igénybe venni, nem komplex szolgáltatást – például akkor, amikor a korábban érkezett gyerek egyedül játszik egy eszközzel egy foglalkozás kezdetére várva.

A gyermekek napközbeni ellátása szolgáltatásainak rendszere:

1) Elsődleges szolgáltatási elemek

a gyermek fiziológiai és biztonsági szükségleteit elégítik ki,

az igénybevételüknek csak minimális szabályok betartása a feltétele.

2) Másodlagos szolgáltatási elemek

Maslow-i értelmében magasabb rendű szükségleteket kielégítő szolgáltatások,

- igénybe vételük komolyabb szabályok betartásához kötött,
- legfontosabb általános szabály, hogy a szolgáltatásokat nem egyénileg, hanem csoport/ közösség tagjaiként veszik igénybe a használók.

3) Saját szolgáltatásokról tájékoztató szolgáltatási elem

4) Kapcsolódó szolgáltatási elemek

- nem csak gyerekek által önállóan igénybe vehető szolgáltatások és/vagy
- egyénre – nem csoport/közösségtagi helyzetben – irányuló szolgáltatások.

5) Módszertani, publikációs szolgáltatási elem

6) Befogadó intézményi szolgáltatási elem

Az első három szolgáltatási elemet minden általam vizsgált szolgáltatásnál megtaláltam, s ezek nélkül el sem képzelhető a gyerekek alternatív napközbeni ellátása. A második három elemet is majdnem mindegyik szolgáltatásnál megtaláltam, de ezek nélkül elképzelhető a definíciónak megfelelő napközbeni ellátás, akkor is, ha kétségtávol szegényebb, kevésbé komplex lenne a szolgáltatás.

6.10.2.2 Elsődleges szolgáltatási elemek

Szabad és öntevékeny tartózkodási lehetőség

Legegyszerűbb szolgáltatási elemként az intézmények nyitvatartási idejükben lehetővé teszik, hogy a látogatók az intézményben tartózkodjanak és – egyedül illetve csoport, család tagjaként – egyedül vagy társakkal használják az ilyen használatra kijelölt eszközeit.

Információs, tanácsadó és segítő szolgáltatás

A munkatársak a hozzájuk forduló használók rendelkezésére állnak, ha segítségüket kérik. Azonnali segítséget adnak, ha azért tér be a gyerek, mert valami elromlott, betegnek érzi magát, megsérült vagy a leckéjével nem boldogul a gyerek. Szakszerű ellátást igénylő problémák esetén kompetens szolgáltatóhoz irányítják a gyereket. Mindezzel a gyerekek és szüleik biztonsági szükségleteit elégítik ki a szolgáltatók: elérhető a gyerek számára a közelben egy jóindulatú segítő. Ez a tudat valószínűleg még a konkrét problémák megoldásánál is fontosabb.

Minden általam vizsgált szolgáltatót jellemez az, amit Vecsei Miklós a Játszva megelőzni program intézményei hivatásának nevezett: alacsony küszöbű – a mindennapok terében jelenlevő – intézményként információt nyújtva kaput nyitnak kompetens ellátások felé.

Ezek a szolgáltatások egészen különbözően jelennek meg a vizsgált ellátások esetében. A nagyvárosi lakótelepeken működő szolgáltatókat tényleg mindenféle problémával megkeresik a látogatóik, viszont a gyerekeknek csak egy kisebb része van a munkatársakkal olyan közvetlen kapcsolatban, hogy komoly gondjaiba is beavassa őket. A négy – legalább részben – romák lakta szomszédságban eleve szűkebb közösség használja a szolgáltatásokat, viszont velük intenzívebb a kapcsolat. Ezeknek a szomszédságoknak a lakói egymással is szorosabb kapcsolatban állnak, – a Józsefvárost kivéve – rokonaik közelében élnek, akiket a gyerekek mindig elérhetnek. Így ezeken a helyeken nem pillanatnyi gondjukkal fordulnak a szolgáltatásokhoz, hanem olyan problémákkal, melyek kezeléséhez nem találnak kompetens laikus segítőket. Ugyanílyen kérdésekkel a felnőttek is nagyobb számban fordulnak a munkatársakhoz ezeknél a szolgáltatásoknál.

Mindig kell, hogy legyen olyan munkatárs, aki megszólítható a kérdésekkel, különben nem beszélhetünk alacsonyküszöbű ellátásról. Ezért szükséges – a biztonsági szükségletek kielégítésén túl –, hogy egy időben mindig legalább két munkatárs dolgozzon, akár képzett önkéntes, akár szakember.

Étkeztetés

A vizsgált intézményekben nincsenek olyan konyhák, melyek működtetésére a tisztiorvosi szolgálattól engedélyt kértek volna¹²⁴, így szabályosan csak – más által – csomagolt élelmiszert adhatnának a gyerekeknek. Ugyanakkor mindenütt van a szolgáltatásnak több-kevesebb mindig éhes használója. Számukra egyszerű szendvicseket készítenek, s szinte mindenütt figyelemmel vannak a folyadékfogyasztásra is, hiszen gyerekeknél figyelmetlenségből rövid idő alatt is kialakulhat kiszáradásos állapot.

Ezek iránt a szükségletek iránt általában a gyerekek életkori sajátosságai miatt és konkrétan azért sem lehetnek érzéketlenek a szolgáltatók – így a jövőben alakulók sem –, mert sok családban gondot jelent a gyerekek étkeztetése. Mivel a gyerekek szociális étkeztetése a hagyományos gyermekintézményekre alapul, a gyerekek ellátására külön is figyelni kell azokban az időszakokban, amikor azok az intézmények zárva tartanak.

Érthető, hogy az étkeztetésre szigorú szabályok vonatkoznak, de érdemes lenne ezeket cizelláltabbakká tenni. Hiszen – az előbbi szempontokon túl – a közös étkezésének, különösen az étkezés közös előkészítésének rituális jelentősége is van, az önkiszolgálásra, az egymásról való gondoskodásra nevelésnek is fontos területe. Szemforgatás, hogy ma minden szabály nélkül étkeztetik a gyerekeket a szolgáltatók, mert civil szervezetként azt tesznek, amit akarnak, míg ha lenne működési engedélyük, akkor az kizárná ezt.

6.10.2.3 Másodlagos szolgáltatási elemek

A másodlagos szolgáltatási elemek kategóriájába tulajdonképpen a napközbeni ellátás teljes definíciójának megfelelő elemeket soroltam.

¹²⁴ Kivéve Egert, ahol a gyermekek átmeneti otthona engedélye természetesen a konyha működtetésére is vonatkozik.

6.10.2.3.1 Tematikus foglalkozások

6.10.2.3.1.1 Saját intézményben

Mindennapi tevékenységek

Szakkörök, klubok, tanfolyamok, képzések alkotják ezt a csoportot, beleértve az önkéntesek felkészítését, továbbképzését és a kizárólag az önkéntesek csoportja számára tartott rendezvényeket is.

Vakációs tevékenységek

A szolgáltatók általában több módon is együttműködnek a körzet általános iskolájával, így többnyire ismerik az egész tanév rendjét, a tanítás nélküli napokra jó előre fel tudnak készülni egész napos szolgáltatásra. A Játszva megelőzni program játszóterei bombariadókkor is többször befogadtak azonnali igényre nagyobb létszámú gyerekcsoportokat is. A tanítás nélküli napokon és vakációban többnyire már délelőtt kinyitnak a szolgáltatásukat a szülők távollétéhez igazító szolgáltatók. A hosszabb nyári szünetben egymásra is épülő tematikus foglalkozásokból álló sorozatokkal igyekeznek ösztönözni a mindennapi rendszeres, visszatérő látogatást.

6.10.2.3.1.2 Külső helyszíneken

Rendszeres tevékenységek

Rendszeresen külső helyszínen elsősorban olyan foglalkozásokat szerveznek a szolgáltatók, melyekre saját helyiségeikben nincs lehetőség, felszerelés. Sportpályát, játszótérrel, nagycsoportos rendezvényeket befogadni képes termeket használnak így.

Alkalmi tevékenységek

A szolgáltatók rendszeresen szerveznek változó külső helyszínekre látogatásokat. A családi szociokulturális hátrányokat akarják csökkenteni, az ismeretlentől való félelem görcseit oldva, természetessé téve olyan intézmények használatát, mint az uszoda, múzeum, színház. A kirándulások szolgálják az olcsó és egészséges szabadidő-elöltési szokások kialakítását, emellett a közlekedési eszközök használatának, egyáltalán a szomszédság határain túli világ megismerését és a vele való kapcsolatteremtést.

Táboroztatás

A szolgáltatók jelentős része él a táborozás pedagógiai lehetőségeivel, s erőforrásaik határáig elmenve többen több turnust is szerveznek. Egerben például külön táborozást szerveznek a nagykamaszoknak. A táborok programja többnyire aktív nevelési módszerekre, közöttük valamilyen fokú önkiszolgálásra épül – legalább abban a tekintetben, hogy bizonyos szolgáltatásokat – mindenek előtt az étkeztetést – önkéntesekkel biztosítanak, amivel a költségeket is csökkentik. Jellemzően 30 fő alatti táborokat szerveznek, melyekben jut kellő figyelem mindenkire. A tevékenységek közül a táborozást segítik leginkább elkülönített és hozzáférhető központi és önkormányzati források. Ezek, továbbá az önkéntesek közreműködése és a munkatársak valós munkaráfordításának – a magyar gyerektáboroztatási gyakorlatban általános, így mondhatni beidegzett – ellenszolgáltatás nélküli igénybevétele, s néhány termékadomány jellemzően lehetővé teszi, hogy a táborozók családjának csak jelképesnek számító hozzájárulást kelljen fizetnie. Így ezek a táborok ténylegesen kezelik a kirekesztettség egy dimenzióját: (többnyire egyetlen) lehetőséget adnak gyerekeknek nyaralásra.

Fontos látnunk, hogy a táborok a szolgáltatást használó tágabb közösséget – a szülőket, szomszédságot – is megmozgatják, építik. Mindenki számára az év kiemelkedő eseményei, melyekre hosszasan készülnek, és még hosszabban emlékeznek, erősítve a közösségi kapcsolatok minden dimenzióját. Gondolnunk kell itt arra is, hogy a táborozást a szociális szakember diagnosztikus helyzetnek is használhatja, melyben mély és árnyalt ismereteket szerezhet az egyes gyerekekről, ami nagyban növelheti közös munkájuk eredményességét, miként arról Hauptmann Ágnes (2004) írt.

Az alternatív napközbeni ellátás finanszírozásának – remélt – kialakításánál mindenképpen meg kellene teremteni a lehetőséget annak, hogy a szolgáltatások biztosan táboroztathassanak, tervszerűen kihasználhassanak minden abban rejlő lehetőséget, ne bizonytalan eredményű pályázatoktól függjön ez a tevékenységük.

6.10.2.3.2 *Önkéntesek foglalkoztatása*

Ide értem az önkénteseknek a konkrét feladatra való felkészüléséhez nyújtott támogatást, vezetést, magát a feladat ellátását, továbbá a tapasztalatok feldolgozását és tudatosítását is.

Azt gondolom, dolgozatomban korábban már nagyon sok oldalról megvilágítottam azokat az értékeket, melyeket a napközbeni ellátás közösségi nyújtása felmutat, mind a szomszédsági közösség, mind az ellátott gyerekek, mind a közreműködő önkéntesek szempontjából. Azt gondolom, ezek nagyon erős felhívások arra, a szolgáltatásba a későbbiekben bekapcsolódók éljenek ezzel az eszközzel.

6.10.2.3.3 *Önkiszolgálás, önszerveződés ösztönzése és támogatása*

Itt ne azokra a komplex közösségfejlesztő programokra gondoljunk, melyeknek a foglalatában a Nap Klub, a Szeta és a Határtalan Szív Alapítvány az alternatív napközbeni ellátást nyújtja, hanem magához a napközbeni ellátáshoz kapcsolódó tevékenységekre. Mindenekelőtt ilyenek az egyes szolgáltatásokban dolgozó önkéntescsoportok saját tagjaiknak szóló – klubként vagy önszervező csoportként működő – tevékenységei. Ilyenek a szülőket az intézmények felújításába, takarításába, programokba bevonó akciók, a gyerekek mindennapokban elvégzendő feladatai. Ezekkel a napközbeni ellátást nyújtók hozzá tudnak járulni a szomszédsági közösségek megerősítéséhez is.

6.10.2.4 *Saját szolgáltatásokról tájékoztató szolgáltatási elem*

A saját szolgáltatásokról tájékoztató szolgáltatási elemmel válik teljessé azoknak a tevékenységi elemeknek a köre, melyeket minden általam vizsgált napközbeni ellátásnál megtaláltam, s melyek nélkül nem képzelhető el egy ellátás sem.

6.10.2.4.1 *A célközönség tájékoztatása*

A megvizsgált szolgáltatások célközönségüket alapvetően szóban tájékoztatják. A szomszédsági közösségek hálózatain gyorsan, de torzulással terjednek a hírek. Azért is használ szinte minden szolgáltató hirdetőtáblákat

saját helyiségeiben és a külső falain, hogy a pontos információk is mindenki számára elérhetőek legyenek.

Több szolgáltatás történetében is megjelent saját újság kiadása. A Nap Klub Nap lapok című kiadványát a – felnőttekből álló – Szomszédsági Tanács készíti. Káposztásmegyeren szakkörként működött egy időben gyerekszerkesztőség. A Játszva megelőzni program játszótereinek közös lapja van.

Amikor fontos a pontos adatok megadása – például táborok, kirándulások esetében –, akkor az érintetteket többnyire levélben tájékoztatják, amit személyes tájékoztatás – szülői értekezlet – is kiegészít. Személyes tájékoztatásra felhasználják a rendezvényeket is, és több helyütt van ősszel általános tájékoztató. Ilyenkor a tervek ismertetése a cél, s szolgáltatónként különböző, hogy mennyire fogadják be a visszajelzéseket, mennyire használják szükségletek feltárására, pontosítására ezeket az alkalmakat.

Az ÁGOTA Játszóháza vezetője egyedülálló aktivitással használja honlapjukat. Tájékoztatást ad a tervezett programokról, látogatottsági statisztikát tesz közzé, személyes értékelést, mi több a szülőknek adott általános tanácsokkal, javaslatokkal reflektál a történésekre. Ezek a tartalmak a szolgáltatást igénybe vevő családoknak szólnak. Arról nincs visszajelzés, hogy hányan, kik látogatják az oldalt, így nem lehet tudni, tényleges tájékoztatási eszköznek tekinthető-e vagy inkább alanyi megnyilvánulási formának, egyfajta blognak.

A szolgáltatók nagyobbik részének van honlapja, de ezek jellegzetesen inkább a szervezetről szóló általános tájékoztatás és kapcsolati adatok közzétételének eszközei.

6.10.2.4.2 Helyi szélesebb közönség tájékoztatása

A szolgáltatók többnyire jó és rendszeres kapcsolatban állnak a helyi tájékoztatás intézményeivel, s a híradások természetéből adódóan elsősorban eseményeikkel jutnak szereplési lehetőséghez, tehát alapvető a

konkrét tevékenységekről való utólagos tudósítás, esetleg az eseményekre való előzetes figyelemfelhívás.

A partnerintézmények és az önkormányzat tájékoztatása elsősorban szintén eseményekhez kapcsolódik, s többnyire meghívó formájában ölt testet. A körzeti önkormányzati képviselőkkel gyakorlatilag folyamatos személyes kapcsolatot ápolnak a szolgáltatók, jellemzően vezetői szinten.

6.10.2.4.3 Támogatók tájékoztatása

A potenciális támogatók megkeresése célirányosan, egy-egy konkrét kérés formájában, levélben, hosszabb ideje fennálló kapcsolat esetében személyesen történik.

Mivel a tevékenységekről szóló tájékoztatások szűk, jól lehatárolt körhöz szólnak – mindenek előtt rossz helyzetben levő csoportok tagjaihoz –, továbbá kicsik az akciók ahhoz, hogy széles körben terjesztett tájékoztatásokat – plakátot, rádió- vagy tévéspotot – készítenének, nem születnek olyan hordozók, melyeken támogatók gazdasági haszon reményében kívánnának megjelenni.

Azt gondolom, hogy a megvizsgált szolgáltatók összesített tájékoztatási gyakorlata mindazokat a célokat, eszközöket, eljárásokat tartalmazza, melyeket a jövőben induló szolgáltatóknak is érdemes használniuk.

6.10.2.5 Kapcsolódó szolgáltatási elemek

Ebbe a csoportba olyan szolgáltatási elemeket sorolok, melyeket a gyerekek felnőtt családtaggal közösen illetve olyanokat, amiket egyénileg – nem csoport/közösség tagjaiként – vehetnek igénybe. Az alábbiakban a vizsgálat során tapasztalt gyakoriságuk alapján veszem sorba ezeket a tevékenységeket.

6.10.2.5.1 Közösségi művelődési tevékenységek, akciónapok

Az intézmények jelentős része közelében nincs művelődési ház vagy egyéb közösségi művelődési intézmény. Ezek funkciói közül a közösségi, családoknak szóló rendezvények szervezését vállalják fel leggyakrabban a

napközbeni ellátás szolgáltatói. Sok helyen van saját hagyományos rendezvény is, amilyen a Nap napok vagy Káposztásmegyeren a Játszóházi születésnap. Ezekkel a rendezvényekkel általában a szomszédság köztereit veszik használatukba a szolgáltatók és közönségük.

6.10.2.5.2 Korrepetálás

Néhol csak pótvizsgára felkészítésre, többnyire azonban az egész év során nyújtanak ilyen szolgáltatást az intézmények, néhol csak egy-két gyereknek, másutt időbeosztásba szervezve az igénylőket. Egerben egy munkatárs teljes munkaidejének megfelelő időt fordítanak korrepetálásra. Esztergomban pedig támogatott foglalkoztatás keretében több pedagógust is foglalkoztatnak, kimondottan tanulást, iskolai előmenetel javítását segítő feladatokra.

6.10.2.5.3 Baba-mamaklub

A játszótereken és több más szolgáltatónál is működött hosszabb-rövidebb ideig, szünetelve, újraindulva ilyen szolgáltatási elem a délelőtti órákban. Szervezés szempontjából ezek igen változatos képet mutatnak. Van, amelyiket védőnő vagy éppen a gyerekjóléti szolgálat családgondozója kezdeményezett és vezetett, ezeknek jószerével csak befogadója a napközbeni ellátást nyújtó intézmény, egy kiépített elérési úton több szolgáltatáshoz biztosítva hozzáférést használóinak. Többnyire a szolgáltató saját munkatársa működteti a klubot, de arra is van példa, hogy – a szolgáltató közösséget fejlesztő direkt tevékenysége, vagy indirekt hatása eredményeként – önszerveződő szülők.

6.10.2.5.4 Kisgyermekkorai fejlődés ösztönzése és támogatása

Legkidolgozottabb ilyen szolgáltatást az esztergomi program foglalja magába, ahol külön szobát is berendeztek a kicsikkel való foglalkozásra. (Ott tulajdonképpen a komplex tevékenységnek a kisgyermekkorai fejlődés ösztönzése és támogatása a napközbeni ellátással egyenértékű, párhuzamos eleme.) Az egri alapítvány partneróvodája felismerte ezen a területen a hiányosságait, de tanácstalan a változtatáshoz. Az alapítvány segítségét várja.

6.10.2.5.5 Eszközkölcsönzés

Alkalmi kérésre, felelősségvállalás mellett majd mindegyik szolgáltató ad kölcsön másutt történő használatra egy-egy eszközt, sportszert, játékot. A Káposztásmegyeri Játsház nem sokkal működése kezdete után – Nyugat-Európában látott mintákat követve¹²⁵ – megkezdte Játéka szolgáltatását, mely egy könyvtárhoz hasonlóan működik, a kölcsönözhető állományt több tucat, legkülönbözőbb játék alkotja.

6.10.2.6 Módszertani, publikációs szolgáltatási elem

Ez a szolgáltatási elem minden általam vizsgált szolgáltatónál igen erős, ami minden bizonnyal abból következik, hogy innovátor szervezeteket vizsgáltam, olyan időszakban, amikor a szolgáltatás nem volt elterjedt és szabályozott – még *lege artis* – sem. Feltételezésem szerint egy olyan periódusban, amikor sok szolgáltató nyújtja majd az ellátást, ez a tevékenység jóval kevésbé lesz általános minden egyes szolgáltató működésében – viszont talán kialakulnak olyan csatornák, melyek az előállított szellemi értékeket biztosabban és szélesebb körben terjesztik.

6.10.2.7 Befogadó intézményi szolgáltatási elem

Ez a szolgáltatási elem a legkevésbé általános, viszont alapvetően különbözik minden másától, ami indokolja külön kezelését.

Több általam vizsgált szolgáltató felkarolta mások olyan tevékenységeit – jellemzően helyiségeik térítésmentes rendelkezésre bocsátásával –, melyek a szomszédságban egyébként nem álltak volna rendelkezésére a családoknak. Legtöbbször nyelvtanítást vagy más fejlesztő programot tettek ily módon önköltséges formában elérhetővé.

A szolgáltatók egy része helyet ad a szolgáltatást használók magánrendezvényeihez, mindenekelőtt zsúrokhoz, születésnapokhoz.

¹²⁵ Az ottani Spielothek, Ludothek megnevezéseket is magyarítva.

6.11 A kialakított gyakorlat elemzésének összefoglalása

A gyerekek alternatív napközbeni ellátása általam vizsgált magyar gyakorlata nagyrészt önálló hazai innovációk eredményeként alakult ki, mégis sok azonosságot mutat a magyar szolgáltatók között és külföldi hasonló szolgáltatásokkal is. A vizsgált szolgáltatók gyakorlata egyenként is követhető, fejleszthető, de összességében, az eredmények szintetizálásával is alkalmas arra, hogy az ellátás széleskörű elterjesztésének alapjául szolgáljon.

A megvizsgált ellátások ereje a humánerőforrásokban van. Sokirányúan és magasan képzett, elkötelezett karizmatikus vezetők állnak a szolgáltatásokat nyújtó szervezetek élén. A munkatársak különböző humándiplomákkal rendelkeznek, de nem mondhatnánk, hogy bármelyik végzettség is elég lenne önmagában. Technikai ismeretek mellett a szemlélet formálása is szükséges, mert a pedagógia felől érkezők nem eléggé érzékenyek az egyéni és közösségi szükségletek iránt. A szociális szakképesítésűek szemlélete pedig inkább problémaközpontú, a nevelés kérdéseiben felkészületlenek. Így mindenkit nagyban formál a munkatapasztalat, a szervezeti kultúra. Külön értéket jelent, hogy a programok jó része támaszkodik önkéntesek közreműködésére, ami közösségi jelleget is ad a szolgáltatásnak és visszahat a szomszédság közössége egésze fejlődésére is. Fiatal önkéntesek képzésére két szolgáltatónak is van programja, ami összemérhető hasonló célú, de állam által kötelezően elvégzendőként előírt külföldi programokkal.

Nagyon sokszínű tevékenységeket alakítottak ki a szolgáltatók, ezek mégis világos kategóriákba rendezhetőek, ami arra mutat, hogy hasonló szükségleteket próbálnak kielégíteni, hasonló érték- és tudásalapról indulva. Ez megmutatja az alternatív napközbeni ellátás szerepét a gyermekellátások körében.

A szolgáltatások többsége nem egy kész szakmai program megvalósításával kezdett, hanem gyerekeket és családokat megszólító általános programokat kínált, s a kialakuló párbeszédben igyekezett megismerni a szomszédságban

élők igényeit, szükségleteit és ezeket igyekszik kielégíteni. Viszont nem alakítottak ki tervezés-eredményességvizsgálat-újratervezési rendet, eljárásokat. Normatív finanszírozás hiányában az anyagi feltételek olyan fokban hiányoznak, a szolgáltatások működése olyan bizonytalan, ami nem teszi lehetővé a tervezést, s az ilyen irányú erőfeszítések csak az enélkül is elégtelen erőforrásokat apasztanák. Minden szolgáltató arra számított, hogy néhány év után normatívan finanszírozott szolgáltatást nyújthat. Egyébként bele sem vághattak volna egy olyan szolgáltatás nyújtásába, amihez a szervezetek többségének még a kompromisszumok nélküli meginduláshoz sem volt forrása, a folyamatos szolgáltatáshoz pedig senkinek nem volt fedezete.

A szolgáltatások tereinek kialakításában és eszközeinek megválogatásában a közreműködők áldozatkészsége nem pótolhatta az anyagiak hiányát. Ezeken a területeken nem alakultak ki különösebb tapasztalatok, érdemes lenne a nyugat-európai tudást átvenni.

A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban kialakított gyakorlatai alkalmazásának lehetősége a gyerekek társadalmi kirekesztettsége veszélye kezelésében

Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003 és 2004) Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés címen számolt be kutatásáról, mely a gyerekek szegénysége és társadalmi kirekesztettsége vizsgálata és kezelése alapvető pontjává vált, a gyermekszegénység kezelésére szolgáló stratégiának is egyik alappillére.

A szegényekből álló mintán végzett felmérés eredményei egybeesnek a szerzők által idézett nemzetközi irodalommal. Amennyiben:

„Bár az **egyszülős háztartások** szegénységi kockázata magasabb, mint a kétszülősöké, de sem a szükségletek kielégítésében, sem a gyermeki tevékenységek alakulásában nem tapasztalható lényeges eltérés közöttük.

Az **inaktív háztartások**ban élő gyerekek szükségletkielégítése jelentősen elmarad az aktív háztartásokban élőkétől és tevékenységeik struktúrája is kedvezőtlenebbül alakul.

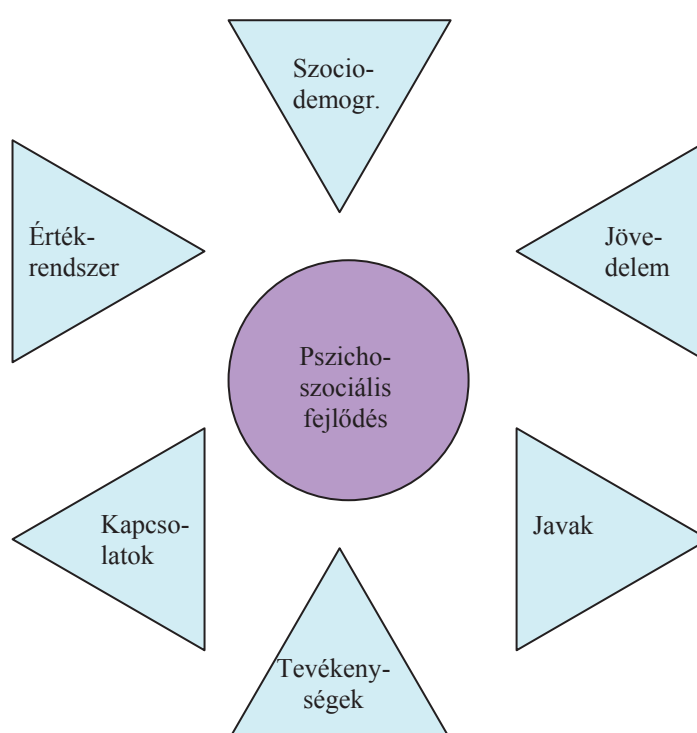
A **roma háztartások**ban nevelkedő gyerekeknél a hátrányok mindegyike jellemző, ami ismét megerősíti azt a tényt, hogy a szegénység nem roma-kérdés Magyarországon, de a roma háztartások vannak a szegény-háztartások között a legrosszabb helyzetben. Különösen fontos, hogy az ezekben a háztartásokban élő gyerekek „megélik” a szegénységüket és a másságukat, ezt a pesszimizmust és lemondást tükrözik a jövőre vonatkozó elképzeléseik is.

A gyermekkori szegénység nem csupán azért meghatározó fontosságú a társadalmi kirekesztődés szempontjából, mert korlátokat szab a gyermekek szükségletei kielégítésének, gondokat okozhat társas kapcsolataikban, megfoszthatja őket további pályájuk szempontjából lényeges

tevékenységektől, hanem mert a felnőttkori társadalmi kirekesztettség valószínűségét növelheti.”

A kutatás elméleti kereteként – Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes azon tételéből kiindulva, hogy a gyermeki egy sajátos létforma – a pszichoszociális fejlődés elemzési keretét alakították ki és alkalmazták.

1. ábra A pszicho-szociális fejlődés elemzési kerete – Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003)

A modell azokat a dimenziókat foglalja össze, melyek a sajátos gyermeki létforma jellemzőiként befolyással vannak a pszicho-szociális fejlődésre, meghatározzák a gyermek pillanatnyi jólétét és kihatnak egész életére, jóléte alakulására.

A kutatást szegényekből összeállított mintán végezték, így nem eredményei, hanem módszerei és szemlélete miatt használjuk a következőkben. Ha nem így tennénk, a kapott eredményekkel önmagunkat téveszthetnénk meg.

Magát a pszicho-szociális fejlődés elemzési keretét tekintjük a következőkben, azt vizsgálva, hogy a napközbeni ellátások alternatív formáiban kialakított gyakorlatok mennyiben vágnak egybe a kutatók által felállított elemzési kerettel.

A jólét minden esetben két dimenzió elfogadható együttállásainak halmazaként értelmezhető: a pillanatnyi jólétnek és az egész elkövetkező életben a jólétre való esélynek egyaránt jónak kell lennie. Mindkét dimenzióban legalábbis elfogadhatónak kell lennie az adott személy helyzetének ahhoz, hogy jólétéről beszélhessünk.

Darvas Ágnes és Tausz Katalin elemzési keretét a következőkben azért vetjük egybe a gyerekek alternatív napközbeni ellátásában kialakított gyakorlattal, hogy meglássuk, a gyakorlati innováció és az elméleti megközelítésű kutatás ugyanazokat a szükségleteket azonosította-e? A gyakorlat megerősíti-e a kutatói hipotézist, illetve a gyakorlati tevékenység a kutatók által kirekesztési kockázatot hordozóként azonosított pontokon avatkozik-e be? Végso soron: a napközbeni ellátások alternatív formái eddigi gyakorlatuk alapján tekinthetők-e a társadalmi kirekesztődés ellenében használható eszközöknek, egyaránt tekintettel a gyermekkori kirekesztődésre és a felnőttkori kirekesztődésnek a gyermekkori kirekesztettségéből fakadó nagyobb kockázatára?

A kutatók által modellbe foglalt hat dimenzió közül kettő – a gyermek szociodemográfiai jellegzetességei és a jövedelmi helyzet – befolyásolása nyilvánvalóan kívül esik a napközbeni ellátások hatókörén. Ellenben a fennmaradó négy területen lehetséges a családi hátrányok szolgáltatások általi csökkentése. Ezek a területek:

- „- az alapvető fizikai szükséglet kielégítéshez nélkülözhetetlen és a gyermekek számára fontos javak hiánya;
- a gyermekek életében releváns és esélyteremtő tevékenységek végzésétől való megfosztottság vagy ennek korlátozottsága;
- az emberi kapcsolatok veszélyeztetettsége;
- értékrendszer, a szocializáció sajátosságai.”

Három elemet fogunk összevetni a következőkben:

- a Darvas Ágnes és Tausz Katalin által vizsgált területeket,
- a kutatók által vizsgált területeken a napközbeni ellátás szerepvállalását a kialakított gyakorlatában,
- a napközbeni ellátás alternatív formáinak fejlesztési potenciáljait.

7.1 Az alapvető fizikai szükséglet kielégítéséhez nélkülözhetetlen javak biztosítása

A kutatók itt a lakást, ruházkodást és az étkezést vizsgálták.

A szolgáltatók a napközbeni ellátás keretében nem foglalkoznak lakhatási és ruházkodási problémákkal, legfeljebb a megfelelő szolgáltatáshoz közvetítik a szükséglet szenvedőket.

Az étkezés a napközbeni ellátás egyik – nem kötelező – eleme.

Ez tehát egy olyan kockázati elem, amit kezel a vizsgált napközbeni ellátások nagy része, ám ezt törvényen kívülre helyezkedve teszik, mert egyiküknek sincs működési engedéllyel rendelkező főző- vagy tálalókonyhája, így a gyerekek étkeztetése a közegészségügyi szabályokat betartva csak csomagolt élelmiszerekkel lenne biztosítható. Ezen technikai nehézségek és az étkeztetés költségessége, a finanszírozás hiánya miatt a szolgáltatásoknak nem vállalt, meghirdetett eleme az étkeztetés. Pedig étkeztetés nélkül nem lehet órákon keresztül fogadni gyerekeket, s nem csak azokat, akiknek anyagi okok miatt nem biztosított az étkeztetése. Itt mindenképpen harmóniát kellene teremteni a gyerekeket jellemző gyakoribb étkezések iránti szükséglet, az étkeztetés technikai-közegészségügyi feltételei megteremtése és a finanszírozás között. Annál is inkább, mert a szegény szolgáltatók csak ugyanazokat – az élettani szempontból kevésbé értékes, nem egészséges táplálkozási szokások kialakításához vezető, olcsó – élelmiszereket tudják megvenni, mint a szegény családok, így például gyümölcsöt, zöldséget csak ritkán tudnak adni.

7.2 A gyermekek számára fontos javak

A kutatók nemzetközi példák alapján állították össze azon tárgyak listáját, melyek birtoklását a gyerekek szegénysége, kirekesztettsége szempontjából fontosnak gondoltak vizsgálni. Itt tulajdonképpen a szegénység objektív relatív deprivációként való definíciója jelenik meg. A társadalmi státushoz ezeknek az eszközöknek a birtoklása hozzá tartozik. A kutatók ezért vizsgálták például, hogy a gyerekek rendelkeznek-e ünneplő ruhával, két pár nekik vásárolt – nem örökölt – cipővel, kapnak-e ajándékot, zsebpénzt? Rendelkeznek-e önállóan vagy testvérükkel közösen bizonyos tárgyakkal, például görkorcsolyával, biciklivel, számítógéppel, videóval, mobiltelefonnal? Érdekes megvizsgálnunk ezeknek a javaknak a fogyasztási sajátosságait. Azt láthatjuk, hogy ezek egy részét csak önállóan lehet birtokolni – az ünneplő ruha után nem is kell további példát keresnünk. Mások önálló birtoklásánál felvethetjük, hogy mennyire szükséges a fogyasztásuk, vagy mennyire csak a fogyasztói kultúra túlhajtásából következik, hogy fontos kérdés lehet például, miszerint rendelkeznek-e CD-játszóval, videóval külön (is) a gyerekek. Az eszközök egy részének azonban nem csak státusjelölő funkciója van, de olyan, szocializációt segítő eszközök is, melyeknek ez a funkciója közösségi használatban is érvényesül. A tévé, a videó, a CD-játszó kulturális javakat közvetítő funkciójukat közösségi használatban is betölthetik tudatos nevelők kezében. A számítógépes írástudatlanság kockázatait csökkentheti, ha intézményben számítógéphez férhet az a gyerek, aki a családjában nem. Az intézmények nagy hányada gyakorlatban rendelkezik is ilyen eszközökkel, erre a legerősebb példa a Határtalan Szív Alapítvány által működtetett e-Magyarország Pont.

7.3 Tevékenységek

Darvas Ágnes és Tausz Katalin – nemzetközi szakirodalomra is támaszkodva – a munkaerőpiacról való kiszorulást és az emberi kapcsolatok megritkulását, kiüresedését a társadalmi kirekesztődés jelentős

kockázati tényezőjének tekintette, ezért vizsgálta a gyermeki tevékenységeket a következő dimenziókban:

- iskolai élet,
- számítógép-használat,
- házimunka,
- fizetett munka,
- szabadidős tevékenységek,
- nyaralás.

7.3.1 Iskolai élet

Oktatáskutatások alapján Darvas Ágnes és Tausz Katalin abból indult ki, hogy önmagában a kötelező minimális iskolai részvétel nem ad jó esélyt már a középiskolai tanulásra sem. Több eszközre, különórákra van szükség. Megérintették az értékvilágot, rákérdeztek, a gyerekek szerint mennyire tartják fontosnak szüleik az ő iskolai tevékenységeiket. A rendszeres iskolába járást is csak 82,5% gondolta a szülei által fontosnak tartottnak. Foglalkoztak a kutatók az iskolaválasztással is.

Ennél a kérdésnél megfordítom a sorrendet: előbb foglalkozom a napközbeni ellátás potenciális szerepével, s utóbb a vizsgált szolgáltatóknak az iskolai élettel kapcsolatos tevékenységeivel.

A közoktatás az állam által finanszírozott jóléti szolgáltatás, melynek igénybe vétele nem csak kötelező, de szankciókkal ki is kényszerített. Elvi szinten el kell várnunk, hogy a közoktatás állítsa elő azt a közjóságot, amiért közfinanszírozást kap, s ezt önmagában, más ágazatok rásegítése, további közpénzek ráköltése nélkül kell biztosítania. Beleértve ebbe azt is, hogy a felszerelés vagy étkeztetés hiánya miatt ellátásra szoruló gyerekek családját segítse a megfelelő ellátások igénylésében. S különösen beleértve azt, hogy minden, a formális oktatáshoz kapcsolódó, pedagógiai eszközökkel kezelendő szükségletet kielégítsen.

Az előzőekből következően az alternatív napközbeni ellátásoknak elvi szinten nem lehet szerepe az iskola feladatainak átvállalása, hiányainak

pótlása. Nem lehetnek ezen a területen potenciáljai. A napközbeni ellátásnak a formális nevelés támogatására csak az iskoláztatással kapcsolatos értékek közvetítésében, kialakításuk támogatásában lehet szerepe. Illetve együttműködési lehetőség van a közoktatás és a napközbeni ellátások között: amennyiben értékvilágaikat, céljaikat harmonizálják, az informális nevelési eszközeik hatása erősebb lehet. Továbbá közös programokat is megvalósíthatnak a nonformális nevelés területén.

Ezzel szemben a vizsgált szolgáltatók gyakorlatában az iskolai életet támogató nagyon sokféle szolgáltatást találtam.

Mindenütt megtaláltam – és ez megfelel az előbb vázolt elvi szerepmegosztásnak – a Darvas Ágnes és Tausz Katalin által vizsgált területek közül az iskolához kapcsolódó pozitív értékek közvetítését. Egészen különleges ebben a tekintetben az ÁGOTA Játsszóház gyakorlata, ahol a gyerekekkel egyívású fiatal önkéntesek is tanulásra ösztönöznek, saját korábbi elvesztegetett éveikre és jelenbéli erőfeszítéseikre hivatkozva. A megtérő tékozló fiúk talán nem csak az atyáknak kedvesebbek, de a fiatalabbaknak is erős felhívásokat közvetítenek.

Legalább alkalmi szinten minden szolgáltató nyújt tanulási segítséget, de a Szeta egy munkatárs teljes munkaidejének megfelelő munkát fordít korrepetálásra. Esztergomban több főállású pedagógus foglalkozik a tanulás illetve a tanuláshoz kapcsolódó készségek kialakítása támogatásával. A Nap Klubban is több pedagógus dolgozik hasonló feladatokon, egészen a 90-es évek elején kezdett Tehetséggondozó Műhely program óta. E két szolgáltató nem korrepetálást nyújt, hanem komplex fejlesztő pedagógiai programot valósít meg – a közoktatás helyett.

Szintén mindenhol megjelenik a pályaorientáció, a pályaválasztás támogatása az egyéni beszélgetésekben. Az Esztergomban minden gyerekkel elkészített fejlesztési terveknek központi kérdése a továbbtanulás ösztönzése, az iskolaválasztás támogatása. A nyíregyházi Huszártelep

iskolájának bezárása előtt évekig tartottak pályaorientációs csoportot 7-8. osztályosoknak.

Az egri Szeta elnöke a körzeti általános iskola igazgatójával konzultálva látta, hogy pedagógiai módszertani támogatást remélnék tőle. A Nap Klub több alkalommal rendezett pedagógustovábbképzéseket.

Esztergomban a programot vezető spanyol szerzetes teremt kapcsolatot és tisztogatja a kommunikáció csatornáit az iskola és az általuk segített gyerekek szülei között. Pedig hát annak is csak az iskola feladatának kellene lennie, hogy szót tudjon érteni saját használóival. Akkor pedig egyenesen oktatásszervezési feladatokat látnak el, amikor Esztergom különböző iskoláiba hordják mikrobuszukkal a gyerekeket, hogy ne alakuljon ki egy szegregált romaiskola a telep közelében.

Tehát azt találtam, hogy minden szintű feladatokat magukra vállalnak a közoktatástól az általam vizsgált szolgáltatók. Az esztergomi Péter testvér szokta mondogatni, hogy ha megállítja a rendőr, mert túl sok gyerek ül a mikrobuszban, csak annyit mond, cigányok vagyunk, buták vagyunk, nem tudunk számolni, azért sietünk az iskolába, azért ülünk ennyien a buszban. Azt hiszem, ez az adoma jól megvilágítja a vizsgált szolgáltatók hozzáállását: nem elvi szinten állást foglalva, hanem az egyes gyerekek érdekében dolgoznak a közoktatás helyett. A közoktatás állapotát nem kezelhetjük azzal, hogy megkettőzzük a struktúrákat, a napközbeni ellátást ellátva az iskola hiányosságai kezeléséhez szükséges eszközökkel, hanem mielőbb kell rászorítani az iskolát társadalmi funkciója betöltésére. Itt élesen elkülöníthető a civil szervezeti és a szolgáltatási hivatás. Civil szervezeteknek nagyon is szerepe egyes gyerekek megsegítése egy szolgáltatás hiányosságai által okozott hátrányok kompenzálására, de egy törvényes ellátásnak nem lehet feladata egy másik hiányosságainak pótlása.

7.3.2 Számítógép-használat

Ezzel a kérdéssel már foglalkoztunk az eszközökkel való rendelkezés jelentőségét vizsgáló témakörénél.

7.3.3 Házimunka, fizetett munka és önkiszolgálás

A kutatók gondolatmenetét követve érünk a házimunka és a fizetett munka kérdéseihez, bár ezek csak érintőlegesen jelennek meg a napközbeni ellátásban, viszont nevelési dimenziójukhoz kapcsolódik a szolgáltatásokon belüli önkiszolgálás kérdésköre.

Fizetett munkának tekinthetjük a napközbeni ellátások gyakorlatában, hogy a Zabhegyező Játsház működése első időszakában fizetett tiszteletdíjat az önkénteseinek – hiszen rájuk is irányul a szocializációs folyamat –, konkrét tevékenység – például tematikus foglalkozás, egész napos, külső helyszínű program megszervezése és lebonyolítása – után. Ezt indokolta, hogy az önkéntesek jó része felsőbb éves egyetemista volt, legalábbis hozzá kellett járulniuk kiadásaikhoz, már kvázi szakemberként dolgoztak, és olyan feladatokat is elláttak, amilyeneket a – hozzájuk hasonló korú – fizetett alkalmazottak, akiket betegség, szabadság, nyári táboroztatás idején teljeskörűen helyettesítettek is. A szolgáltatók mai gyakorlatában nem szerepel az intézményt használók közül kikerülő önkéntesek díjazása, források hiányában elvi kérdésként sem merül ez fel. Több helyütt gyakorlat, hogy az önkéntesek díjfizetés nélkül vesznek részt programokon, kirándulásokon, táborozásokon, amikért a többiek hozzájárulást fizetnek – még ha jelképes mértékben is. Családi források híján például ilyenek jelentik többüknek a nyaralást, amit a maguk – a táborozás során is végzett – tevékenységével szereznek meg maguknak.

Az önkiszolgálás az intézményes szolgáltatási keretben szocializációs szempontból alapvetően azonos a kutatók által vizsgált házimunkával és nem áll távol a pénzért végzett munkától sem. Az önkiszolgálás minden vizsgált napközbeni ellátást nyújtó intézményben megjelent, abban az értelemben, hogy a szolgáltatást használó közösség valamilyen módon részt vesz a szolgáltatás előállításában. Változatos képet mutat, hogy a szülők –

tágabb értelemben, például Esztergomban a felnőttek –, fiatalok illetve maguk a gyerekek kapnak-e feladatokat, segítik-e a munkát. Véleményem szerint ezt az eszközt – a személyes és közösségi öngondoskodás képessége és felelőssége fejlesztését – a napközbeni ellátások középpontjába kell állítani, még a mainál is tudatosabban alkalmazva. Meggyőződésem szerint a napközbeni ellátás keretében aktív nevelést kell folytatni. Alapvető cél a szabadidő – mint fiziológiailag és társadalmilag nem kötött felhasználású idő – hasznos eltöltésének, a társakkal való együttműködés technikáinak és igényének, végső soron a személyes élet formálása igényének és képességének kialakulásának a támogatása. Aktivitás ösztönzését és gyakorlatát csak aktív eszközökkel lehet támogatni, ennek építőköveit pedig az önkiszolgálás adja, a napi működés apró feladataitól – amilyen a bevásárlás, takarítás, postázás és egyéb apró ügyek intézése – a csoportban végzett tevékenységeken át a közösségért való felelősségvállalásig. Az alternatív napközbeni ellátás az élet maga – ahogy ezt a kutatásomban vizsgált szolgáltatók példája felmutatja –, ahol a munkatársaknak nem az a dolga, hogy a középpontba álljanak, hanem az, hogy a közösséget és annak tagjait segítsék hozzá a saját életük megszervezéséhez, lehető legönállóbb viteléhez. Természetesen ugyanezt a célt kellene megvalósítani minden napközbeni és bentlakásos ellátásban is – s jószerével a szociális munka minden területén –, de ennek felismerése, főleg megvalósítása csak a legkiválóbbak eredménye. Ennek okának mindenekelőtt a munkatársakat erre alkalmassá tevő szemlélet, ismeretek, képzettség hiányát látom. Következésképpen itt is hangsúlyozom a munkatársak és önkéntesek – a jelenlegi graduális képzésektől nagyban eltérő szemléletű és tartalmú – képzése fontosságát.

7.3.4 Szabadidős tevékenységek, nyaralás

Ezek a tevékenységek a napközbeni ellátás középpontjában állnak, hiszen a gyerekeknek az iskolán – esetleg óvodán – kívül, szülői felügyelet nélkül eltöltött idejére nyújtja szolgáltatásait.

Darvas Ágnes és Tausz Katalin szegényekből álló mintán végezte kutatását. Nem tudjuk, mennyire azonos az ő mintájukba beválasztottak helyzete az általam vizsgált szolgáltatók által ellátottak helyzetével. A három cigánytelep lakóinak jó része minden valószínűség szerint bekerülhetett volna a szegényekből álló mintába, de a többi intézményt használó családok helyzetében is feltételezem a hasonlóságot. Darvas Ágnes és Tausz Katalin dolgozata 12. táblázatában mutatta be, milyen szabadidős tevékenységeket gondolt tipikusnak, fontosnak, s azokban milyen aktivitást tapasztalt. Íme:

6. táblázat: A szabadidős tevékenységek végzésének gyakorisága (%) – Darvas Ágnes és Tausz Katalin vizsgálati eredményeiben

Tevékenység	Soha	Szinte minden nap
Könyvolvasás (nem kötelező olvasmány)	14,6	7,9
Újságolvasás	7,2	26,4
Videózás	14,5	12,8
Rádióhallgatás	5,4	48,8
Zenehallgatás	0,8	63,2
Szervezett sport	46,9	6,0
Baráti együttlét	1,1	62,3
Társas és más játék	10,0	10,3
Sport – nem egyesületi	21,0	18,3
Kirándulás	5,9	0,7
Mozi	28,5	0,1
Gyorsétterem	31,0	0,4
Pláza	27,0	0,9
Hobbi	13,7	29,7
Kedvenc állat	22,0	42,8

A kutatók megjegyezték, hogy a településtípusok függvényében ezen tevékenységekhez eleve nem is férhet hozzá minden gyerek. Az általam vizsgált szolgáltatások esetében – minthogy azok középvárosokban illetve megyeszékhelyeken és Budapesten működnek – ezen tevékenységek minden településen folytathatóak.

A Darvas Ágnes és Tausz Katalin által fontosnak tartott tevékenységek nagyrészt megjelennek az alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézményekben – talán a közösségben nem igazán űzhető olvasást és a

kedvenc állat tartását leszámítva. Ezek a tevékenységek két csoportra oszthatóak:

- a napközbeni ellátás keretében, saját intézményben megvalósíthatóak,
- más intézmények látogatásával járók.

Az intézményen belül üzött tevékenységek esetében a legfontosabb értékek a magatartás és a szokások formálása ösztönzése és támogatása, valamint egyéni – családi – használatra, fogyasztásra hozzá nem férhető eszközök elérhetővé tétele. Egyrészt megismerhetnek és gyakorolhatnak bizonyos tevékenységeket a gyerekek. Másrészt használhatnak olyan eszközöket, melyek birtoklását is fontosnak gondolnák, ám azt természetesen nem tudja biztosítani a napközbeni ellátás. Viszont lehetőséget tud adni megismerésükre, használatukra, csökkentve annak kockázatát is, hogy megbélyegezzenek, csúfoljanak gyerekeket, amiért nem ismerik ezeket. Itt nem csak a kellemetlen helyzet megelőzése a fontos, hanem a megelőzés módja is, hiszen ismeretek hiányában a kudarckerülő magatartás maradna, a kockázatok minimalizálása érdekében a szűk környezetbe való visszahúzódás, elszigetelődés, kirekesztődés, amit gyakran tapasztalunk.

A külső helyszínekre szervezett programokról szólva beszélt erről az egri Szeta elnöke is a vele készített interjúban. Kifejezetten azzal indokolta ezeket a programokat, hogy a kirekesztés kockázatát akarják csökkenteni. A mozi, a színház, a múzeum, az uszoda, a közlekedési eszközök, egyáltalán a városi közterületek olyan ismeretlen helyek lehetnek, melyeken a megjelenés mentális sérülés kockázatával jár, hogy nem ismerik ezek használata módját, ami kiderülhet, s emiatt megszégyenülhetnek, és ezt tudják is önmagukról. Ezért is jelennek meg ezeken a helyeken csoportosan és kihívóan – túlkompenzálóan – viselkedve.

Kevésbé elzárt területen élő közösségek tagjainak is jelenthet szervezési és anyagi nehézséget ilyen intézmények, szolgáltatások használata. A szolgáltatók egyrészt a hozzáférés biztosítóiként – jobb esetben tanítóiként – és gyakran a költségekhez is hozzájárulva támogatják ellátottjaikat ezen szolgáltatások igénybevételében. A költségekhez való hozzájárulás tipikusan két forrásból táplálkozik. Részint kimondottan ilyen céllal

benyújtott pályázatokból, részint a szolgáltatóknál kijárt díjkedvezmény, ingyenes használati lehetőség által.

Az ellátott szomszédság jellegzetességei meghatározzák a vizsgált szolgáltatók nyaraláshoz kapcsolódó tevékenységeit. A lakótelepeken működők szomszédságában élő családok, de legalább a gyerekek nagyrészt eljutnak valamilyen nyaralásra. Így ezek közül a szolgáltatók közül csak a Zabhegyező Játsszóház szervez táborokat. Ezek az év és az önkéntesek csúcseményei. Kicsit talán olyanok, mint a bemutató tanítás a gyakorlóiskolában: mindenki részt akar venni és a lehető legtöbbet beletenni, ami a kívülálló számára szokatlan intenzitású, a gyerekektől is folyamatos nagyon aktív részvételt kívánó programfolyamot eredményez. A tábor rendelkezik egyfajta rituális avatási szereppel: az jelzi a gyerekek és az önkéntesek helyét a közösségben, hogy a táborban milyen szerepet tölthetnek be. Ez a helyi közösségbe való integráltság feltétele és kifejezése is.

Az esztergomi, józsefvárosi, egri és nyíregyházi programok által ellátott gyerekek nagy része számára az egyetlen nyaralási lehetőséget a táborozás jelenti. Egy részük eljut iskolai táborokba is, de családi nyaralásra csak kevesen.

A szolgáltatók nagyon tudatos táborozási tevékenységet folytatnak. Egymással kapcsolatot nem tartva, de a magyar pedagógiai kultúrába beépült cserkész-úttörő hagyományokra támaszkodva kialakított táborozási gyakorlataik, a tudatos programépítést formáló választásaik hasonlóságaikkal arra mutatnak, hogy általános törvényszerűségeket ismernek fel és alkalmaznak. Függetlenül attól, hogy ezeket a magyarországi szabadidő-pedagógia, az aktív nevelés elmélete akadémiai módon még nem ragadta meg, nem írta le, nem tanítja. A Nap Klub egy tábora pedagógiai programját publikálta¹²⁶ is, ez az aktív nevelés kiemelkedő magyarországi teljesítménye, a pedagógiai tervezés, tudatosság

¹²⁶ Sörös Erzsébet (2006).

tankönyvi értékű példája – miként az ÁGOTA Alapítványnak a honlapján¹²⁷ közzétett leírása, ami gyermekotthonokban élő gyerekek számára rendezett táborukat mutatja be.

A táborozással a vizsgált szolgáltatók által elérendő célokkal jól harmonizál, hogy többnyire 30 fő alatti táborokat szerveznek, és a gyerekek-vezetők aránya is kedvező, minden gyerekre sok személyes figyelem juthat.

A meglevő ismeretek nem-formális és tapasztalati tanulás útján továbbadhatóak, potenciális új szolgáltatók által felhasználhatóak.

Az egri Szeta táboroztatási gyakorlatában megjelent egy egyedülálló elem. A kamaszoknak külön turnust szerveznek, melynek vezetői a telepen élő fiatal felnőttek. Ez általában is hozzájárul a közösség önszerveződési, öngondoskodási képességének felismeréséhez és gyakorlásához, de azon túl arra is lehetőséget ad, hogy a közösség – néhány egymáshoz közeli korosztálya – strukturálódjon, tagjai a közösség számára hasznos szerepekkel ruháztassanak fel. A táborbéli tapasztalatok, szerepek átvihetők, generalizálhatóak a telepi hétköznapiakra is.

A szolgáltatók a személyi és pénzügyi erőforrások korlátosságának objektív okai miatt sem tudnak annyi tábort szervezni, hogy azokba az intézményt használó minden gyermeket elvihessenek. De ez többnyire nem is céljuk, a lehetőségek korlátos voltaival motivál is, versenyre készíti a gyerekeket, a táborozáson való részvétel nem alapvető jog.

A táboroztatással tehát a vizsgált szolgáltatók nagyban hozzájárulnak egy, a kutatók által kirekesztési kockázatot hordozónak minősített, hiány kezeléséhez. Sőt, a táborozásban rejlő nevelési és közösségi potenciálokat is nagy tudatossággal használják ki.

A családok és a gyerekek szempontjából kívánatos lenne, hogy – a mostani egyszer (jellemzően) öt napnál – hosszabb időre jussanak el táborba a gyerekek a nyári szünet tizenegy hetéből. Ehhez ők maguk nem tudnak

¹²⁷ www.agotaalapitvany.hu.

érdemi anyagi erőforrásokkal hozzájárulni, a személyes közreműködés köre mindenütt bővíthető, a helyi közösség akár fiatal, akár felnőtt tagjai bevonása által. A felkészült vezetők létszáma és még inkább a táboroztatásra fordítható források hiánya miatt nem tudják a szolgáltatók bővíteni ezt a tevékenységüket.

A táboroztatás nagyon sok potenciált hordoz, ami általában is indokolná, hogy sokkal tudatosabban és gyakrabban használt eszköze legyen a gyerekekkel foglalkozóknak, és ez még inkább igaz a kirekesztettségi kockázatot szenvedő gyerekek számára közösségi ellátást nyújtók számára. A táborozás lehetőséget ad a mindennapok világából való kilépésre, a tágabb világ megismerésére ritkán van lehetősége a szegregátumokba zárt gyerekeknek. A táborozás során olyan tevékenységeket, szolgáltatásokat ismernek meg a gyerekek, amiktől mindennapjaikban el vannak zárva. Ha a csoportdinamikai szabályszerűségek határoznák meg a táborok hosszát, s nem – feltételeikkel és támogatási összegeikkel – pályázatok, akkor 10-14 napos táborokban valódi közösségi tapasztalatokra tehetnének szert a táborozók – gyerekek, önkéntesek, szakemberek. Lehetőségük lenne a szabályalkotás, a csoport működésére vonatkozó szerződéskötések gyakorlására, s ezek az élmények és tapasztalatok átvihetők lennének az ellátások, de a szomszédsági közösségek mindennapjaira is, s az egyes táborozók szocializálódásához is nagyban hozzájárulnának. Jutna idő arra, hogy a közösségek produktív időszakot éljenek meg, ami mind az egyéni képességek felismerésére és gyakorlására, mind a társakkal való együttműködésre jó lehetőségeket adna. A táborozás sok lehetőséget – és pénzszerűen levők esetében kényszert is – nyújt az önkiszolgálás gyakorlására is, ami a közösségi tagok egymás iránti felelősségvállalására szocializál. Az önkiszolgálás a tábori programok megtervezésére és megvalósítására is vonatkozik, ami így a közösség szerveződésében és a szükségletek és lehetőség megragadásában is tapasztalatokat nyújt a résztvevőknek. Az egyes gyerekek tudatos és aktív életmódjának formálásához is hozzájárulnak a lehetőségeiket kihasználó táborok, hiszen az étrenddel, önmagukkal és környezetükkel való törődésre ösztönöznek. A táborozás minden aktusához könnyen kapcsolható a tapasztalatok

tudatosítása, így – az életkorra is tekintettel levő – tapasztalati tanulási helyzetként is nagy potenciálokat hordoz a táboroztatás.

A táboroztatók számára különleges diagnosztikus helyzetet teremt a táborozás a gyerekek megismerésére, mind egyéni, mind közösségi helyzetekben, s – ami a legfontosabb, nem önreprezentációs aktusokban, hanem – cselekvésekben.

A táborozást vezető szakemberek és önkéntesek csoportja formálására is egyedülálló lehetőségeket ad a feladat.

A táborok akkor váltják valóra potenciáljaik legnagyobb részét mind a közösségek, mind azok tagjai számára, ha nem szigetként, hanem a szocializációs-közösségi folyamatok egy elemeként valósulnak meg. Ezért a napközbeni ellátás eszköztárában mindig nagy jelentősége van a táboroztatásnak, ami különösen sokat ad a kirekesztettség veszélyében élő gyerekeknek.

A táborozás során a résztvevők teljes ellátásáról kell gondoskodni, ami igen költséges. A kirekesztettség veszélyének kitett gyerekek családjainak esélyük sincs a táborozás tényleges költségeit megfizetni, ezért szükséges a közösségi finanszírozás. Alkalmazni lehetne azt a technikát, amivel a nyugat-európai országok többsége támogatja a diákok külföldi osztálykirándulásait. A bonni rendszert ismertem meg kissé alaposabban. Ott automatikusan támogatást nyújtanak az igénylő osztályoknak, de egyedi eljárásokban bekérve a terveket és kontrollálva a pénzfelhasználást. Elképzelhető teljes összegű és részleges támogatás is, miként az is, hogy a nem teljes összegű támogatást a csoporton belüli döntéssel differenciáltan használhassák fel.

A támogatás szabad felhasználása a tapasztalatok szerint ösztönzi, hogy a táborozók saját és külső erőforrásokat mozgósítsanak, önkénteseket, aktivistákat szervezzenek, adományokat gyűjtsenek, ilyen módokon a támogatási források inductív erővé válnak. Támogatási preferenciákkal ez még külön ösztönözhető is. Szemben a jó ideje folytatott gyakorlattal, amikor Zánkán szerveznek magas költségű üdülıeket hátrányos helyzetű gyerekeknek, igen aggályos célzással, valójában az üdülıközpont fenntartását finanszírozva.

7.3.5 Esélyteremtő tevékenységek

Darvas Ágnes és Tausz Katalin – az előzőekben már bemutatott táblázatukban szereplő tevékenységek alapján – összevont változót alkotott, „abból a feltételezésből kiindulva, hogy ezek jelentősen befolyásolhatják a gyermekek életesélyeit.” Az általam vizsgált szolgáltatók tevékenységeit áttekintve azt láttuk, hogy ugyanazok a tevékenységek szintén súlyozottan szerepelnek, és soha nem egyenként – tehát a gyakorlati tevékenységben is komplexitásban, kölcsönhatásban – jelennek meg. Láttuk, a lakótelepeken működő intézményeket sokan, de rapszodikusán látogatják. Így bár minden pillanatban tudatosan stimuláló és támogató környezet és tevékenységek biztosítása a cél, az esélyek teremtésére kevesebb a lehetőség, mint a kisebb közösségekre fókuszáló ellátásokban. Ez utóbbiak tapasztalatait tudjuk ebben a részben hasznosítani. Az is igaz, hogy utóbbiak eleve olyan közegben működnek, ahol nagy szükség van az esélyteremtésre. A legtudatosabban Esztergomban teszik ezt, a már említett egyéni fejlesztési terveket használva.

Darvas Ágnes és Tausz Katalin vizsgálatában – részletesen megindokolt módszertani szempontok alapján – 13-14 éves gyerekek helyzetét vizsgálta. Kutatásuk és személyük meghatározó a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program kidolgozásában. A program elsődleges beavatkozási pontként már a kisgyermekkor határozza meg, a gyerekek tehetségei kibontakoztatásának minél nagyobb esélye biztosítása érdekében.

Ezt a szükségletet felismerték a vizsgált szolgáltatók is, mind a saját tevékenységeik során, mind a partnerekkel való együttműködésben. A kisgyerekkori fejlesztés igen költséges, hiszen speciális tudású szakemberek egyénre vagy nagyon kicsi csoportra irányuló munkáját igényli. Közoktatásban még részt nem vevő gyerekek – és szüleik, mindenekelőtt az édesanyák – számára csak Esztergomban kínálnak foglalkozásokat. A fókusz kettős: a gyerekek mellett az édesanyákat is tanítják, hogy ők is többet tudjanak tenni gyerekük neveléséért, esélyeiért.

A többi szolgáltató a már iskolába járó gyerekekkel dolgozik. Közülük kiemelkedik az esélyteremtés szempontjából a Nap Klub Tehetséggondozó Műhely programja, mellyel munkájukat kezdték a kilencvenes évek elején. Egyértelműen mérhető eredményeket értek el. Ezért különösen fájdalmas, hogy a programot fel kellett hagyni, mert elfogytak a támogatók, s nem született normatív támogatás.

Az esélyteremtés az iskolások esetében horizontális célként, szemléletként jelenik meg a tevékenységekben és az egyes gyerekekkel dolgozva, ilyen célú programelemeket – eltekintve az iskolázás támogatásától, a korrepetálástól – nem nagyon látunk. Maguknak az intézményeknek a léte, a szomszédságok belső világa és a tágabb környezet közötti kapcsolat, átjárás megteremtése javítja az ellátott gyerekek esélyeit.

Potenciálisan is ez a holisztikus szemlélet az alapja annak, hogy az alternatív napközbeni ellátások javítsák az ellátott gyerekek esélyeit a társadalmi részvételre.

Szerencsés lenne, ha nem csak önmagukban látnák a kisgyerekkori fejlesztésre éppen 2009 elejétől tömegesen létrehozni tervezett Biztos kezdet szolgáltatásokat, hanem a gyerekkor egészére kínált szolgáltatásrendszer egy elemeként tekintené őket mindenki. Ez úgy is megvalósulhat, hogy szolgáltatók a már meglevő alternatív napközbeni ellátásuk mellett vállalkoznának Biztos kezdet programok indítására, és úgy is, hogy a felálló Biztos kezdet programok ösztönzik a felnővekvő korosztályokkal együtt felnövő – a napközbeni ellátások előtt álló biztonsági és fejlődést ösztönző, támogató célokat egyaránt követő – szolgáltatások kialakítását. Akár önmaguk is nyújthatnak ilyeneket, s együtt is működhetnek más szolgáltatókkal, de mindenképpen fontos a rendszerben való gondolkodás. Ha a Biztos kezdet program önmagában áll, hatása idővel erősen megkopik, miközben éppen folyamatos támogatásra lenne szükség. Az esélyteremtő szolgáltatásoknak alapvetően az iskolával párhuzamosaknak kellene lenniük. Azaz az iskolának be kell töltenie a funkcióit, s még azokon túl lenne szükség további esélyteremtő tevékenységekre, a nem formális nevelés és a családok támogatása terein

nyújtott alacsonyküszöbű szolgáltatásokkal. Ezekre a terekre az alternatív napközbeni ellátás irányul, ezért is indokolt ennek az ellátási módnak a fejlesztése, a feladatok ellátását lehetővé tevő finanszírozás biztosításával.

7.4 Kapcsolatok

Darvas Ágnes és Tausz Katalin a kapcsolatok kérdőíves vizsgálatának lehetőségeivel szemben leírta fenntartásait. Így szűk terjedelemben foglalkoznak ennek elemzésével, alapvetően azt veszik számba, hogy – családi, baráti, iskolai dimenzióban – milyen hiányokat élnek meg kapcsolataikban válaszadóik. 14. táblázatukba a következő eredményeiket gyűjtötték össze.

7. táblázat: Az emberi kapcsolatok sérülése (%) – Darvas Ágnes és Tausz Katalin vizsgálati eredményeiben

Nincs barátja	0,4
Nincs testi-lelki jó barátja	9,2
Az átlagosnál kevésbé népszerűnek tartja magát az iskolában	12,1
Nincs olyan tanára, aki bármiben segít, ha szükséges	14,3
Úgy érzi szinte mindig (hetente többször) egyedül van	14,6
Az iskolatársakhoz, tanárokhoz fűződő kapcsolatból eredő konfliktusok legalább hetente	17,4
Nem beszélget minden nap a szüleivel	22,3

Ezek közül a hiányok közül közvetlenül kettő és áttételesen további három kezelésére irányul az általam vizsgált szolgáltatók tevékenysége. Nyilvánvalóan az egyedüllét megélésének ellenszere, hogy a szolgáltatások feltétel nélkül látogathatóak a gyerekek számára, akiket hosszú nyitva tartási idővel várnak.

A segítőkész tanár elérhetőségére vonatkozó kérdést némileg átdefiniálva értelmezhetjük, olyan nyitott és felkészült felnőtt elérhetőségére, akinek jóindulatú segítőkészségére a gyerek feltétlenül számíthat. Ebben a tágabb értelmezésben talán még kedvezőbb a vizsgált szolgáltatók munkatársaival, önkénteseivel való kapcsolatfelvétel lehetősége, minthogy azt egész évben

biztosítják, s a kapcsolat egyneműbb, nem játszik bele az általában torz diák–tanár szerepviszony.

Áttételesen kínálnak orvoslást a vizsgált szolgáltatások a barátok hiányára, a kortársakhoz, tanárokhoz illetve a szülőkhöz fűződő viszony konfliktusaira, hiányaira. A szolgáltatások tereiben a tevékenységekhez nem kapcsolódik teljesítménykényszer és másokhoz viszonyító értékelés, és a tevékenységek sokszínűbbek, mint az iskolapadban. Így a gyerekeknek nagyobb esélyük van vonzó tulajdonságaik, kedvelt elfoglaltságaik, személyiségük egésze felmutatására, s ezek alapján kapcsolatokat kialakítására illetve kevésbé konfliktusos fenntartására. A magyar iskolai gyakorlatban sokkal erősebb a versengésre kényszerítés, a rangsorolás, mint az pedagógiailag hasznos vagy bármilyen szempontból indokolt lenne. A diákokat sokszor hasítják két csoportra, nyertesekre és vesztesekre, mintha az iskola egy zéró összegű játszma lenne. Pedig igazából olyan játszmának kellene lennie az iskolának, amiben mindenki nyer, ráadásul az egyénileg elérhető hasznoknál többet, ha a tagok – diákok és tanárok is – együttműködő stratégiával játszanak. Ez az integrált nevelés – és az integrált társadalom – játszmafilozófiája. Az általam vizsgált szolgáltatásokban tudatos törekvést figyelhettem meg együttműködő játszmák kialakítására. A versengést olyan keretek között tartják, ami nem rögzíti a vesztesek és nyertesek pozícióit.

A szülőkkel való kapcsolat elégtelenségeinek kezeléséhez oly módon járulhat hozzá a szolgáltatók gyakorlata, hogy beszélgetnek gyerekeikről azokkal a szülőkkel, akik kapcsolatot tartanak velük. Egy-egy konkrét helyzetben kérésre tanácsot adnak – bár ezek jellemzően nagy konfliktus- vagy döntéshelyzetek (pl. iskolaválasztások). Szinte minden szolgáltató életében megjelent valamikor a szülőkkel való folyamatos együttműködés kereteinek és alkalmainak megteremtésére való törekvés: előadások, – táborozáshoz kapcsolódó vagy éves kínálatot, megindítandó szolgáltatást ismertető – szülői tájékoztatók, szülői klubok. Több helyütt szülői kezdeményezésre jöttek ezek létre, de mégsem tudtak tartósan fennmaradni. Leghosszabb sorozatokat még a baba-mamaklubok érték meg, de ezek is időről időre elhalnak, aztán többnyire újraindulnak.

Nézzük meg az általam vizsgált szolgáltatók kapcsolati dimenzióban végzett tevékenységei esélyjavító céljait és hatásait a Darvas Ágnes és Tausz Katalin vizsgálataétól eltérő szemszögből is!

A vizsgált szolgáltatókat a gyerekek akkor veszik igénybe, ha azt előnyösnek és/vagy kellemesnek találják. A szolgáltatóknak tenniük kell azért, hogy használóikban ez a meggyőződés kialakuljon és fenn is maradjon. Láttuk, a szolgáltatás igénybe vétele során több olyan eszközt használhatnak a gyerekek, amelyet háztartásukban nem. Ugyanakkor a szolgáltatók tevékenységük középpontjába az aktivitást és nem a tárgyakat állították. Mindenütt nyitott a szolgáltatás igénybe vételének lehetősége mindenki előtt, s nem feltétel meghatározott mélységű kapcsolat kialakítása, fenntartása sem. A lakótelepi környezetben működő szolgáltatóknál megjelennek olyan gyerekek is, akik senkit nem ismernek, sem az intézmény használói, sem munkatársai közül. A három cigánytelepen működő programot igénybe vevő gyerekek és családjaik eleve ismerik egymást. A szolgáltatások igénybe vevői nyilvánvalóan nem véletlenszerűen választódnak ki és nem található meg közöttük mindenki, aki a közelben él. Nyilvánvalóan nincsenek közöttük azok a gyerekek, akik – maguk vagy családjuk – súlyos kapcsolati problémákkal küzdenek, akik nem képesek kialakítani és fenntartani kapcsolatokat. A szolgáltatásokat használóknak igényük és képességük is van kapcsolat kialakítására és fenntartására.

A kötetlen tartózkodási lehetőséget biztosító szolgáltatási elem igénybe vétele lehetőség ad spontán kapcsolatépítésre illetve kapcsolatok fenntartására, amit a személyzet legfeljebb azzal ösztönöz és támogat, hogy segít egy-egy játékhoz partnert találni.

A tevékenységek középpontjában mindenekelőtt a társas kompetenciák fejlesztése ösztönzése és támogatása áll, a foglalkozások, a tevékenységkezdeményezések tulajdonképpen mind-mind ezt szolgálják, s csak másodlagos azok tárgya. Ennek legtudatosabb foka fiatal önkéntesek, foglalkoztatása a gyerekekkel végzett munkában. Az ő képzésük

ismereteiket bővíti, tudatosságukat formálja, külsődlegesen is erősíti pozíciójukat a csoport tagjai között, de gyakran a szomszédság társadalma egészében: önmagában az a tény is erősíti a pozíciót, hogy tudják az adott személyről, hogy részt vesz a képzésen.

A kapcsolatok tényén, a kapcsolatteremtés minőségén túl a kapcsolatok mintázata is elemzésre méltó kérdés. Darvas Ágnes és Tausz Katalin csak annyit állapított meg, hogy ezek vizsgálatára a kérdőíves módszer nem volt alkalmas. Megfigyelésem szerint az intézményekben a társadalom egésze számára elfogadott viselkedési módokat várják el és szorgalmazzák, mintaadás útján közvetítik, szóbeli dicséretekkel és feddésekkal orientálják. A helyi közösségben szokásos, de a társadalom egészében bevettéktől eltérő magatartást csak kivételesen szankcionálják.

Sem Darvas Ágnes és Tausz Katalin nem vizsgálta, sem én a kapcsolatok számát, jellegét, kölcsönösségét, a kapcsolati háló kiterjedtségét. A szociometria eszköztárából valószínűleg lehetne ilyen kutatáshoz alkalmas vizsgálati eljárást kialakítani. Meglátásom szerint azt lenne legfontosabb vizsgálni, hogy elsődleges (családi, szomszédsági) közösségeiken illetve kényszerközösségeiken (óvoda, iskola) túl vannak-e kapcsolatai a gyerekeknek, s amennyiben vannak, hogyan épültek ezek és milyen tartalmúak. A társadalmi mobilitásnak, a kirekesztődés veszélyével fenyegető helyzetből való kilépésnek a feltétele lenne más társadalmi csoportokkal és nem csak kényszerközösségekhez kötött kapcsolatok kialakítása.¹²⁸ Természetesen a szolgáltatásokat használó legidősebb gyerekeket lenne érdemes vizsgálni, hiszen a kicsiknek szükségszerűen nincsenek ilyen kapcsolataik.

Az általam vizsgált szolgáltatók nagyobbik része csak saját szakmai közegében bír kapcsolatokkal. Ezekbe természetesen nem vonhatóak be a gyerekek, legfeljebb az ő érdeküket szolgálhatja az iskolával, gyermekjóléti szolgálattal fenntartott intézményközi szakmai kapcsolat.

¹²⁸ Lásd Granovetter (1991).

A legerősebb, legtudatosabb és példaként leginkább használható kapcsolatépítés az ÁGOTA Alapítványt jellemzi. A tizenkét tábor megszervezéséhez rengeteg adományt kellett összegyűjteni, elsősorban székvárosukban, Szegeden. Ezeket a kapcsolatteremtéseket, nagy létszámú és nagyon széles társadalmi spektrumot reprezentáló önkéntesi körüket, továbbá a kuratórium tagjaihoz és a tevékenységhez sok szálón kapcsolódó Hittudományi Főiskola kapcsolati potenciálját tudatosan használva, nagyon kiterjedt, a nagyváros társadalma minden rétegét elérő kapcsolati hálóban élnek. A szociometria elméleti megalapozása során feltárt tudások alapján¹²⁹ különösen értékes, hogy a táborok, az azokra való felkészülés és más akciók révén közvetlen személyes kapcsolatok alakulnak ki gyerekek, fiatal és felnőtt önkéntesek között. Nem épül be az alapítvány vagy annak vezetői, munkatársai köre közvetítőként – egyúttal szükségszerűen elválasztóként is – a kapcsolati láncba. Ennek legizgalmasabb eredményei az ilyen kapcsolatok révén szerzett munkahelyek.

Amikor azt nézzük, a vizsgált szolgáltatók gyakorlatai mennyire koncentrálnak a gyerekek kapcsolataira, mint a társadalmi kirekesztettség fontos összetevőire és tüneteire, megint külön figyelmet kell fordítanunk az ÁGOTA Alapítványra, mely szervezetnek belső sajátossága egyfajta felelősségi lánc. Az elnök személyesen törődik majd minden önkéntes sorsának alakulásával, nyilván a legrégebb óta vele dolgozókéval különösen. Példáját a többiek is követik, közöttük azok is, akikre ő különös figyelemmel van. Így sokan részesei egy olyan láncnak, melyben ők maguk figyelmet, támaszt, segítséget kapnak és ugyanakkor nyújtanak több más fiatal számára. Megfigyelésem szerint a közösségben betöltött státusznak nagyon fontos összetevője, hogy visel-e valaki ilyen felelősséget másokért illetve mennyire elfogadott, eredményes ilyen szerepben. Egyértelmű, hogy a láncban viselt felelősség a saját személyiség fejlesztésére nagyon erősen hat vissza. A kognitív disszonancia nem teszi lehetővé, hogy a segített elé állított – mindenekelőtt a saját sorsáért való felelősségvállalásra vonatkozó – elvárásnak a segítő ne akarjon megfelelni. A lánc szemei egymáshoz

¹²⁹ Lásd Mérei (1996).

korban és élethelyzetben közel álló fiatalok. A néhány évnyi korkülönbség a mintát adónak és a mintát követőnek is reális cselekvési ösztönzést ad: mindenkinek egy kicsit kell lépnie saját fejlődése útján.¹³⁰ A mintakövető könnyen azonosulhat a mintaadóval, nincs közöttük átléphetetlen szakadék. A mintaadó pedig a kettejük közötti viszony, a személyes hitel fenntartása érdekében ösztönzött arra, hogy maga is haladjon saját önfejlesztése útján. Feltételezésem szerint az vált itt különös fejlesztő erővé, hogy egy külső mintát belsővé tett a közösség. Az is fontos pedagógiai eszköz, ha hiteles gyermekotthoni nevelők támasztanak követelményeket, de egészen más az értéke annak, amikor az állami gondozottként felnőtt vezető saját példája hitelével támaszt azonosulásra méltó követelményeket. Ezt az eszközt gyermekotthonban élők táboroztatásából át tudták vinni a napközbeni ellátásra, azáltal, hogy az önkéntesek és a vezetők mindkét közegeben együttműködnek. Olyan ez, mintha sok Münchhausen báró kölcsönösen emelné egymást a hajánál fogva. Az empowerment, az aktív nevelés egyik kiemelkedő eredménye ez a modell. Hiszen a közkeletű és éppen a lényegyet nem értő magyarázással szemben, mely képességtételnek mondja az empowermentt, ez a példa is megmutatja, hogy képessé válni csak az ember maga tud, amihez mindenki más csak ösztönzést és támogatást adhat.¹³¹ Ennek a modellnek különös ereje, hogy alapvető tulajdonsága önmaga megsokszorozása, hiszen lényegi eleme, hogy amit kapnak a lánc tagjai, azt maguk többeknek adják tovább. Az alternatív napközbeni ellátások szokásos közegéhez képest is szélsőséges környezetben – gyermekotthonban élő gyerekekkel dolgozva – formálódott ki ez a gyakorlat, de tapasztalatai széles körben alkalmazhatóak. Minden közösségben nagy erőforrássá tehető a közösség fiataljainak a kisebbekért felelős részvételi lehetőség felkínálása, amely erősen fejlesztő hatású magukra a fiatalokra is, megsokszorozza a gyerekekre jutó figyelmet, akik elé átléphető, lépésről lépésre követhető példát állít, megnyitva az adott élethelyzetben szükséges szerepekbe és külső kapcsolatokba való belépés lehetőségét is – például az iskolaválasztáshoz szükséges tájékozódás terén.

¹³⁰ Köszönettel tartozom Somlai Péternek, amiért felhívta a figyelmemet arra, hogy ennek a szocializációs eszköznek a használatát érintette Piaget (2005).

¹³¹ Lásd: Szilvási Léna (1997)!

A káposztásmegyeri játszóház kezdetektől tudatosan alkalmazza ugyanezt az eszközt – adaptálva a magyar úttörőmozgalom (sok forrást: cserkész–úttörő hagyományokat, francia szociokulturális animációs ismereteket is hasznosító) egyik csúcsteljesítményét, az Úttörővasúton kialakult nevelési rendszert. De mivel azt az intézményt többnyire jóval kevésbé – a kirekesztődés által alig – veszélyeztetett családok gyerekei használják, kisebb a szerepe az egyes gyerekek életében. Jobb helyzetű és működésű családok, átlagos iskolák, sport és egyéb tevékenységek mellett fontos, de nem egyedüli a szocializációs szerepe.

Negatív irányból hívja fel a figyelmünket az ÁGOTA munkaerőpiacra lépést segítő kapcsolati működésének fontosságára az egri Szeta elnökének és a nyíregyházi Huszártelapi iskola gyermekvédelmi felelősének egy-egy megfigyelése. Az egri Béketelepen lakó fiúk többsége építőipari szakmát tanul, s édesapjával, más idősebb férfi rokonával budapesti építkezéseken vállal munkát. Az elnök asszony tapasztalata szerint azért, mert ezekről a szakmákról vannak ismereteik, illetve azért, mert ezekben rokonaik révén biztos a munkához jutásuk. Tulajdonképpen ugyanerről a jelenségről szól a nyíregyházi tanárnő megfigyelése is, miszerint bár középiskolát végző egykori diákjaik egészen kurrens szakmákat – például középfokú programozóit – is megszereznek, amikben munkaerő-kereslet is van, mégsem szakmájukban dolgoznak, hanem közhasznú foglalkoztatottakként. A közhasznú foglalkoztatottá váláshoz a munkaügyi központtal való együttműködés szükséges, tehát – elvileg –, ha az adott szakmában van munkalehetőség, akkor arra kellene közvetíteni a szakmai képzéssel bírót. Itt tehát valószínűleg valamilyen akadálya van a munkaerőpiacra való belépésnek. Lehet ez a romákat sújtó diszkrimináció is, de lehet, a kapcsolatok hiányoznak, amiken keresztül álláshoz lehet jutni. Természetesen a kapcsolatok hiánya nem akkor keletkezik, amikor a fiatal szeretne belépni a munkaerőpiacra, csak akkor válik láthatóvá.

Úgy látom, a vizsgált gyakorlatok felmutatják az alternatív napközbeni ellátások potenciális lehetőségeit a gyerekek kirekesztetté válásának kezelésében, mind az ellátáson illetve az azzal szolgált közösségen belül,

mind a tágabb környezetbe való integrálódás tekintetében. Sokféle kapcsolat építésére és azokban sokféle szerep játszására ad lehetőséget a napközbeni ellátás, ami a kapcsolatteremtés technikái mellett az örömet is megismerteti a gyerekekkel. Hozzájárul ahhoz, hogy ne csak leosztott játszmákban legyenek képesek gondolkodni, de megállapodások kialakításában is. Ennek fontosságát jól ismerjük Basil Bernstein (1975) és Willis (2000) nyomán. A tágabb környezetbe való integrálódás tekintetében alapvető a munkaerőpiacra való bejutás lehetősége, abban pedig közismert a gyenge kötések szerepe. Az alternatív napközbeni ellátás úgy is segítheti a kirekesztettség kockázatát csökkenteni, hogy intézményként épít kapcsolatokat, s ezeket nyitja meg az általa ellátott gyerekek előtt, akár a szakmatanuláshoz jó gyakorlati helyhez, akár munkahelyhez segítve a szolgáltatást használva felnőtt fiatalokat.

7.5 Értérendszer

Darvas Ágnes és Tausz Katalin kutatásában nem vizsgálta modelljének hatodik összetevőjét, az értérendszer szerepét a pszicho-szociális fejlődésben.

Az általam vizsgált szolgáltatók értékszerkeze nagyon változatos képet mutat saját dokumentumaik, megfigyeléseim és az általam készített interjúk tükrében.

7.5.1 Az értékek kinyilvánítása, szolgáltatók által felmutatott énkép

Mindenekelőtt azt kell számba vennünk, hogy milyen képet mutatnak önmagukról, értékeikről a szolgáltatók

Jól azonosítható szimbólummal él a Játszva megelőzni program, a Máltai Szeretetszolgálat keresztes címerpajzsa minden intézményben látható, de további jelzés, értékkdeklaráció nincs elhelyezve a terekben. Bár munkatársként elsősorban hívőket választanak, s teológus végzettségűeket is alkalmaznak, mivel önkormányzati megbízásból és támogatásból olyan szolgáltatást nyújtanak, mely más választható szolgáltatónál nem hozzáférhető, világnézetileg semleges közfeladat-ellátóként működnek.

Vallási kérdések – a más gyerekintézményekben is szokásos módon és mértékben – az évek jeles napjaihoz, ünnepeihez kapcsolódva illetve a gyerekek kezdeményezésére jelennek meg.

A Mária Iskolatestvérek Rend szerzetesei által működtetett közösségi házban vallási jelképek, ábrázolások jelzik a világnézeti elkötelezettséget, mely inkább szellemiségként, magatartásként, mint tematikus programokban jelenik meg. Fontos, hogy a cigánytelep lakói hívő katolikusok, s az is, hogy a szerzeteseknek már a nyelvi korlátok leküzdésére is erőt kell kifejteniük, hogy – a szó legszorosabb értelmében is – megszólíthassák őket. A szerzetesi életforma és az, hogy távoli szülőhazáikból eljöttek a telepieket szolgálni, erős alapokat ad munkájukhoz. Cselekedeteik fejezik ki értékeiket.

Az ÁGOTA Alapítvány játszóházában nem deklarálja gesztusokkal, de igyekszik megvalósítani a keresztény tanításokat, a szeretet, az odafordulás gyakorlásával. Ugyanezek jellemzik a többi szolgáltatót is, de esetükben nincs világos világnézeti elkötelezettség.

A szolgáltatók nem állítják be magukat, munkatársaikat – ellentétben pl. tanárok közismert, mondhatni tradicionális kiszólásaival – áldozatokat hozókként. Örömet keresnek és annak megtalálását fejezik ki munkájukban.

Küldetésnyilatkozatot egyik szolgáltató sem tett közzé.

Pedagógia-szakmai programmal a Játszva megelőzni program, a Káposztásmegyeri Játszóház és tevékenysége egészére az ÁGOTA Alapítvány rendelkezik. A Nap Klub stratégiai tervezési dokumentumai némileg más funkciójúak, inkább cselekvésközpontúak, mintsem a saját értékek definiálása lenne a céljuk. A deklarált értékek mindenütt az egyéni képességeknek a közösségi térben megvalósuló aktív nevelés által támogatott kibontakoztatását állítják a középpontba.

A gyerekek – és rajtuk keresztül a családok – elé állított értékek között minden szolgáltató esetében megjelenik:

- a saját értékeikre támaszkodó önbizalom,

- az együttműködés,
- a megismerés, a tudás,
- iskolázottság,
- egészségtudatosság,
- a lehetőségek felismerése és megragadása, az önálló életvezetés képessége,
- az erőszak és devianciák kerülése.

Minden szolgáltatónál úgy tapasztaltam, hogy ezeket az értékeket meg is nevezik, elérendőnek jelölik meg, és a mindennapi tevékenységekben gyakorolják, mind az intézmények működésében, mind az ellátottaknak teremtett aktív nevelési helyzetekben, programokon.

A szolgáltatók egy – alapvetően a cigánytelepeken működő – része értékvilágok találkozásánál dolgozik. A szolgált közösségek belső értékeit és a külső világ értékeit egyaránt figyelembe kell venni munkájánál, különösen, ha a kirekesztetté válás kockázatát akarja mérsékelni. Ezen szolgáltatók esetében az értékek kezelése tekintetében talán leginkább multikulturális gyakorlatról beszélhetünk, amennyiben a szolgáltatók kialakított gyakorlata egyszerre irányul a használok saját kulturális identitásában való önbecsülése erősítésére és az általánosan elfogadott társadalmi értékek, magatartás megismerésének és begyakorlásának támogatására. Itt elméleti megközelítésben is nehéz problémák jelennek meg a napi gyakorlatban, nem utolsósorban azért, mert alapvető emberi jogok ütköznek egymással. Hiszen a szülőnek alapvető joga meghatározni gyereke nevelését, miközben a közvélemény gyakran látja úgy, hogy a kirekesztett helyzetben levő család – saját hiányállapotai miatt – nem tud a gyerek hosszú távú, mindenkinek felett álló érdekét követő döntéseket hozni. A kialakított gyakorlatot legpontosabban úgy írhatjuk le, hogy a megvizsgált szolgáltatók ösztönzik a gyerekeket saját kultúrájuk megőrzésére – ez leginkább a hagyományait őrző roma csoportokat ellátók esetében ragadható meg –, és egyidejűleg tanítják és elvárják a társadalmilag elfogadott általános értékeket követő magatartás gyakorlását, ám ennek kikényszerítésére csak a példaadást és verbalitást, a leglágyabb

eszközöket alkalmazzák. Nem támasztanak belépési feltételeket, – a legszélsőségesebb esetektől eltekintve – csak időleges büntetésként zárnak ki gyereket a szolgáltatás igénybevétele jogából. Valószínűsíthetően nincs nagyon más választása a szolgáltatóknak, hiszen nem támaszkodhatnak társadalmi konszenzusokra, illetve a különböző csoportok egymás közötti és intézményekkel kötendő megállapodásai kimunkálására alkalmas technikákra, miközben a felnövekvő gyerekek érdekében szükségesnek látják a cselekvést, a szolgáltatást. Ebben a tekintetben is innovátor szerepet töltenek be a szolgáltatók.

Azt gondolom, hogy minden szolgáltatónak nagyon világosan és határozottan meg kell fogalmaznia és követnie kell értékeit. Ezek nélkül nem lehet gyerekek szocializációját ösztönözni és támogatni. A kirekesztettség átörökítési kockázatának csökkentéséhez akkor tudnak hozzájárulni a későbbiekben megjelenő szolgáltatók is, ha világosan megértik, az integráció nem jelentheti a fennálló társadalmi konstrukcióba kényszerítést, hanem abban kell ösztönözniük és támogatniuk az általuk ellátott gyerekeket – és velük tulajdonképpen családjaikat, szomszédságaikat és a társadalom egészét is –, hogy képesek legyenek olyan társadalmi konstrukciókat kezdeményezni és megállapodásos módon megvalósítani, amikben nincsenek kirekesztett pozíciók. Ebből adódik, hogy milyen értékeket kell követniük. Azokat biztosan, melyeket vizsgálatom során a ma működő szolgáltatóknál láthattam.

7.6 Pszicho-szociális jólét

Darvas Ágnes és Tausz Katalin tanulmányuk utolsó részében a félelmekkel, biztonságihiányokkal, konfliktusokkal, átlagosnál rosszabb külső megítéléssel illetve énképpel, és pszicho-szomatikus tünetekkel foglalkozó kérdésekre adott válaszokat elemzi, részben komplex mutatók képzésével, részben a válaszok és a mutatók, valamint a halmozott szegénység és kirekesztettség indikátorainak együttállásának vizsgálatával.

Ezeket a területeket én nem vizsgáltam, mert kutatás-módszertani szempontból lehetetlennek tűnik a vizsgálat. Véleményem egybeesik Darvas Ágnes és Tausz Katalin gondolataival, melyekben tanulmányuk módszertani részében kifejtik, csak a 12-14 éves gyerekek (és édesanyjuk) megkérdezésétől remélhettek feldolgozható adatokat. Gyerekek megkérdezésére alapuló módszer esetében éppen úgy és éppen ezért nem lett volna használható.

Az általam végzett vizsgálat alapján annyi vethető fel, hogy mindegyik szolgáltató természetesen félelem nélküli és biztonságos hely nyújtására törekszik a szolgáltatásait igénybe vevő gyerekek számára, definíció szerint a szülő távolléte miatti biztonsági–felügyeleti szükségletet is kielégítve. Szinte minden intézményt látogatnak olyan gyerekek, akik nem csak elhanyagoltak lennének szüleik távolléte idején, de ennél komolyabb veszélyeknek is ki lennének téve, ha nem állna rendelkezésükre a szolgáltatás. Nem kapnának enni, és nagyobb testvérek, idősebb gyerekek társasága deviáns magatartásra, káros szokások kialakítására csábíthatná őket.

A Nap Klub kamaszklubjával történt meg sok évvel ezelőtt, hogy fel kellett hagyni a szolgáltatással, mert kábítószer használó és terjesztő fiatalok rátelepedtek, ellehetetlenítették.

A nyíregyházi Huszártelep egésze sorsát rontja, hogy a kamatos pénzekkel foglalkozók akadályozzák a közösség megszerveződését, ez nehezíti a gyerekekkel – és ahhoz szükségszerűen kapcsolódva a családokkal – való foglalkozásnak az iskola falain kívüli megszervezését.

A többi szolgáltató nem ütközött olyan csoportba, mely kimondottan akadályozta volna működését. Az intézmények inkább egyfajta védett és védendő helyekként működnek környezetükben – bár például a pápai játszótérre az első időkben többször rendőri segítséget kértek, mert roma szülők nem tartották be a házirendet, mások gyerekeit és tulajdonát fenyegették.

Egyértelmű, hogy az alternatív napközbeni ellátás alapvető feladata a legszélesebb értelemben vett biztonsági szükséglet kielégítése. A pszicho-

szociális jólétben hiányt szenvedő gyerekek saját közegükben is atomizálódnak, így még az a veszély is fenyegeti őket, hogy onnan is kirekesztődnek. Így az alternatív napközbeni ellátások ebben a tekintetben is jelentős potenciált hordoznak a kirekesztettség kockázat kezelésére.

7.7 A szülői munkavállalás lehetősége biztosítása

2002-ben Darvas Ágnes és Tausz Katalin a szegény családok belső világát vizsgálta, később pedig részesei voltak a gyermekszegénység elleni stratégia formálásának, ami ezt a belső világot összekötötte a társadalmi valóság külső világával. A stratégia kiinduló pontjainak egyike, hogy a kirekesztetté válás kockázatát hordozó gyermekszegénység egyik forrása a szülők foglalkoztatottságának hiánya. A foglalkoztatottá válás egyik akadálya magának a gyerekeknek a léte lehet, amennyiben a szülői munkavégzés idején nem látná el senki a gyereket. A gyermekszegénység elleni nemzeti stratégia is felveti a napközbeni ellátás szükségességét ennek a veszélynek a kezelésére.

A napközbeni ellátások a gyerek korlátozása és biztonsága kérdésével egyszerre foglalkoznak. A hagyományos ellátások igénybevétele a gyerek számára – a szülői döntés alapján – kötelező, s ezt a szolgáltatók ki is kényszerítik, ez a feltétele annak, hogy teljes körű felelősséget vállaljanak a gyerekek biztonságáért. Láttuk, hogy az alternatív ellátást igénybe vevő gyerekek már nagyobbak, az ő esetükben a kötelezés és a felelősségvállalás egyensúlypontja másutt van: a szolgáltató nem ellenőrzi és kényszeríti ki, hogy a gyerek a szülő döntésével kijelölt időben igénybe vegye a szolgáltatást, viszont felelősséget is csak a saját tevékenységén belül vállal, nem keresi meg a szolgáltatást igénybe nem vevő gyereket. A növekvő gyerekeknek már nem folyamatos a biztonsági szükségletük, hanem arra van szükségük, hogy legyen hová segítségért fordulniuk. Egyfajta rendelkezésre állás elégíti ki a biztonsági szükségletüket. Természetesen nagy szükségük van mindazokra a szolgáltatásokra, amiket a napközbeni ellátás a biztonságon túl nyújt. Ám ezeknek a szükségleteknek a

kielégítetlen volta nem elismert akadálya a szülői foglalkoztatásnak, így az ezekre nyújtott szolgáltatásokkal a kialakult alternatív napközbeni ellátások nem járulnak hozzá a gyermekszegénység kezeléséhez.

Egy másik tekintetben viszont hasznosíthatónak látom a kialakított gyakorlatot, a megszerzett tapasztalatokat. A gyerekszegénység elleni program kívánatosnak tartja, hogy a kistélepüléseken a szokásos elkülönítő határok átlépésével, szélesebb korosztályokat ellátó, komplexebb intézmények jöjjenek létre, melyek az ellátottak létszáma okán gazdaságosabban fenntarthatóak, hiszen kevés gyerek számára nem képesek megszervezni az elkülönülő bölcsődei, óvodai, napközi otthonos ellátást a kistélepüléseken. Ezeknek a komplexebb, szélesebb korosztályt, a napi működésben gyakran testvéreket együtt fogadó intézményeknek a megszervezéséhez jól felhasználhatónak látszanak a gyerekek napközbeni ellátása alternatív formáiban kialakított gyakorlatok. Az új intézmények létesítésénél mindenképpen hasznosítani kellene a potenciálok és szükségletek lehetséges találkozását. Ezen az áttételen keresztül hasznosulhatnak a napközbeni ellátás alternatív formái gyakorlatában kierielt tapasztalatok és gyakorlatok a szülői foglalkoztathatóság javítása, ezáltal a gyerekek szegénysége, kirekesztődése kezelésére.

7.8 Összefoglalás

Darvas Ágnes és Tausz Katalin pszicho-szociális fejlődési kutatási modelljét az általam vizsgált szolgáltatók alternatív napközbeni ellátási gyakorlatával összevetve megállapíthatjuk, hogy a modellbe foglalt hat dimenzió közül kettő - a szociodemográfiai jellegzetességek és a jövedelmi helyzet – befolyásolása nyilvánvalóan kívül esik a napközbeni ellátások hatókörén. A fennmaradó négy területet viszont többé-kevésbé érintik a vizsgált szolgáltatások.

Az alapvető fizikai szükséglet kielégítéshez nélkülözhetetlen és a gyermekek számára fontos javak hiánya tekintetében az étkeztetés biztosításával a szolgáltatók nem csak relatív hiányt pótolnak, de abszolút mennyiségi hiányt is kezelnek, minthogy mindenütt vannak olyan

gyerekek, akik enélkül nem részesülnek elégséges táplálkozásban. A normatív finanszírozás megteremtésekor, új szolgáltatások indításakor ehhez a szolgáltatási elemhez megfelelő forrást, személyi és tárgyi feltételeket kell biztosítani. Nem csak azért, mert gyerekek nem foglalkoztathatóak étlen-szomjan órákon át, de azért is, mert az étkezési szokások gyakorlati formálására is lehetőséget ad a szolgáltatás mindennapi igénybevétele, az étkezésekhez kapcsolódó önkiszolgálás, szokásrend pedig az életviteli szokásokat is formálja.

A gyermekek életében releváns és esélyteremtő tevékenységek végzésétől való megfosztottság vagy ennek korlátozottsága kompenzálásának dimenziójában a legerősebb a napközbeni ellátás vizsgált alternatív formáinak szerepe és lehetősége.

Az emberi kapcsolatok veszélyeztetettsége dimenziójában több releváns tapasztalatot szereztünk.

A szolgáltatók által kialakított tevékenységekben olyan kapcsolati helyzetek gyakorlására van lehetősége a gyerekeknek, amelyeket más szocializációs ágensek nem kínálnak nekik. A kortársakkal és a felnőttekkel való szabályalkotáson alapuló együttműködés sajnálatos módon általában hiányzik a családokban és az iskolákban alkalmazott minták közül is.

A szolgáltatók által kínált tevékenységi keretek hozzájárulnak az intézmény falain kívüli közösség strukturálódásához is. Mindenekelőtt a kisebbekért való felelősségvállalásba, a velük való foglalkozásba bevont fiatalok fejlődése és a – kortárs illetve teljes szomszédsági – közösségben való pozicionálódása kap erős támogatást.

A szolgáltatók illetve a vezetők és munkatársak több helyütt megnyitják saját személyes és ilyen célra is tudatosan épített intézményi kapcsolati csatornáikat az ellátottak számára, ami iskolaválasztáshoz, munkataláláshoz is segíthet. Láttunk arra is példát, hogy a networképítésbe és -működtetésbe a nagyon széles és a társadalom minden csoportját elérő önkéntesi csoportja minden egyes tagját személy szerint bevonja a szolgáltató. Ami egyszerre szolgálja a szolgáltatás közös érdekeit és annak minden érintettje egyéni lehetőségei kiterjesztését.

A Darvas Ágnes és Tausz Katalin által alkalmazott pszicho-szociális fejlődési modell fontos dimenzióját alkotják az értékrendszer, a szocializáció sajátosságai. A szolgáltatók tevékenysége két irányt igyekszik harmonizálni az értékek területén. Egyfelől igyekszik erősíteni az egyéni és közösségi azonosság tudatát az ellátottakban, másfelől igyekszik támogatni a tágabb társadalomban elfogadott értékek megismerését és használatát.

A gyerekszegénység elleni program által elsődleges beavatkozási pontként megjelölt szülői foglalkoztathatóság javításához valószínűleg nem tudnak közvetlenül hozzájárulni a gyerekek alternatív napközbeni ellátásának kialakított gyakorlatai, mert az általuk kielégített szükségletek – tekintettel az ellátott gyerekek életkorára – nem társadalmilag elismert akadályai a szülők foglalkoztathatóságának. Általános gyakorlatként a társadalom a családra hagyja az alternatív ellátásában ellátottakkal azonos korú gyerekek napközbeni ellátása gondját, nincs e téren közösségi felelősségvállalás. A kialakított gyakorlatok és tapasztalatok viszont felhasználhatóak lesznek, a gyerekszegénység elleni programban a kistélepüléseken élő gyerekek napközbeni ellátása biztosítására létrehozni javasolt komplex intézmények megszervezésekor és működtetésekor.

A gyermekek napközbeni ellátásának finanszírozhatósága

Munkám egyik célja a napközbeni ellátás elterjesztéséhez felhasználható tapasztalatok összegyűjtése volt. Láttuk, hogy a meglevő szolgáltatások is a normatív finanszírozás megszületésére várnak, ami alapvető feltétele lenne további szolgáltatások megindításának is. Egyik hipotézisem volt, hogy a létező gyakorlatok alapján meg lehetne tervezni az alternatív napközbeni ellátás normatíváját. Ehhez arra lett volna szükség, hogy az összegyűjthető információk kirajzolják a szolgáltatás költségeit és megmutassák azok lehetséges fedezetét is.

Ezt a célt terepkutatással nem értem el.

Láttuk, hogy a szolgáltatók nem alapítottak intézményeket az alternatív napközbeni ellátás nyújtására és könyvelésükben sem különítették el a szolgáltatásra fordított kiadásait. Így a szolgáltatást nyújtók gyakorlata alapján nem lehet kidolgozni javaslatot az ellátás finanszírozására. A tapasztalatok csak arra elegendőek, hogy a normatíva modellezéséhez adjanak néhány kiindulópontot.

A hatékony finanszírozás mértékét a következő szempontok szerint tartom meghatározhatónak:

- olyan nyitvatartási időt kell megállapítani, amelyet az intézményt használó szomszédság lakói szükségletei kívánnak. A szükségletet és annak változását rendszeresen fel kell mérni.
- a nyitvatartási időnek alapvetően ahhoz az – iskolai és tanítás nélküli napokon különböző – időhöz kell igazodnia, amikor a családoknak a gyermekek biztonsági szükségleteit is kielégítő szolgáltatásra szükségük van. De valószínűsíthető, hogy a munkatársak munkaidejével való gazdálkodás lehetővé teszi – legalább a hét néhány napján – a délelőtti nyitva tartást is, amikor a kicsi gyerekükkel otthon levőknek és az általuk ellátottnak közösen nyújthatóak – nem a szűk értelemben vett napközbeni ellátást jelentő – szolgáltatások. Továbbá – amennyiben ennek a tárgyi feltételei megteremthetőek – babahotel szolgáltatással segíthető, hogy a

felnőttek a gyerek nélkül végezhessek a nem a gyerek ellátásához kapcsolódó feladataikat néhány órán át.

- biztonsági szempontok alapján olyan munkatársi létszámot kell megállapítani, ami a munkaidőre, szabadságolásra vonatkozó jogszabályokra és a nem személyesen a használókkal illetve nem is a szolgáltatási helyen elvégzendő feladatokra is tekintettel biztosítja, hogy a nyitva tartás idején mindig legalább két munkatárs dolgozzon. Minimálisan három munkatárs szükséges a biztonságos heti hatnapos szolgáltatáshoz, és négy, ha minden nap nyújtják a szolgáltatást.¹³²

- olyan képzett munkatársakat kell alkalmazni, akik képesek a gyerekek számára biztonságos, korcsoportok szerint differenciált, egyéni szükségletekhez is igazodó fejlesztő tevékenységeket szervezni, megvalósítani illetve a gyerekek öntevékenységet támogatni. Akik tájékozottak a gyerekeket és családjaikat szolgáló ellátások és azok kompetenciája tekintetében – ide értve saját személyüket és intézményüket is –, és felmerülő szükségletek esetén tanácsot tudnak adni az elérhető segítségekről. Fontos, hogy közösségfejlesztési és -támogatási, önkéntes- és kortárssegítő-képzési, forrásteremtési gyakorlati ismeretekkel is rendelkezzenek a munkatársak. A francia, német gyakorlatban ezeket a feladatokat olyan munkatársak látják el, akik az érettségre épülő egy-két éves szakképzéseket végeztek. Bécs városában egy államilag el sem ismert belső animátorképzés jogosít a napközbeni ellátást nyújtó intézményekben gyerekekkel való munkavégzésre.

- az intézményvezetői, szolgáltatástervezési és -szervezési, továbbá a képviseleti feladatok ellátása igényli a felsőfokú alapképzettséget. A tevékenység a szociális szakma, a pedagógia és a szabadidő-szervezés határvidékén, mindezek szakmai ismereteit használva valósul meg. A komplexitás, a kielégített szükségletek sokfélesége, az, hogy megjelenik a személyes segítség iránt szükséglet, továbbá az, hogy a tevékenység szándéka szerint is tudatos hatással van a szomszédság társadalma formálására, a szociális szakmai dominancia mellett szól.

¹³² Ezek a munkaszervezési megoldások a hatnapos munkahétre a Zabhegyező Játszóházban, a mindennapos nyitva tartásra a Játszva megelőzni program szolgáltatási pontjain kikristályosodtak és igazolódtak.

- az intézmény belső működése közvetlen, túlnyomórészt szóbeli irányításon alapszik, és nem igényli a funkcionális elkülönülést: nincsenek is minden nap vezetői feladatok, a vezető tevékenysége csak részében különbözik a többi munkatársétól, a takarítási és napi karbantartási feladatokat is el kell látnia a személyzet minden tagjának. A vezetési mód leginkább az előmunkásokéhoz hasonlít.
- az egyéni fejlődést támogató szolgáltatások specialisták foglalkoztatását teszik szükségessé. Nem feltétlenül teljes munkaidőben, de a magas fokú képzettséget elismerő díjazással.
- az intézmények felszerelésének, bútorzatának, eszközkészletének magas biztonsági követelményeknek – szabványoknak – kell megfelelniük, így magas a beszerzési költségük és amortizációjuk is. Ezért a színvonal fenntartása érdekében magas értékcsökkenési hányad és karbantartási költség elismerése is szükséges a finanszírozásban.
- a fejlesztő és kreatív foglalkozások eszközei és anyagai költségesek, bár nem nagy mennyiségekben szükségesek.
- a gyerekek által használt intézményeknek – a szabvány szerint biztosítandó magas hőmérséklet, erős megvilágítás miatt is – magas az energiaigénye illetve a víz- és csatornahasználata.

Szeretnék véleményt formálni arról, milyen forrásokból finanszírozhatóak az alternatív napközbeni ellátások. Fenntartom, amit eddig arról írtam, hogy a rendelkezésre álló adatok nem elégségesek az elemzéshez, de véleményem alátámasztásához szükségesnek látom a költségek felbecsülését – bármennyire is csak hozzávetőleges közelítésről lehet szó. A becslés mindenekelőtt a Játszva megelőzni program volt koordinátora és a Káposztásmegyeri Játszóház tapasztalatain nyugszik.

8. táblázat: Becsült fajlagos bekerülési költség, szolgáltatástípusok és nyitvatartási napok szerint

Heti (évi) nyitva tartási napok száma	Becsült összes éves intézményi költség csak beltéri foglalkoztatással	Egy látogatóra eső napi költség= becsült éves összes intézményi költség/nyitva tartási napok száma/40 látogató	Becsült összes éves intézményi költség kapcsolt játszótérrel együtt	Egy látogatóra eső napi költség= becsült éves összes intézményi költség/nyitva tartási napok száma/40 látogató
6 (305)	10 000 000 Ft	820 Ft	12 500 000 Ft	1 025 Ft
7 (363)	12 500 000 Ft	861 Ft	15 000 000 Ft	1 033 Ft

A becslés helyességét valószínűsíti, hogy a vállalkozási alapon működő játszóházak, gyermekmegőrzők belépődíjaihoz közeleiek a becsült fajlagos költségek.

Egyértelmű, hogy ilyen összegű szolgáltatás igénybe vétele jelentős terhet jelentene a családok számára, különösen több gyermek esetében.

A Mikkamakka Játéktárak és más, az igénybevevő fizetőképességére alapozó gyermekintézmények példái arra intenek, hogy nem lehet a gyermekes családok fizetőképességére alapozó szolgáltató intézményt fenntartani, csak egy nagyon szűk réteg számára. Ugyanez a tapasztalat a családi napközik esetében is. 2008 tavaszán Mátay Katalin, a Magyarországi Családi Napközik Közhasznú Egyesülete képzési felelőse akkor úgy becsülte¹³³, hogy országos átlagban körülbelül 600 000 forintba került egy férőhely éves fenntartása a családi napközikben, viszont 20 000 forint fölötti havi díjat már csak nagyon kevés család tud megfizetni. A családi napközi esetében bekerülési érték 50%-a alatt van a költségvetési normatíva, így tehát ahhoz, hogy a szolgáltatás ne csak a legtehetősebbek vehessék

¹³³ Idézi Szilicsány Linda (2008).

igénybe, még a helyi önkormányzatok hozzájárulása is szükséges, 10-30% erejéig.

Ha az alternatív napközbeni ellátásokra, mint a kirekesztettség kockázatát mérséklő szolgáltatásra gondolunk, akkor nem tételezhetjük fel, hogy a családok akár olyan összegben magukra tudnák vállalni a költségeket, mint azt a családi napközik esetében láttuk. Sőt, azt valószínűsíthetjük, hogy még a költségekhez képest csak jelképes – akár napi 100 forintos – hozzájárulásra sem lenne fedezete a családok jelentős részének. Tehát érdemben nem számíthatunk arra, hogy – különösen több – gyermekes családok akár csak jelképes hozzájárulást tudnának adni az alternatív napközbeni ellátás fenntartásához. A Játszva megelőzni program alkotói már a kidolgozó munka elején erre a kiindulópontra helyezkedtek.

Ha tehát alternatív napközbeni ellátást szeretnénk felkínálni, különösen kirekesztettségi kockázatot szenvedő családok gyerekeinek, akkor a szolgáltatás igénybe vevői helyett más finanszírozót kell találni. Láttuk, a magánadományozás a folyamatos működés ilyen összegű kiadásait nem fedezi. Így marad a közösségi finanszírozás lehetősége, reális költségvetési normatív támogatás, és esetleg kiegészítőként helyi önkormányzati hozzájárulás. Bár utóbbit várhatóan éppen azok a települések nem lennének képesek folyósítani, melyek lakóinak a legnagyobb szüksége lenne a kirekesztettségi kockázatot kezelő szolgáltatásra.

Mindezen szempontok felvetése mellett is meg kell erősítenem: a költségvetési normatív támogatás kimunkálásának vizsgálati eredményeim szerint jóval inkább kellene modellezésre alapulnia, mint az alternatív napközbeni ellátások jelenlegi gyakorlatának tapasztalataira, minthogy pontos gazdálkodási adatok nem állnak rendelkezésre és egzakt előállításukra sincs lehetőség.

9 Eredmények, ajánlások

Úgy gondolom, a magyar társadalom mára kialakult válságának egyik alapvető oka a rendszerszemléletű társadalmi tervezés hiánya. Ezért nincsen konszenzus az egyes intézmények feladatairól és az egyes szereplők hatását messze meghaladó szinergiát teremtő együttműködéséről.

A gyerekkorosztály helyzetét tekintve a sarokpont a közoktatás feladatainak definiálása. Mivel az 5-18 év közötti korosztálynak kötelező igénybe vennie a közoktatást, annak kell magába foglalnia minden univerzális szolgáltatást, ami a felnövekvő korosztályok szocializációját szolgálja. Ez nem csak oktatási feladatok ellátását jelenti és nem csak pedagógusok alkalmazását.

A komplex közoktatás mellett a speciális szükségletek és egyedi igények kielégítése jelöli ki további szolgáltatások, így az alternatív napközbeni ellátás – mint a biztonsági szükségletet is kielégítő és a szocializációt támogató, társadalmi részvételt biztosító szolgáltatás – terét is. Kutatásom alapján úgy látom, az alternatív – hagyományos, törvényben ma részletesen szabályozott formáktól eltérő – napközbeni ellátás feladatai lehetnek:

- a többségtől eltérő időben foglalkoztatott szülők gyerekeinek biztonsági szükségleteinek kielégítése,
- az alacsonyküszöbű segítség, ami a folyamatos intézményi ellátást már nem igénylő gyerekek biztonsági szükségletét is kielégíti, továbbá gyerekeknek és szülőknek is információt és hozzáférést biztosít a szakszerű ellátásokhoz,
- a nem formális közösségi nevelés,
- közösségfejlesztés, elsődlegesen az ellátott szomszédság gyerekközösségére, másodlagosan teljes közösségére koncentrálva,
- a kirekesztettség kockázatának kezelése, az ellátott szomszédságon belül az egyes gyerekek, családok számára nyújtott szolgáltatásokkal illetve a szomszédság egészének együttműködését segítve a tágabb környezettel.

Az alternatív napközbeni jogszabályi definíciójába 2002-ben beemelt konkrét tevékenységeknek is helye van a gyerekek szocializációját támogató szolgáltatások rendszerében, hiszen azok is

- nem formális közösségi nevelést valósítanak meg,

- az igénybe vevő gyerekek közösségét is fejlesztik,
- kezelik a részvevő egyes gyerekek kirekesztettségi kockázatát, s keretükben az ellátott gyerekcsoport egésze együttműködik a tágabb társadalmi környezettel.

Felvethető, hogy ezek a napközbeni ellátások miben alternatívok. Az általam vizsgált szolgáltatások a hagyományos napközbeni ellátási módoktól való különbözés tekintetében valóban alternatív szolgáltatás jelentenek, de egymással nagyon erős azonosságokat mutatnak. Így ezek éppen úgy leírhatóak lennének egy vagy néhány ellátási módként, mint ahogy a bölcsődék régtől benne voltak a szabályozásban, vagy ahogy a családi napköziket jogszabályba foglalták. Ugyanakkor jónak látnám, ha maradna szabad tér a gyermekjóléti rendszerben újabb ellátási módok kialakítására, ez lehetne az alternatív napközbeni ellátások mindenkori tere.

Ezek a szolgáltatások a közösség számára fontos értékeket állítanak elő, hiszen a felnövekvő korosztályok jó szocializációja a társadalom jó működésének alapvető feltétele. Ebből következően elvileg is igazságos, ha ezeknek a szolgáltatásoknak a költségeit nem csak a gyerekek szülei, hanem a közösség egésze állja. A közösségi finanszírozás gyakorlati okból is szükséges: arra a szülők saját forrásaikból csak nagyon szűk körben lennének képesek. Különösen azok a szülők nem tudnának ilyen szolgáltatást biztosítani gyereküknek, akik esetében a szolgáltatásnak a kirekesztettség kockázatának kezelésében alapvető feladata lehetne. A közösségi finanszírozás eszközének a központi költségvetési normatívának kell lennie, hiszen önkormányzati hozzájárulásra éppen azok a települések kevésbé képesek, melyek lakóinak kirekesztetté válási kockázatát leginkább kezelnie kellene a napközbeni ellátásnak – is.

9.1 Hipotézisek érvényessége vizsgálata

Nagyrészt igazolva látom azt a hipotézisemet, miszerint további szolgáltatók tevékenysége megkezdéséhez és folytatásához széleskörű támogatás nyújtható a meglevő szolgáltatók tapasztalataiból és gyakorlatából. Ehhez

érdemes lenne egy teljes körű rendszerező és leíró tevékenységet végezni, aminek a minisztériumi háttérintézmény által gondozott szakmai együttműködési műhely lehetne a helye. Azt remélem, hogy ehhez a munkához jó alapot adna dolgozatom. Általános érvénnyel vetettem fel, hogy a módszertani tevékenységet nem elkülönülő szervezetekben illetve elkülönülő tevékenységként kellene megvalósítani, hanem az adott szolgáltatást nyújtók – vezetők, vezető gyakorlati szakértők – együttműködési terében. A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formáit nyújtók szakmai módszertani műhelye működése mindenképpen ennek az útnak az értelmét mutatta meg.

Technikai dimenziókban – építészet, belsőépítészet, színdinamika, biztonságtervezés, a felszerelések, eszközök ergonómiai, megbízhatósági, tartóssági követelményeknek való megfelelésében – nem alakult ki olyan gyakorlat a vizsgált ellátásokban, melyet érdemes lenne átvennie a szolgáltatást ezután megindítóknak. Ilyen ismereteket a nyugati gyakorlatból kell átvenni, ezzel behozva ezen a területen a – minden gyerekekkel kapcsolatos szolgáltatást jellemző – több évtizedes elmaradást.

Az a hipotézisem megdőlt, ami szerint: „A meglevő gyakorlat lehetőséget ad a szolgáltatás bekerülési költségeinek meghatározására, ami a finanszírozási rendszer kialakításának feltétele.” Egyrészt láttuk, hogy a szolgáltatás feltételei, elemei általánosíthatóak a mai gyakorlatból, s ez alapján beárazhatóak. Másrészt láttuk, hogy a szolgáltatók nem különítik el szervezetükben a napközbeni ellátást és annak költségeit. Normatív költségvetési támogatás illetve tervezhető önkormányzati finanszírozás híján a szolgáltatás költségeit masztos gazdálkodási rendben teremtik elő a szolgáltatók. Ezek alapján tehát a szolgáltatók könyveléséből nem mutathatóak ki a szolgáltatások biztosításának tényleges költségei, de kutatási módszerekkel összegezhető, milyen jogcímű kiadásokkal jár a szolgáltatás. S mivel a kiadások jelentős része kötött – mindenekelőtt a fizetések a minimálbérekhez, de a szintén nagy hányadot kitevő közműszolgáltatások is –, a meglevő gyakorlat alapján modellezéssel meghatározhatóak lennének a bekerülés költségei.

Bemutattam, hogy a szolgáltatás nem finanszírozható a használók által fizetett díjból. A gyerekes családok számára – általában és nem csak a kirekesztődés által fenyegetettek esetében – még a jelképes térítési díj is vállalhatatlan nagyságú havi summává összegződne. A szolgáltatások a közösség számára értékesek, ezért indokolt közösségi finanszírozásuk.

Hipotéziseim között szerepelt, hogy a gyermekek napközbeni ellátása kialakult gyakorlatai szélesebb körben hasznosítható tapasztalatokat nyújtanak általában az alacsonyküszöbű és a közösségi alapú (ön-)ellátások formálásához.

Abban a tekintetben igazolódott hipotézisem, hogy a szolgáltatók valóban alacsony küszöbvel működnek, s így nagyon sokféle problémával fordulnak hozzájuk a gyerekek is és a szüleik is.

Az alacsonyküszöbű intézményeknek az intézményrendszer szempontjából az lenne a szerepe, hogy szakmai ellátóhoz irányítsa a segítséget kérőket, olyan időben, amikor még nem alakult ki krízis. Az ehhez szükséges kapcsolatrendszer azonban nem jött létre a vizsgált szolgáltatók és más intézmények között. Így többször az alternatív napközbeni ellátást szolgáltatók vállaltak magukra olyan feladatokat – esetvitelt, korrepetálást, pedagógusok szakmai támogatását – amihez nincsenek eszközeik. Viszont kényelmes ez a partnerintézményeknek, akiknek így nem kell dolgozniuk – még ha ennek az is az ára, hogy szakmai alkalmatlanságuk bizonyítványát önmagukról állítják ki. A jelenség okaiként mindenképpen képzettségbeli, személyes és intézményi szakmai énképbéli hiányosságokat látok, amin lehet és kell változtatni. Kell változtatni a segítő szakmák általános hozzáállásán.

A hipotézisnek azt a felét teljes mértékben igazolva látom, hogy a gyermekek napközbeni ellátását alternatív formákban nyújtók eredményei általánosan alkalmazhatóak a közösségi alapú gyermekjóléti-szociális ellátások formálásához. Láttuk, hogy a szolgáltatók egy része eleve egy komplex közösségfejlesztő tevékenységrendszer elemeként nyújtja a gyerekek napközbeni ellátását, ezt a megközelítést igazolják a gyakorlatok. Fiatal önkéntesek foglalkoztatása hármas hatásúnak bizonyult, mind a szolgáltatást, mind az önkénteseket, mind a szomszédsági közösséget

formálja. Úgy láttam, a legjobb gyakorlatot folytató szervezetek esetében nem is érzékelhető küszöb, a mindennapi életnek úgy tere a szolgáltatás, hogy nem egy formális szolgáltatásnak, hanem a versengő – és az intézményeket használó családok nagy részét vesztesévé tevő – világban a jóindulatú együttműködés kellemes terének élhetik meg a benne részt vevők. Ez a legmesszebbi, amíg elmehet a szociális munka: jelen van, minden nap elérhető, a kérdések felmerülésekor megkérdezhető – s nem csak akut, fekélyes ügyek égető fájdalmával –, és ahhoz segít, hogy mindenki tag lehessen és együttműködhessen a helyi – s annak révén a tágabb – társadalmakban.

Hipotézisem érvényességét vizsgálva megállapítottam, hogy a kutatásomban vizsgált szolgáltatók tevékenységei által kielégített szükségletek és Darvas Ágnes és Tausz Katalin kutatásában a gyermekek szegénységére, kirekesztetté válására hatóként azonosított tényezők egymást részben fedő halmazt alkotnak. Mindenekelőtt a tevékenységekben, a kapcsolatokban – kiemelten is a segítőkész felnőttekkel való kapcsolatépítés szükségességében és lehetőségében – mutatnak azonos irányba az eredmények. Ezek kínálnak legkézenfekvőbb lehetőséget a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban történő nyújtása keretében kialakult gyakorlatok terjesztésére is, a kirekesztettség generációközi átörökítésének megakadályozására.

Fontos felismerés, hogy a szolgáltatók közösségi módon biztosítanak hozzáférést technikai eszközökhöz, amivel a tárgyak birtoklásának státuszadó erejét ugyan nem tudják biztosítani, de jártasságot adnak az eszközök kezelésében, ami jelentős hozzájárulás objektív hiányok csökkentéséhez.

Az étkeztetés – mint szolgáltatási elem – vizsgálata mutatta meg legélesebben, hogy eszköztelen segítő a legnagyobb jóakarattal és önfeláldozással sem tudhat minőségi segítséget adni: a szolgáltatók kezelnek egy abszolút szükségletet: adnak enni látogatóiknak, de eszközök híján nem tudnak minőséget biztosítani: nem tudnak magas tápértékük miatt a gyerekeknek annyira fontos élelmiszereket biztosítani, egészséges táplálkozási szokásokra tapasztalati úton nevelni.

A gyermekek napközbeni ellátása szülői foglalkoztathatóság javítására, ezáltal a – gyerekes családokat sújtó – szegénység kezelésére való felhasználhatóságát, felhasználandóságát axiómaként kezeltem. Erre külsődleges és a kutatásomon belüli okok egyaránt vezettek. Külsődleges ok volt a gyermekvédelmi törvénynek az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkor a napközbeni ellátásra vonatkozóan végrehajtott módosítása, továbbá a gyermekszegénység elleni program kidolgozása. Mindkettő arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gyermekek napközbeni ellátása javítja a szülői foglalkoztathatóságot, így ezt általánosan elfogadott, nem bizonyítandó evidenciaként kezeltem. Ez csábító megoldás volt a kutatás belső szempontjából, mert igen nehezen operacionalizálhatónak tűnik a kérdés vizsgálata. A foglalkoztathatóság általában is igen bonyolult, sok tényező erőterében alakuló jelenség, s még inkább az azokban a sok problémával küzdő helyi társadalmakban, ahol a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formáit nyújtók megindították szolgáltatásaikat. Egy ilyen komplex folyamatban szinte lehetetlen szétszálazni, hogy melyik elem mit adott az eredménybe. Még inkább így van ez, ha a kíváncsi komplex beavatkozások meg sem indultak. Önmagában a gyerekek napközbeni ellátása csak a szolgáltatás nyújtásában teremtett munkahelyekkel javítja a foglalkoztathatóságot, de axiomatikusan ennél jóval szélesebb körű hatást várunk el tőle, más szolgáltatásokkal szinergiában.

A munkatársak a különböző végzettségeik megszerzéséhez elsajátított ismereteknek mindnyájan csak töredékét hasznosítják, másrészt viszont más szakmák ismereteit – ahol többféle diplomával rendelkezők dolgoznak együtt – egymástól kénytelenek átvenni, illetve kellő mélységben egyetlen szakmai képzésben sem szereplő ismereteket autodidakta módon elsajátítani. Ez indokolná a ma nem létező animátor szakmai képzés megindítását – melynek elvégzői minden napközbeni és bentlakásos ellátásban is dolgozhatnának.¹³⁴

A vizsgált ellátások tapasztalatai felvetik meglévő szakmai képzések javításának szükségességét. Szintén képzési szükségletre mutatnak

¹³⁴ Ilyen követelmény szerepel a Gyerekesély Programban is.

módszerismeretbéli hiányosságokra vonatkozó tapasztalatok, a vizsgált szolgáltatók partnerintézményei munkatársai körében is.

9.2 Vizsgálatom során felmerült további kutatási irányok

Az alternatív napközbeni ellátásoktól indulva, esetszintű példákat, intézményi, települési és ágazati működést vizsgálva érdemes lenne vizsgálni a civil szervezeti öntevékenység és a polgárok jogait kielégítő, törvényes ellátások összemosódását.

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket hogyan használták civil szervezetek – s talán állami intézmények is – kapacitásaik tartós bővítésére, az elégtelen finanszírozás kiegészítésére.

Nem utolsó sorban a szociális munka hiányos módszertani eszközkészlete fejlesztése érdekében is érdemes lenne külön kutatások tárgyává tenni a vizsgált szolgáltatók tevékenységében alkalmazott, – de más tevékenységektől el nem különített – nagyon izgalmas kvalitatív szükségletfelmérési gyakorlatokat.

Legalább egyes újabb ellátásokról készítendő esettanulmányokkal vizsgálándónak tartom, a gyermekjóléti-szociális ellátások fejlesztésében a gyakorlat-(ha van egyáltalán) kutatás-oktatás, továbbképzés-szabályozás tapasztalatait, szempontjait, erőforrásait koncentrálnó innovációs gyakorlatot.

9.3 Serendipity eredmények

Konzulensem javaslatára, munkám úgynevezett serendipity – a vizsgálati fő irányokhoz képest nem szándékoltként elért – eredményeként emelek ki néhány megállapítást, melyet az adott kutatás keretein túl is érvényesnek látok.

Mindenekelőtt ilyennek látom annak bemutatását, hogy a pályázati rendszer alkalmatlan volt mind megnevezett célja – az alternatív napközbeni ellátás elterjesztése –, mind tényleges funkciója – az ellátás finanszírozása – betöltésére. A példa a megállapítás általánosítására is lehetőséget ad. Személyes meggyőződésem szerint a pályázat alkalmas forma arra, hogy megoldások kidolgozására ösztönözzön olyan esetekben, amikor egy szükséglet kielégítésére nincs ellátás. Itt tulajdonképpen ellátások kikísérletezéséről van szó, amit követnie kell a jogi szabályozásnak, mely magába foglalja a finanszírozás biztosítását is. Azonban a gyerekek alternatív napközbeni ellátásai fejlesztéséhez kapcsolódó pályázatok nem ilyenek voltak. Megmutatták, hogy a pályázati rendszer nem alkalmas finanszírozási mód, ha:

- nem határozzák meg pontosan, hogy milyen szükségletek kielégítésére, milyen szolgáltatásokat kívánnak támogatni – s ezt hosszú évek tapasztalatai alapján sem pontosítják.
- ha rövid futamidejű a finanszírozás és a fenntarthatóság nem biztosított.
- ha a tényleges bekerülési költségeknek csak a töredékére nyújt fedezetet.

Az általam vizsgált közösségi alapú szolgáltatásoknál másfajta használó-szolgáltató kapcsolatot láttam, mint ami a mai magyar gyakorlatban szokásos. A szolgáltatások célja együttműködő játszmákra kialakítása, mind a szolgáltató-használó, mind a használó-használó viszonyban. Nagyfokú tudatosság kell ehhez, az aszimmetrikus játszmákra hívó beidegződések ellenében. A szükségletek folyamatos kifejezésének és megállapodások kötésének szükségessége az adott szolgáltatás használatán túlmutató hatókörrel fejleszti mindkét oldal együttműködési technikáit, az állampolgáriságot illetve a szolgáltatási jelleget. A közösségfejlesztő programok ellátottjaik és harmadik felek viszonyában közvetítve is az ilyen együttműködő viszonyok kialakítását segítik elő.

A fiatal önkéntesek foglalkoztatása olyan szocializációs értékű eszközt mutat fel, mely tulajdonképpen ősinék is mondható, de az évfolyamokba, intézményekbe elkülönítő mai nevelés mellett újrafelfedezésre és tudatos

alkalmazásra vár. Ezt indokolja, hogy az eszköz mind a fiatalabbaknak, mind az idősebbeknek egyedülálló hasznokat hoz.

A szolgáltatási helyszínek megválasztását vizsgálva láttuk, hogy a városi térhasználatban és rendezési tervekben nem szempont a közösségi funkció – nem teremtenek zavarmentes együttélést biztosító helyeket a gyerekeket, fiatalokat fogadó intézményeknek.

Kutatásom eredményének is tekintem, hogy a vizsgált szervezetek felismert szükségletei alapján 2006-ban konzorciumot hoztunk létre, hogy részint egymással, részint külföldi partnerekkel együttműködve foglalkozzunk a roma és többségi társadalmak együttélésének javításának elvi és gyakorlati kérdéseivel. A romák helyzete Európa országaiban változtatást kíván, és egyúttal túlmutat önmagán: egyfajta megközelítésben a romákat tűnethordozóknak is tekinthetjük, hiszen mindazok a társadalmi problémák, amik az ő életüket megnehezítik, sújtják a társadalom más csoportjait is, csak talán kevésbé mélyen és mindenképpen kisebb halmozódás mellett. Csoportunk a helyi roma és nem roma társadalom közötti, megállapodásokon alapuló együttélés modelljein és technikáin dolgozik együtt. Ha a romákat társadalmi tűnethordozóknak láthatjuk, akkor remélhetjük, hogy a velük közös problémák kezelésén dolgozva a társadalom más dimenzióiban is használható gyógymódokat is találhatunk. Ezt a műhelymunkát formai szempontból is nagyon fontosnak tartom, mint egy kíváncsnak gondolt innovációs modell kialakítása irányában tett lépést.

9.4 Alternatív napközbeni ellátások a jövőben

A gyermekek alternatív napközbeni ellátása nyújtására működési engedéllyel rendelkező mind a hét szolgáltatás egyetlen önkormányzat területén működik. Egy százharmincezer lakosú budapesti kerület önkormányzata annyit tett az alternatív napközbeni ellátásért, mint az ország többi része összesen. Ez arra mutat, másutt a helyi politikának is nagy felelőssége van, amiért tizenöt éve elfogadja, hogy civil szervezeti

tevékenységként és önfeláldozásból, működési engedély nélkül nyújtsanak törvényes leírásnak megfelelő szolgáltatást. Amikor ehhez támogatást nyújtanak, nem a tevékenység és egyesülés polgári szabadságjogai megélését segítik, hanem súlyosan visszaélnek ezekkel a jogokkal, közösségi felelősségvállalás helyett egyes emberek önfeláldozásának kérdésévé teszik gyerekek és családok ellátását. Ugyanez megfigyelhető intézmények esetében is, akik saját munkájuk elvégzése helyett elfogadják, hogy külső támogatás álarcában más dolgozzon helyettük, míg ők a tanult tehetetlenségbe temetkeznek.

Azt gondolom, sok olyan speciális szükségletre kellene közösségi, intézményes felelősségvállalás mellett kielégítést biztosítani, mely akkor is nagy számban indokolná alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézmények létét, ha a többi gyerekintézmény jól betöltené hivatását. Ezért – és a nemzetközi példák alapján – jónak látnám egy kis intézmények hálózatára épülő napközbeni ellátási modell megvalósítását, melyben az egyes intézmények akkorák lennének, hogy viszonylag homogén szomszédságok szükségleteit elégíthetnék ki. Ilyen modell ugyanis egyszerre nyújtana univerzális és speciális ellátásokat. Minden szomszédságnak, racionálisan megragadható településrésznek lenne intézménye, így mindenki érdekelt lenne az intézményrendszer és az általa nyújtott napközbeni ellátás fenntartásában, miközben minden intézmény a helyi, relatíve homogénnek tekinthető szükségletek és igények kielégítését szolgálná. Az ilyenfajta szolgáltatásnak mindenképpen alapvető jellegzetességének kellene lennie a lehető legnagyobb mértékben közösségi ellátási módnak. Valószínűleg gazdaságilag is racionálisabb a helyi közösséget segíteni abban, hogy képes legyen – közösségi empowerment révén képessé váljon – saját ügyei vitele, benne gyerekei ellátása megtervezésére és megvalósítására, mint szakértőkre bízva, a helyi közösségtől távol tartani ezeket a feladatokat. Az intézményeknek a jó működés feltételeiként két tervezési követelményt kell egyidejűleg teljesítenie. Világosan meg kell fogalmazniuk és mindig szem előtt kell tartaniuk saját küldetésüket, stratégiai céljaikat, s ezekből következő tudatos tervezéssel kell reagálniuk a gyerekek világának gyors változásaira, felbukkanó és eltűnő divatokra, újabb kockázatokra és

igényekre. Ha pillanatnyi esetlegességek determinálják a tevékenységeket, azok nem képesek fejlődést támogató hatásegységekké összeállni. Másik oldalról: hiába elégítené ki egy szolgáltatás a gyerekek szükségleteit, ha nem találkozik a gyerek igényeivel, nem fogja használni.

10 Irodalomjegyzék

A jogszabályok forrása – Jogtár Plusz, 2008. február 29., Complex

A pályázati felhívások forrása a Pályázatfigyelő archívuma: www.pafi.hu.

Antal-Mokos Zoltán–Balaton Károly–Drótos György–Tari Ernő (1997): Stratégia és szervezet. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Az Európai Bizottság ütemterve (2006): A nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó ütemterv 2006–2010, az Európai Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0092:FIN:HU:HTML>).

Balnis, Peter (2008): Arbeitsfelder sozialpädagogischer Fachkräfte an Ganztagschulen In: Arbeitsplatz Ganztagschule – pädagogis wertvoll!, Jugendhilfe und Sozialarbeit, 2008 Juni.

Bárdos Kata (2000): A rendszerszemléletű gondolkodás helye és szerepe a családi szociális munkában. Család, gyermek, ifjúság 2000/4.

Bauer Béla–Szabó Andrea (2005) (szerkesztők): Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Budapest: Mobilitás.

Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.

Bernstein, Basil (1974): Az iskolai tudásanyag osztályozásáról és kereteiről (framing) illetve A kiegyenlítő (compensatory) oktatás fogalmának bírálata. In: Ferge Zsuzsa–Háber Judit (szerkesztők): Az iskola szociológiai problémái. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Beke Márton (2006): A gyermek és ifjúsági civil szektor In: Civil ifjúsági jelentés 2005. Új Ifjúsági Szemle, 2006 tél.

Beke Márton (2007): A helyi, települési ifjúsági munka lehetőségei és tervezése,
http://ham.szh.hu/~hrod/library/telepulesi_ifjusagi_munka_tervezes_pubb_2007_11_09.pdf.

Beke Márton és Ditzendy Károly Arisztid (2008): Integrált közösségi és szolgáltató terek,
http://hrod.hu/docs/ikszt_modszertani_kezikonyv_1.2_20080718.pdf.

Berlin, Isaiah (1990): A szabadság két fogalma. In: Berlin, Isaiah: Négy esszé a szabadságról. Budapest Európa.

Bernstein, Basil (1975): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Pap Mária és Szépe György (szerkesztők): Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Budapest: Gondolat.

Bíró Endre (2002) (Szerkesztő): Nonprofit szektoranalízis. Budapest: EMLA.

Bíró Endre (2007): A kicsik ombudsmanja – Népszabadság, 2007. április 19.

Bokor Béla–Koltai Dénes (1995) (szerkesztők): Szociokulturális animáció. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem.

Budai István–Galavits Noémi (Szerkesztők) (1998): Menedzsment a szociális munkában. Győr: Széchenyi István Főiskola.

Bugarszky Zsolt (2004): A szociális szolgáltatások újjászülése Magyarországon. A régi képek új keretben. Esély, 2004/4.

Caplan, Gerald–Grunebaum, Henry (1987): Az elsődleges megelőzés perspektívái. In: Gerevich József (szerkesztő): Az elsődleges megelőzés perspektívái. Három tanulmány. Budapest: Az Alkoholizmus Elleni Állami Bizottság Drog-programja.

Cole, Michael–Cole, Sheila R. (2001): Fejlődéslélektan. Budapest: Osiris Kiadó.

Csányi Vilmos (1999): Az emberi természet: humánétológia. Budapest: Vince Kiadó.

Csányi Vilmos (2001): Egyszemélyes kultúrák., Műhely, XXIV. évf. 5. sz.

Czene Gábor (2009): "Be kell csukni a kiskapukat". Népszabadság, 2009. március 4.

Czike Klára–Bartal Anna Mária (2005): Önkéntesek és nonprofit szervezetek – az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és szervezeti típusok az önkéntesek foglalkoztatásában. Budapest: Civitalis Egyesület.

Czike Klára–F. Tóth András (2006) A magyarországi önkéntesség fejlesztési stratégiája 2007–2017. Budapest: Önkéntes Központ Alapítvány.

Dán Gellért–G. Németh Irén–Paréj Józsefné–Szikulai Andrea (2006): A gyermekjólét szolgálatok prevenciós tevékenysége egy intézmény gyakorlatának tükrében. Kapocs, 27. szám, 2006.

Darvas Ágnes–Tausz Katalin (2003): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. Első változat. <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=964&articleID=3908&ctag=articlelist&iid=1>.

Darvas Ágnes–Tausz Katalin (2004): Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. Kapocs, 10 szám, 2004.

Diósi Pál (1997): Töltésen innen és túl. Esély, 1997/3.

Diósi Pál (1999): Asztfaltkirályság. Fiatalok az utcán Budapest XX. és XXI kerületében. Vizsgálati jelentés. Kézirat.

Diósi Pál (2000): Tarisznyleltár. Budapesti fiatalok társas kapcsolataikról és generációjuk gondjairól. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.

Domszky András (2004): A Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet és a módszertani intézmények együttműködése. Kapocs, 4. szám, 2004.

Englerné Rajkort Ildikó (2006a): Gyermekes családokat segítő szociálpolitikai ellátások - a gyermekek nappali ellátása. In: A Magyar Gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, CD.

Englerné Rajkort Ildikó (2006b): A kisgyermek napközbeni ellátásának hagyományos formái és a családi napközi. In: A Magyar Gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, CD.

Englerné Rajkort Ildikó (2006c): Alternatív napközbeni ellátások törvényi háttere és létjogosultsága. In: A Magyar Gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, CD.

Erikson, Erik H. (2002): Gyermekkor és társadalom. Budapest: Osiris Kiadó.

Escobedo, Anna–Fernandez, Ester–Moren, David–Moss, Peter (2002) (szerkesztők): Személyes gondoskodás Európában: Jelenünk és jövőnk. Kapocs, 2002. október.

Fachlexikon der sozialen Arbeit (1993) Frankfurt am Main: Deutschen Verein für öffentliche und private Fürsorge.

Farkas Éva (2003): A Kamaszparlament, mint a demokrácia iskolája. In: Tóbiás László (Szerkesztő): MindenGyerek Konferencia 2003. Budapest: Gyerekparadicsom Alapítvány.

Ferge Zsuzsa (1998) Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. Esély, 1998/3.

Ferge Zsuzsa (2000) Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek. Társadalompolitikai olvasókönyvek. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Ferge Zsuzsa (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? Esély, 2008/2.

Dr. Filó Erika–Dr. Katonáné Dr. Pehr Erika (1998): Gyermekvédelem, gyámügy. Budapest: HVGORAC Könyvkiadó.

Forest Hills Community House Hot Spots Outreach Model For At-Risk Youth, Kézirat, Év nélkül.

Gál Antal–Pozsonyi Mónika (2007): Konszenzus Konferencia, mint a Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesületének munkamódszere. In: Tóbiás László (szerkesztő): MindenGyerek 2007. Budapest: Gyerekparadicsom Alapítvány.

Gáspár Károly–Drosztné Kánnai Magdolna (2002): „Módosítani csak gondosan, szépen...” Család, gyermek, ifjúság 2002/6.

Gerő Zsuzsa–Csanádi Gábor–Ladányi János (2006): Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Gilly Gyula (2007): Az egészségügy reformja – tévutak és kiutak Avagy: „Állítsátok meg Arthuro Ui-t”, Kézirat.

Gosztonyi Géza–Pik Katalin (1998): A szociális munka szótára. Budapest: Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete.

Granovetter, Mark (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózati elmélet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerkesztők): A társadalmak rejtett hálózata. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.

Gyarmati Andrea (2007): A gyermekvédelmi törvény által szabályozott alap- és szakellátások országos nyilvántartása. Kapocs, 2007. június.

Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató a gyermek- és ifjúságvédelemről 2006 (2008). Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.

György Péter (1993): Utánzatok városa - Budapest. Budapest: Cserépfalvi.

Győri Péter–Mózer Péter (2006): "Tékozló koldus ruháját szaggatja", Kézirat.

Győrik Edit–Olaszy Csaba (2005): Megálló Csoport – Budapest, VIII. kerület. In: Marton Klára–Tóbiás László (szerkesztők): Példatár 2005 - Jó gyakorlatok a kábítószer-problémák tanórán kívüli kezelésében. Budapest: Gyerekparadicsom Alapítvány.

Hauptmann Ágnes (2004): A szabadidő-szervezés lehetőségei a szociális munkában egy nyári tábor során. Család, gyermek, ifjúság, 2004/4.

Hazai Vera–Herczog Mária (1994): A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata. Gyermekvédelmi kiskönyvtár. PONT Kiadó.

Herczog Mária (2008): A koragyermekkorai fejlesztésre, programokra vonatkozó nemzetközi kutatásokról. Család, gyermek, ifjúság, 2008/1.

Herczog Mária (2001): Gyermekvédelmi kézikönyv. Budapest: KJK Kerszöv Kiadó Kft.

Herczog Mária (1997): A gyermekvédelem dilemmái. Gyermekvédelmi kiskönyvtár. PONT Kiadó.

Herpainé Márkus Ágnes és Szikra Dorottya (2003): Gyerekekre és családokra irányuló segítő munka – idehaza és az EU-ban. Ötletadó magyar és uniós példák. Kapocs, 2003 október.

Huizinga, Johan (1979): A középkor alkonya, Budapest: Európa.

Kertesi Gábor (2002): Oktatási reformterv a tanulási problémákkal küszködő, hátrányos családi háttérű gyermekek megsegítésére az alapfokú oktatásban. Esély, 2002/1.

Koltai Viktória (2008): A gyermekek tévézési szokásai 2007-ben, AGB Nielsen Média kutató Kft., http://cs.agbnmr.com/Uploads/Hungary/Gyermekek%20tevenezese_2007.pdf.

Korintus Mihályné (2002): A kisgyermekneveléssel és -ellátással kapcsolatos politika tematikus áttekintése elnevezésű OECD vizsgálat. Kapocs, 2002. december.

Korintus Mihályné (2005): Férfi munka? Női munka? Kisgyermek gondozása és nevelése. Kapocs, 2002. december.

Közösségi művelődés a kistérségekben, fejlesztőprogram-gyűjtemény (2005), Magyar Művelődési Intézet, Kistérségi Kulturális Fejlesztési Műhely, 2005. február.

Kun Bernadette (2007): „Alternatíva” program – Egy különleges hely a plázákban csellengő fiatalok számára, In: Tóbiás László (szerkesztő): MindenGyerek 2007, Budapest: Gyerektoparadicsom Alapítvány.

Kuti Éva (1992) (szerkesztő): A nonprofit szektor Magyarországon. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.

Kuti Éva (1996): A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. Közgazdasági Szemle, 1996/1.
Kuti Éva (1998): Hívjuk talán nonprofitnak... Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.

Ladányi János–Csanádi Gábor (1983): Szelekció az általános iskolában. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Limbos, Edouard (1985): Kulturális és szabadidős csoportok animálása. Budapest: Népművelési Intézet.

Lowry, Richard (2003): Előszó In: Maslow, Abraham (2003): A lét pszichológiája felé, Ursus Libris, 2003.

Magyar-francia közművelődési szeminárium: 1977 november 14-19. Budapest 1979, Népművelési Intézet.

Magyar Statisztikai Évkönyv 1996. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Magyar Statisztikai Évkönyv 2006. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Marton Klára (2005): Drogprevenció a szabadidős foglalkozásokban - elméletben és gyakorlatban. Kutatási zárótanulmány, kézirat.
Gyerektoparadicsom Alapítvány.
<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=908>

Marton Klára–Tóbiás László (2005): Példatár 2005 – Jó gyakorlatok a kábítószer-problémák tanórán kívüli kezelésében. Budapest: Gyerektoparadicsom Alapítvány.

Maslow, Abraham (2006): Z-elmélet. In: Bevezetés a transzperszonális pszichológiába. Válogatás Abraham H. Maslow, Roberto Assagioli, Ken Wilber írásaiból. Ursus Libris.

Maslow, Abraham (2003): A lét pszichológiája felé. Ursus Libris.

Mérei Ferenc–V. Binét Ágnes (1970): Gyermeklélektan. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Mérei Ferenc (1996): Közösségek rejtett hálózata. Budapest: Osiris Kiadó..

Mészáros István (1968): A magyar nevelés története 1790-1849. Budapest: Tankönyvkiadó.

Mezei György–Sarlós Katalin(1993): Lehetőség Alapítvány. Educatio 2., 1993. 1.

Müller, C. Wolfgang (1992): Hogyan vált a segítség hivatássá? A szociális munka módszertanának története 1883–1945. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és a T-Twins Kiadó könyvsorozata.

Nagy Szilvia-Miklósi Balázs-Rózsahegyvi Viktória (1999): A Káposztásmegyeri Zabhegyező Játszóház, In: Fűzfa Balázs (szerk.): Süss fel nap – A Soros Alapítvány Kisgyermekkori Fejlesztés Részprogramjának

modell-intézményei. Pilisborosjenő: Pedagógus-továbbképzési Módszertani és Információs Központ.

Nárai Márta (2005): Civil szervezetek szerepvállalása a szociális ellátás, szolgáltatás területén. Esély, 2005/1.

Negrea Vidia (2003): Községi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország - Community Service Foundation of Hungary - Napközbeni ellátás magántanulóknak. In: Tóbiás László (szerkesztő) MindenGyerek Konferencia 2003. Budapest: Gyerekparadicsom Alapítvány.

Németh György (2002): A Mozgó Világ története: 1971-1983, Budapest: Palatinus.

Németh László (2003): Beszámoló a Megyei és Országos Módszertani feladatot ellátó intézmények értékelése, valamint a 2001. évi Módszertani tevékenység támogatási pályázat (A8) monitorozásáról, 2003.február, Kézirat

Pálfi Andrea (2004): A gyermekek alternatív napközbeni ellátása alá sorolt programok főbb jellemzői. Kapocs, 2004. június.

Pataky Zsuzsa (2000): A jelzőrendszer működtetése. Család, gyermek, ifjúság 2000/4.

Pik Katalin (2000): A cigány gyerekek és az óvoda esete. Esély, 2000/6, 2001/1.

Perlman, Robert–Gurin, Arnold (1993): Közösségszervezés és társadalmi tervezés. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete.

Perrow, Charles (2002): Szervezetszociológia. Budapest: Osiris Kiadó.

Péterfi Ferenc (1987): Nyilvánosság, öntevékenység, animáció (oktatási segédanyag). Budapest: Országos Közművelődési Központ Módszertani Intézet.

Piaget, Jean (2005): A gyermekkor pszichoszociológiájának kérdései In: Piaget, Jean: Szociológiai tanulmányok. Budapest: Osiris Kiadó.

Polányi Károly (2004): A nagy átalakulás Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Budapest: Napvilág Kiadó.

Pukánszky Béla–Németh András (1999): Neveléstörténet. <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/08.07.html#fjzt31>.

Rácz József (2005): Ártalomcsökkentő drogpolitika. Magyar Tudomány, 2005/8

Rácz József–Hoyer Mária (1995): Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok. Esély, 1995/3.

Rajkó Ildikó (2005): Alternatív napközbeni ellátások - eredmények, tervek, korlátok. Kerekasztal beszélgetés a területen dolgozó szakemberekkel. In: Tóbiás László (szerkesztő): MindenGyerek 2005. Budapest: Gyerektoparadicsom Alapítvány.

Restyánszky Lászlóné (2003): Körzeti általános iskola - Baktakék, In: Tóbiás László (szerkesztő): MindenGyerek 2003, Budapest: Gyerektoparadicsom Alapítvány.

Révész Magda (2001): A gyermekvédelmi alapellátás intézménytörténete Magyarországon. PhD dolgozat.

Rózsahegy Viktória (2003): Gyermek napközbeni ellátása önkormányzatok és civil szervezetek együttműködésében. Új Ifjúsági Szemle 1.

Saját szolgáltatások és helyzet önértékelése az NCSSZI által életre hívott módszertani műhely résztvevői körében, Kézirat, 2005.

Salamon, Lester. M.–Anheier, Helmut. K. (1995) Szektor születik. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.

Salamon, Lester. M.–Anheier, Helmut. K. (1999) Szektor születik II. Budapest: Civitalis Egyesület.

Sen, Amrtya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat. Esély 2003/6, 2004/1.

Somlai Péter (1997): Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Budapest: Corvina Kiadó.

Somlai Péter (2007): A posztadoleszcensek kora. In: Somlai Péter (szerkesztő): Új ifjúság. Budapest: Napvilág Kiadó.

Sörös Erzsébet (2006) (szerkesztő): Változatok az alternatív gyermekellátásra. Budapest: Nap Klub Alapítvány.

Szabó András (1999): Kiszakadás vagy leszakadás. Esély, 1999/4.

Szabó András (2003): Kapocs-szisztéma. Módszertani összefoglaló. Család, gyermek, ifjúság, 2003/4.

Szalai Júlia (2004): A jóléti fogda. Esély, 2004/6.

Szémán Zsuzsa - Harsányi László (2000): Szociális kvartett. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet.

Szémán Zsuzsa–Harsányi László (1999) Halak és hálók. (Kapcsolatok a helyi szociálpolitikában.) Budapest: Nonprofit Kutatócsoport – MTA Szociológiai Kutató Intézet.

Szikra Dorottya (2004): Az 1891. évi betegbiztosítási törvény végrehajtása. AETAS, 2004/1.

Szikulai István (2004): A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései – egy lehetséges szakmai stratégia lépései. Kapocs, 2004. október.

Szilicsány Linda (2008): Családi napközi, A gyermekek napközbeni ellátásának új típusú szolgáltatása. Szakdolgozat a Széchenyi István Egyetem Szociális Munka Szakán.

Szilvási Léna (1997): Csoportmunka egy anyaotthonban. Esély, 1997/1.

Sziszik Erika-Klér Andrea (2000): Akikért a törvény szól. Esély, 2000/2.

Szokolszky Ágnes (2004): Kutatómunka a pszichológiában: metodológia, módszerek, gyakorlat. Budapest: Osiris Kiadó.

Szomor Éva (2004): Magyarországon megalakulóban a „Biztos kezdet” program. Kapocs, 2004. június.

Szonda Ipsos (2008): KID.COMM - A 8-14 éves gyerekek kommunikációs szokásai 2008.
http://www.ortt.hu/elemzesek/21/1234535285kidcomm_20090213.pdf.

Szöllősi Gábor (1995a): A gyámhatóságok szociális segítő tevékenységének empirikus vizsgálata. Esély, 1995/2.

Szöllősi Gábor (1995b): Funkcióváltás a gyermekek helyettesítő gondozásában. Magyar Közigazgatás, 1995/10.

Szöllősi Gábor (1995c): Szolgáltató és hatósági feladatok a helyi gyermekvédelemben. Magyar Közigazgatás, 1995/7-8.

Szöllősi Gábor (2001): Szakmai modellek a gyermekjóléti szolgálatnál végzett segítő munkában. Család, gyerek, ifjúság 2001/1.

Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest: Magvető.

Takács Bernadett (2007): Alternatív napközbeni ellátások (GYN) Rövidített változat. www.szmi.hu/gyv10ev/files/alternativ_napkozbeni_ea2007.doc

Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről 2005. év (2006). Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium.

Tóbiás László (1998) (szerkesztő és társszerző): Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és helyi önkormányzatok között. Dem Net könyvek 3., Budapest: Hálózat a Demokráciáért Program.

Tóbiás László (2001): Interjú Szöllősi Gáborral. Kézirat.

Török Péter (2003): Az alapvető szociális és gyermeknevelési támogatások, ellátások és szolgáltatások ismertsége. Kapocs, 2003. február.

Trencsényi László (1994) (szerkesztő): Nevelés és társadalom, Magyar Művelődési Intézet.

Trencsényi Imre (1994): Települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok Magyarországon. Települési gyermek- és ifjúsági önkormányzatok Franciaországban. Budapest.

Új Magyarország. Szabadság és szolidaritás. A Magyar Köztársaság Kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarorszáért 2006-2010 (2006). http://www.magyarorszag.hu/ShowBinary/repo/root/mohu/hirkozpont/hatteranyagok/kormanyprogram_tordelt20060530.

Vajda Györgyi–Korintus Mihályné (2002): A személyes gondoskodást nyújtó ellátások keresletének, kínálatának és igénybe vételének felmérése. Kapocs, 2002. október.

Vajda Zsuzsanna (2003): Az iskola, a társadalom és a társadalmi hátrányok. Esély, 2003/3.

Vekerdy Tamás (1999): Kamaszkor körül. Budapest: Holnap Könyvkiadó.

Vikár György (1980): Az ifjúkor válságai, Budapest: Gondolat.

Weber, M. (1970): Állam, politika, tudomány. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, M. (1987): Gazdaság és társadalom. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Whyte, William Foote (1999): Utcasarki társadalom. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, Max Weber Alapítvány.

Willis, Paul (2000): A skacok. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, Max Weber Alapítvány.